

METSZETEK

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

CROSS-SECTIONS
SOCIAL SCIENCE JOURNAL

VOL. 7 (2018) No. 1

METSZETEK
Társadalomtudományi folyóirat

Vol. 7 (2018) No. 1

Főszerkesztő:

Dr. Czibere Ibolya

Szerkesztőbizottság:

Dr. Balogh László Levente, Dr. Csoba Judit, Dr. Fényes Hajnalka,
Dr. Mohácsi Márta, Dr. Rác Andrea, Sipos Flórián

Tanácsadó testület:

BOBKOV, Vyacheslav – Russian Science Academy, Russian Institute of the Socio-Economic Problems of Population, Laboratory of Problems of Life Quality and Living Standards, Moscow, Russia
FOX, Chris – Manchester Metropolitan University, United Kingdom
GEELHOED, Sandra – University of Applied Sciences Utrecht, Netherlands
HERRMANN, Peter – University of Eastern Finland, Kuopio, Finland; Corvinus University, Budapest, Hungary
HORAKOVA HIRSCHLER, Nicole – University of Ostrava, Department of Sociology, Czech Republic
JANKY, Béla – Budapest University of Technology, Hungary; Hungarian Science Academy, Institute of Sociology, Budapest, Hungary
KERÜLŐ, Judit – University of Nyíregyháza, Hungary
NISTOR, Laura – Hungarian University Sapientia of Transylvania, Faculty of Economics, Socio-Humán Sciences and Engineering Miercurea Ciuc, Romania
PICCIONE, Vincenzo – Roma Tre University, Department of Education Sciences, Italy
RAZUMOVA, Tatiana – Moscow State Lomonosov University, Economic Faculty, Department of Labour and Personnel Economics, Russia
SIK, Endre – Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary; TÁRKI Social Research Institute, Budapest, Hungary
SZABÓ, Márton – University of Miskolc, Hungary
SZÁNTÓ, Zoltán – Corvinus University of Budapest, Hungary
TIMÁR, Judit – Hungarian Academy of Sciences Centre for Economic and Regional Studies Research Center; Eötvös Loránd University Department of Social and Economic Geography, Hungary
URIZ, Maria Jesús – University of Navarra, Pamplona, Spain
WIKTORSKA-ŚWIEŹCKA, Aldona – University of Wrocław, Poland

Olvasószerkesztő:

Dr. Szekeres Melinda

Technikai munkatársak:

Bihari Ildikó (szerkesztés, koordinálás)
Juhászné Marosi Edit (technikai szerkesztés)
Fábián Márton (webdesign)

ISSN 2063-6415

Kiadja: a Debreceni Egyetem Politikatudományi és Szociológiai Intézet
Felelős kiadó: a DE BTK PSZI igazgatója
Webcím: metszetek.unideb.hu
E-mail: metszetek@arts.unideb.hu

Tartalomjegyzék

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

SZERK.: HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA

Adalékok a kárpátaljai magyarok társadalmi problémáinak megértéséhez (Szerkesztői előszó) (Hires-László Kornélia)	3
TÁTRAI PATRIK, MOLNÁR JÓZSEF, MOLNÁR D. ISTVÁN, KOVÁLY KATALIN, ERŐSS ÁGNES, FERENC VIKTÓRIA, RÁKÓCZI KRISZTIÁN: A migrációs folyamatok hatása a kárpátaljai magyarok számának alakulására.....	5
BACSÓ RÓBERT, PATAKI GÁBOR: A hitelszövetkezetek gazdaságélénkítési szerepe Kárpátalján összefüggésben az Egán Ede-terv megvalósításával	30
SASS ENIKŐ: A felvidéki és kárpátaljai falusi turizmus összehasonlító jellemzése	63
KARMACSI ZOLTÁN: Kárpátalja turisztikai vonzerőinek nyelvi tájképe.....	91
CSERNICKÓ ISTVÁN: A kárpátaljai magyar kisebbség nyelvmegtartásáról és gazdasági életképességéről a nyelvi tájkép tükrében	119
ERŐSS ÁGNES, KOVÁLY KATALIN: A szimbolikus tér átalakulása az Euromajdan után: Kijev és Kárpátalja összehasonlítása.....	142
FERENC VIKTÓRIA: Az oktatási rendszer kulcsszereplői: pedagógusok Kárpátalján az ukrán válság éveiben	165

OLVASS FELESLEGESET!

SIK ENDRE ÁLLANDÓ ROVATA

BALUJA PETRA: Ki vezett oda a Titanic katasztrófájában?, avagy a társadalmi norma fontossága.....	198
Abstracts	202

Contents

THEMATIC ESSAYS – The Society of Transcarpathia

ED.: KORNÉLIA HIRES-LÁSZLÓ

Editorial foreword (<i>Kornélia Hires-László</i>)	3
PATRIK TÁTRAI, JÓZSEF MOLNÁR, ISTVÁN MOLNÁR D., KATALIN KOVÁLY, ÁGNES ERŐSS, VIKTÓRIA FERENC, KRISZTIÁN RÁKÓCZI: The impact of recent migration flows on the number of Hungarians in Transcarpathia, Ukraine.....	5
RÓBERT BACSÓ, GÁBOR PATAKI: The economic quickening role of the credit unions related to the execution of the Egán Ede-plan in Transcarpathia.....	30
ENIKŐ SASS: A comparative study on the characteristics of rural tourism in Transcarpathia and in the Highland	63
ZOLTÁN KARMACSI: Linguistic landscape of turistical attractions in Transcarpathia	91
ISTVÁN CSERNICSKÓ: Maintenance of minority languages and economic viability of minorities in the mirror of the transcarpathian linguistic landscape.....	119
ÁGNES ERŐSS, KATALIN KOVÁLY: Reconfiguration in post Euromaidan symbolic landscape: comparison of Kyiv and Transcarpathia	142
VIKTÓRIA FERENC: Key players of the education system: teachers in Transcarpathia in the years of the Ukrainian crisis	165
Abstracts.....	202

Adalékok a kárpátaljai magyarok társadalmi problémáinak megértéséhez

Szerkesztői előszó

HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA¹

Ukrajna és azon belül Kárpátalja a 2013/2014-es események (a Janukovics elnök megbuktatásához vezető „méltóság forradalma”, a Krím félsziget Oroszország általi megszállása, az egész Európa biztonságát veszélyeztető és gazdasági fejlődését visszavetítő kelet-ukrajnai fegyveres konfliktus kitörése) következtében egyre több változást él át. Az országban uralkodó politikai, gazdasági, katonai krízis következtében Kárpátalja és az itt élő magyar közösség egyre inkább az érdeklődés fókuszába került Magyarországon és Ukrajnában egyaránt. Ezt az érdeklődést jelzi, hogy 2015 és 2017 között a térségben több kutatás is zajlott. Ezek közül kiemelhetünk néhány nagymintás kérdőíves lekérdézt. A GeneZYs2015², illetve az Ifjúság 2016³ a fiatalokat (a 15–29 éves kárpátaljai magyarokat) célozta meg. A TANDEM 2016⁴ kérdőíves kutatás a magyarok és az ukránok egymás mellett élését hivatott feltérképezni, illetve igyekezett minél alaposabb képet bemutatni a társadalmi változásokról, amelyek a térségben zajlanak a gazdasági, politikai krízisek következtében. A *Metszetek* ezen tematikus számában számos olyan elemzést és értelmezést olvashatnak, amelyek ezeknek a kutatásoknak az eredményeit, következtetéseit is árnyalják, és további támpontokat adnak a régióban zajló események, folyamatok megértéséhez. Közgazdászok a térségben végbement gazdasági hanyatlást, valamint a helyzetből adódó lehetőségeket mutatják be. A migráció a térséget és egész Európát érintő probléma. Kárpátalján az országban kialakult bizonytalan helyzet miatt mind az állandó, mind az ideiglenes migráció tömegeket érint. A demográfusok esettanulmánya ezt az élethelyzetet mutatja be, szakirodalmi kontextusba helyezve. A régióban is egyre nagyobb lendülettel folyó nyelvi tájékozott elemzések közül három olyan elemzést ol-

¹ Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, kutató, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, adjunktus.

² http://infota.org/wp-content/uploads/2016/02/mcc_ifjusagkutatas_prezentacio.pdf

³ http://www.ujnemzedek.hu/sites/default/files/atoms/files/magyar_ifjusag_kutatas_2016_gyors-jelentes_a_karpat-medencei_fiatalokrol.pdf

⁴ http://bgazrt.hu/npki/folyoiratok/kisebbsegi_szemle/kisebbsegi_szemle_2017_2/

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

vashatunk, amelyek a nyelvi tájképet a társadalmi folyamatok bemutatására és értelmezésére használják. A turizmus kérdése valamilyen módon szinte minden tanulmányban megjelenik, mint a kárpátaljaiak megélhetését és túlélését elősegítő lehetőség – a gazdasági ágazat társadalmi átalakulást kíván és hoz magával. Erről ad pontos leírást a gyakorlatban és elméletben is otthonosan mozgó szakértő. Előkerül a kárpátaljai magyarság hosszú távú megmaradásának egyik kulcskérdése, a pedagógusok elvándorlásának problémája, valamint szóba kerülnek a helyben maradás kihívásai. Az itt közölt írásokból nem kapunk teljes és egész képet Kárpátalja társadalmi jellemzőiről, és mondhatnánk azt is, hogy bármennyi tanulmányt összegyűjthettünk volna a tematikus számunkhoz, az apró részletekről egy szaktanulmány sem tud átfogó képet nyújtani. A pillanatfelvételünk és értelmezéseink mindig csak az aktuális eseményekről árulkodnak, a megjelenés és az írások megjelentetése között mindig eltelik valamennyi idő, ám a társadalmi folyamatok kisebb-nagyobb intenzitással állandó jelleggel, dinamikus zajlanak. Mindezek ellenére mindent megteszünk annak érdekében, hogy megragadjuk és leírjuk mindazt, amit a társadalmi folyamatokra érzékeny kutatóként látunk és tapasztalunk.

A migrációs folyamatok hatása a kárpátaljai magyarok számának alakulására

TÁTRAI PATRIK¹ – MOLNÁR JÓZSEF² – MOLNÁR D. ISTVÁN³ –
KOVÁLY KATALIN⁴ – ERŐSS ÁGNES⁵ – FERENC VIKTÓRIA⁶ –
RÁKÓCZI KRISZTIÁN⁷

ABSZTRAKT

A legutóbbi, 2001-es ukrán népszámlálás szerint Kárpátalján 152 ezer fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek, azonban az azóta eltelt időszak népesedési és etnikai viszonyairól nagyon keveset tudni. Különösen a magyar lakosság kivándorlása az, aminek számbavétele nehézséget jelent, és aminek a jelentősége a 2010-es években – elsősorban a 2014-ben Kelet-Ukrajnában ki-robbant fegyveres konfliktus hatására – megnövekedett. Éppen ezért jelen tanulmányban különböző adatforrások: az ukrán és magyar hivatalos statisztikai adatok, valamint két reprezentatív felmérés eredményeit bemutatva keressük a választ arra, hogy hogyan alakult a legutóbbi népszámlálás óta a kárpátaljai magyarok állandó és ideiglenes migrációja, és hogy mindez hogyan befolyásolta a kárpátaljai magyarság létszámát.

Az adatbázisok összehasonlítása rávilágított arra, hogy a különböző módszertannal, különböző aktorok által gyűjtött adatok jelentősen eltérő képet festenek az – egyébként meglehetősen komplex – migrációs folyamatokról. A reprezentatív felmérések szerint, amelyek módszertanuknál fogva vélhetően jobban tükrözik a mobilitás nagyságrendjét, a kivándorolt magyarok száma 2001 óta 9–14 ezer fő; ez alapján 2017 elején a kárpátaljai magyarok létszáma 130 ezer körül lehetett.

KULCSSZAVAK: Kárpátalja, magyar nemzetiségűek, kivándorlás, demográfia, ideiglenes migráció

¹ MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, tudományos főmunkatárs. Tátrai Patrikot a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.

² II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi és Turizmus Tanszék, tanszékvezető.

³ II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi és Turizmus Tanszék, megbízott docens.

⁴ MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, fiatal kutató.

⁵ MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, tudományos segédmunkatárs.

⁶ Nemzetpolitikai Kutatóintézet, kutató.

⁷ Nemzetpolitikai Kutatóintézet, kutató.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

ABSTRACT

The impact of recent migration flows on the number of Hungarians in Transcarpathia, Ukraine

According to the last Ukrainian census in 2001, 152 thousand people declared Hungarian ethnicity in Transcarpathia. Since that time, there is no reliable and up-to-date data on the ethno-demographic development of the region's population. It is especially hard to register the migration flows particularly salient since the outbreak of the armed conflict in East Ukraine in 2014. Based on four data sources (official Ukrainian and Hungarian statistics and two representative surveys), the present study aims at revealing the volume of the permanent and temporary migration of Hungarians in Transcarpathia and its impact on their number. We found that the same migration flow is associated with various figures by each of the data sources conducted with different methods and by different actors. According to the more reliable surveys, 9 to 14 thousand ethnic Hungarians emigrated from Transcarpathia since 2001; consequently, the number of Hungarians is estimated at approximately 130 thousand people in the beginning of 2017.

KEYWORDS: *Transcarpathia, ethnic Hungarians, emigration, demography, temporary migration*

Bevezetés

A magyar nemzetiségű lakosság száma – hasonlóan a többi Kárpát-medencei régióhoz – Kárpátalján is csökkenő tendenciát mutat. A legutóbbi, mindmáig egyetlen, 2001-es ukrán népszámlálás szerint Kárpátalján 151,5 ezer fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek (158,7 ezer fő pedig magyar anyanyelvűnek), ami az ukrainai magyarság (156,6 ezer fő) 96,8%-át tette ki. 2001 óta csak becslések léteznek arról, hogyan alakult a magyarság létszáma. E becslések már a 2001–2010-es, nagyobb exodusoktól mentes időszakra vonatkozóan is jelentősen eltértek egymástól. Molnár és Molnár D. (2005) mintegy 10 ezer fős csökkenést valószínűsített, míg Karácsi és Kincses (2010) a magyarországi bevándorlási statisztikákra alapozva 15–20 ezer fős értéket becsült. A különbség elsősorban a migrációs folyamatok számszerűsítéséből adódott.

A 2010 óta eltelt időszakban azonban több olyan fejlemény következett be, ami jelentős hatást gyakorolt a kárpátaljai magyarok vándormozgalmára. Egyrészt 2011-ben lépett életbe Magyarországon az egyszerűsített honosítás intézménye, amely jelentősen megkönnyíti a Magyarországra – illetve az egyéb EU-tagországokba – történő áttelepedést. Másrészt Ukrajnában a 2013 novembere óta tartó geopolitikai események (Euromajdan, kelet-ukrajnai fegyveres konfliktus) hatására a gazdaság tartósan visszaesett, a hadi cselekmények, sorozások pedig a létbiztonságot fenyegetik. Mindezek következtében újabb lendületet kapott a kárpátaljai magyarok kivándorlása. Mindkét tényező serkentette, serkenti a kivándorlást, illetve a külföldi

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

munkavállalást (azaz a kétlaki életet), azonban a jelenség nagyságáról megbízható becslések nem álltak rendelkezésre.

Éppen ezért jelen tanulmányban különböző adatforrások: statisztikai adatok és reprezentatív felmérések eredményeit bemutatva keressük a választ arra, hogy hogyan alakult a legutóbbi népszámlálás óta a kárpátaljai magyarok állandó és ideiglenes migrációja, és hogy mindez hogyan befolyásolta létszámukat.

Elemzésünkben bemutatjuk a Kárpátaljáról Magyarországra irányuló migrációt mind a kibocsátó, mind a fogadó ország tükörstatisztikai szerint, továbbá ismertetjük két kárpátaljai felmérés (a Molnár D. és Molnár által 2017-ben lebonyolított migrációs felmérés,⁸ valamint a Summa 2017 demográfiai felmérés⁹) kivándorlásra vonatkozó adatait. E komplex megközelítéssel remélhetőleg jobban megismerhetővé válnak az elmúlt bő 15 év vándorlási folyamatai, és következtetni tudunk arra is, hogy hány magyar lakos él napjainkban Kárpátalján.

A kárpátaljai magyar népesedés fő tényezői

Egy adott területen élő népesség számának a változását a természetes szaporodás (születések és halálozások különbözete), valamint a migrációs egyenleg (ki- és bevándorlás mérlege) határozzák meg. Ha viszont a népesség egyik etnikai csoportjának demográfiáját vizsgáljuk, akkor a fenti két, objektívnek nevezhető tényező mellett számításba kell venni a nemzetiségváltás szubjektív tényezőjét is. Utóbbi tartalmazhatja az egyén életében bekövetkező, különböző okokra visszavezethető identifikációs változást, de ennél talán még jelentősebb a generációk között bekövetkező változás (ilyen például, ha egy magyar anya gyermeke nem magyarként nő fel), azaz a demográfiai és az etnikai reprodukció mértéke közötti különbség (ld. Szilágyi N. 2004). Mivel a szubjektív tényezők számszerűsíthetősége meglehetősen nehéz, így a kutatások általában azon változásokat sorolják ide, amiket nem magyaráz a természetes szaporodás és a migráció (ld. pl. Varga E. 2002, Gyurgyík 2004, Szilágyi N. 2004, Kiss 2006).

Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a három fő tényező közül nemcsak az aszimiláció, hanem a migráció is rendkívül nehezen követhető statisztikailag. Míg a születések és halálozások rögzítése viszonylag könnyebb feladat, addig a globalizálódó világban egyre élénkebb mobilitás adminisztratív követése, statisztikai számbavétele szinte lehetetlen kihívás. A hivatalos statisztikában meg nem jelenő, be nem jelentett, túlnyomórészt nemzetközi migráció nehezen regisztrálható, éppen ezért e

⁸ Állandó és ideiglenes migráció a kárpátaljai magyarok körében az utóbbi években. A kutatás az MTA Domus csoportos szülőföldi ösztöndíja (2016–2017) támogatásával valósult meg.

⁹ A projektet a BGA Zrt. támogatta. A kutatást Tátrai Patrik, Molnár József, Kovály Katalin, Eröss Ágnes, Ferenc Viktória, Rákóczi Krisztián és Molnár D. István végezte.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

jelenséget Gyurgyík (2006: 80) „rejtett migrációnak” nevezi. Mint azt látni fogjuk, a kárpátaljai emigráció túlnyomó részét éppen ez a rejtett migráció teszi ki. Feladatunkat tovább nehezíti, hogy célunk nem a teljes népesség, hanem csak a magyarok vándormozgalmának követése, márpedig Ukrajnában nem állnak rendelkezésre etnikai bontásban a migrációs adatok.

A kárpátaljai magyarok migrációs folyamatainak követése már a legutóbbi két népszámlálás közötti időszakra vonatkozóan is számos bizonytalanságba ütközött. 1989 és 2001 között a magyarok létszáma 4,2 ezer fővel (2,7%-kal) csökkent, így számuk 2001-ben 151,5 ezer volt. A megye összlakosságán belüli arányuk 12,5%-ról 12,1%-ra módosult, de ez a változás az optimista forgatókönyveknek megfelelően zajlott. A migráció szerepét a változásokban igen tág intervallumban becsülték, mintegy 4–30 ezer főnyi Magyarországra áttelepülttel számolva (Molnár és Molnár D. 2005, Kocsis et al. 2006, Karácsonyi és Kincses 2010, Kiss 2012). A népszámlálás eredményeiből kiindulva valószínűleg az alsó értékkel (5 ezer fő körül) kell számolni, de – a magyarországi bevándorlási és állampolgársági statisztikák alapján – ennél jóval többen lehettek azok (akár még egyszer ennyien), akik életvitelszerűen már nem Kárpátalján laktak, de a népszámláláson mégis regisztrálták őket. Ez a jelenség jól mutatja az állandó és az ideiglenes migráció közti határ elmosódottságát, valamint a hagyományos adatfelvételek (pl. népszámlálás) alkalmatlanságát a mobilitási folyamatok követésére.

Az elvándorlás mellett jelentős mértékben, szintén mintegy 5 ezer fővel csökkent a magyar népesség a természetes fogyás miatt (Horváth 2003). A kárpátaljai magyarság természetes szaporulata az 1990-es évek elején váltott át negatív tartományba, és az évtized folyamán az átlagos becsült értéke évi -3‰ volt.

Látható tehát, hogy e két tényező következtében összesen 9–10 ezer fővel fogyatkozott a kárpátaljai magyarság. Ebből az következik, hogy az identifikációs tényezők hatására a magyarság nyeresége 5–6 ezer fő lehetett. Ennek hátterében három összetevő körvonalazódik: egyrészt a cigány népesség önbesorolása, akik közül – a státustörvény kedvezményei hatására – Molnár és szerzőtársai becslése szerint több mint 4 ezren vallották magukat magyar nemzetiségűnek (Molnár et al. 2016). Másrészt a szovjet időszakban a különböző kényszerek hatására, retorzióktól tartva magukat ukránnak, vagy szlováknak vallók közül is többen újra magyarként lettek számba véve. Ez a jelenség az ugoccai görög katolikusok között, illetve Ungváron a korábban szlovákként regisztráltak körében volt számottevő (Molnár és Molnár D. 2005, Kocsis et al. 2006). A harmadik tényező pedig a bizonytalan, vagy kettős etnikai identitású népesség önbevallása volt. Ez a csoport a 2001-es népszámlálás időpontjában – a korábbiakhoz képest – nagyobb arányban vallotta magát magyarnak, aminek hátterében szintén a magyarság vállalásának gazdasági előnyei és presztízse állhattak. A 2001-es népszámlálás adataiból az derül ki, hogy a magyar–keleti szláv egyes házasságból származók 52,8%-a magyarként, 47,2%-a pedig ukránként

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

lett regisztrálva, azaz 2001-ben az etnikai átörökítés Kárpátalján ukrán–magyar viszonylatban közel szimmetrikus volt, minimális magyar asszimilációs nyereséggel (Molnár 2016).

A következőkben a három tényező közül a bizonytalanabbak egyikét, az állandó és ideiglenes migrációnak a magyar népesedésre gyakorolt hatását tekintjük át több adatforrást elemezve.

Vándorlási folyamatok Kárpátalján az ukrán statisztikai adatok tükrében

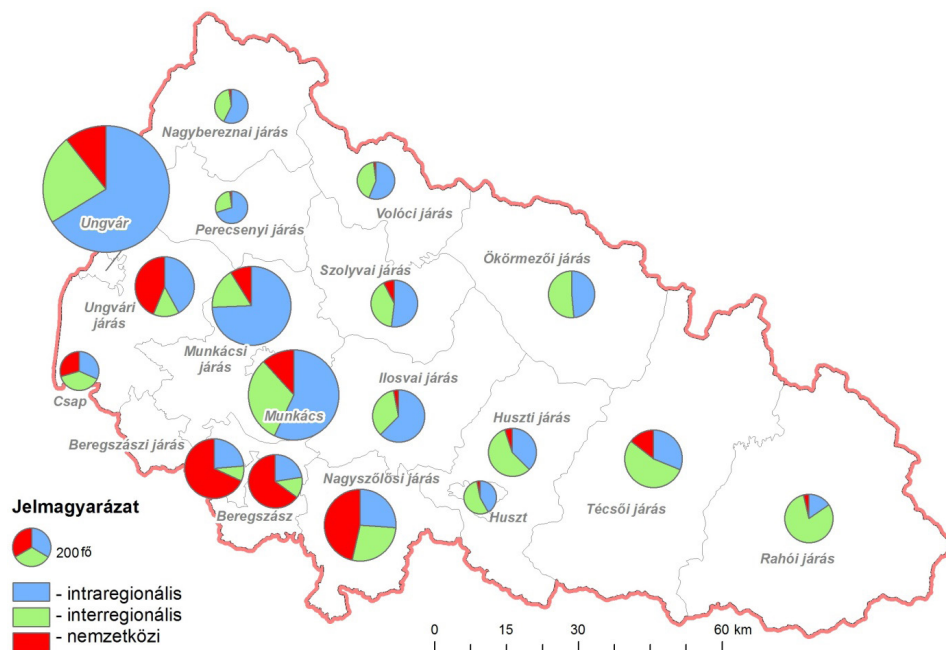
Kárpátalja migrációs mérlege Ukrajna függetlenné válását követően veszteségessé vált (Molnár D. 2005). Évente átlagosan 2,5 ezer fővel többen hagyták el a megyét, mint ahányan érkeztek. Az utóbbi évtizedben a kivándorlók száma minden évben meghaladta betelepülteket, ennek megfelelően a 2008 és 2015 közötti időszakban 9078 fővel csökkent Kárpátalja lakossága (Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálat 2016), így Ukrainán belül Kárpátalja rendelkezik a legrosszabb nemzetközi migrációs mérleggel.

A migráció túlnyomó hányadát a belső migráció alkotja, mely nem befolyásolta Kárpátalja összlakosságának számát. A nemzetközi migrációt elsősorban a kivándorlás jelenti; a külföldről Kárpátaljára települők aránya – a FÁK-országokat leszámítva – elenyésző.

A külső migráció átlaga 2015-ben a betelepülők esetében 0,2‰, a kitelepülők esetében 1,2‰, a migrációs egyenleg -1‰ volt. Azonban jelentős eltérések voltak az egyes közigazgatási egységek tekintetében. A nemzetközi migráció mérlege minden járás és város esetében negatív előjelű volt, csupán a Nagybereznai járás rendelkezett 0‰ migrációs szaldóval. Szembetűnő, hogy a magyarok lakta síkvidéki közigazgatási egységekből a kivándorlók nagyobb arányban költöztek külföldre. Beregszászból és a Beregszászi járásból 2015-ben a kivándorlók közel 60%-a külföldre költözött, míg az Ungvári és Nagyszőlősi járásokból közel 45%, Csapról az elköltözők 1/3-a települt más országba (1. ábra).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalmá

1. ábra. A kivándorlók megoszlása Kárpátalja közigazgatási egységeiben 2015-ben a kivándorlás helye szerint

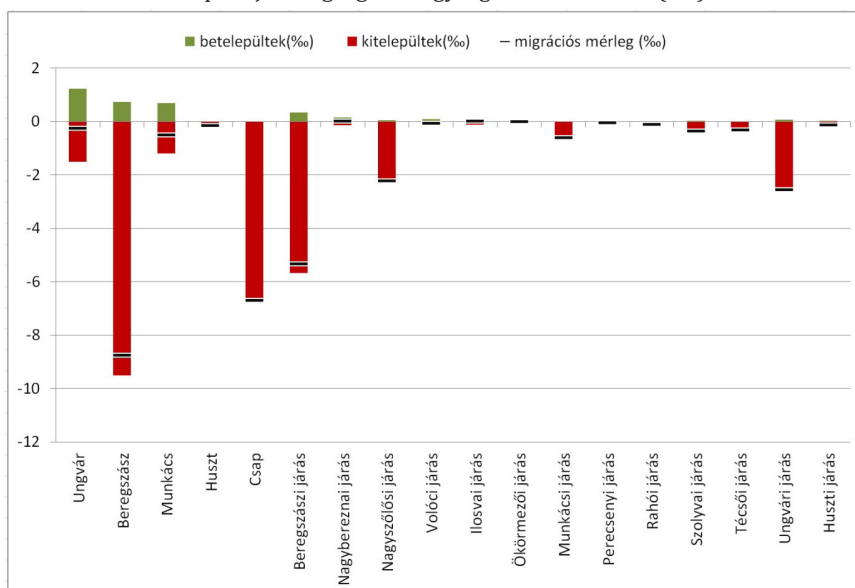

Forrás: Saját szerkesztés a Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (2016) alapján

Ez egyben azt is jelenti, hogy a kivándorlás jelentősen apasztotta a helyi lakosságot: pl. Beregszászból 232-en költöztek el 2015-ben, ami 9,5‰-es fogyást jelent. De hasonlóan magas volt a kivándoroltak aránya 1000 főre vetítve Csapon (6,7‰), a Beregszászi járásban (5,7‰), továbbá a Nagyszőlősi (2,3‰) és az Ungvári járásból (2,6‰) is sokan költöztek külföldre, többnyire Magyarországra. A kis arányú betelepülésnek köszönhetően a migrációs veszteség is ezeken a helyeken volt a legjelentősebb: Beregszászon -8,8‰, Csapon -6,7‰, a Beregszászi járásban -5,3‰ (2. ábra).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

2. ábra. A nemzetközi migráció intenzitása
Kárpátalja közigazgatási egységeiben 2015-ben (%)

Forrás: Saját szerkesztés a Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (2016) alapján

Etnikai bontású vándorlási adatok Ukrajnában jelenleg nincsenek nyilvántartva, így a magyarság érintettségét csak közvetett adatokból lehet megállapítani. Mivel a kivándorlás azokban a közigazgatási egységekben a legnagyobb volumenű, ahol a magyarok élnek, ezért feltételezhető, hogy a magyarok az átlagosnál nagyobb mértékben telepednek külföldre – elsősorban Magyarországra. 1995-ben a Magyarországra kivándorlók 85,4%-a volt magyar nemzetiségű (Zan 2010). Mivel valamilyen szintű kivándorlás más országok felé is irányul, a Magyarországra települtek száma jó közelítéssel tekinthető a kárpátaljai magyarság migrációs veszteségének. 2003-as adatok szerint a nem a FÁK-országokat úti célul választó kivándorlók 22%-a volt magyar, ami 257 fővel csökkentette az itt élő magyarok számát (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal 2005). 2005-ben 317 Magyarországra átköltözött kárpátaljai lakost regisztrált a hivatalos statisztika, 2007-ben 281-et, ami a külföldre távozók 30,9 illetve 35,3%-a volt (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal 2006, 2008). 2010 és 2011 folyamán viszont összesen mindössze 362 és 360 fő szerepel az emigránsok között, célországok szerinti bontás nélkül (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal 2011, 2012). Ez alapján az 1990-es évtized évi 400–500 fős fogyásával szemben (Molnár D. 2013) a 2000-es évek első évtizede közepére 200–300-ra, a végére 100–150 főre csökkent a magyarok migrációs vesztesége. Napjainkban az uk-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

rajnai válság következtében a kárpátaljai magyarok körében újabb kivándorlási hullám tapasztalható, ami közvetve jelentkezik a statisztikákban is. 2015-ben a külső migráció mérlege Kárpátalján 266-1519=-1253 fő volt. A másfélezer hivatalos kitelepülő 91,2%-a a négy magyarlakta síkvidéki járásból, valamint a területükön fekvő megyei alárendeltségű városokból származott, ami alapján feltehető, hogy több mint felük magyar volt (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal 2016).

Az 1990-es évektől kezdve, akárcsak egész Ukrajnában, a migrációnál is jóval nagyobb tömegeket érintett Kárpátalján a szezonális munkaerő-migráció. Ennek hagyományai a szovjet korszakra nyúlnak vissza: a munkaerő-felesleggel rendelkező máramarosi járásokból a nyári félévben tömegek indultak Oroszországba, valamint Kelet-Ukrajnába mezőgazdasági, illetve építőipari szezonmunkára. Ukrajna függetlenné válása után a munkahelyek megszűnése, a kiutazási könnyítések és a jobb kereseti lehetőségek még többeket csábítottak külföldi vendégmunkára.

A kárpátaljai vendégmunkások többsége az 1990-es években valamelyik közeli országban, többnyire Magyarországon, Szlovákiában és Csehországban próbált szerencsét. Az ezredforduló után az oroszországi és az ukrajnai gazdaság fellendülésével párhuzamosan egyre több kárpátaljai (főleg az építőmunkások) talált munkát ezen országok intenzíven épülő nagyvárosaiban. Ma azonban, az ukrajnai rossz gazdasági helyzetnek és az Oroszországgal fennálló feszült kapcsolatoknak köszönhetően, újra a közép- és nyugat-európai országok kerültek a munkavállalók célpontjába.

A statisztika a munkaerő migrációt, annak jelentős részben illegális jellege miatt, nem tudja megfelelően nyilvántartani, így, csak becsléseink lehetnek az érintettek létszámáról. Ezek értelmében, az ezredforduló után a kárpátaljai vendégmunkások száma meghaladta a 100 ezer főt. A kétezres évek csökkenését követően ma újra nő azon kárpátaljaiak száma, akik külföldi munkavállalásra vállalkoznak. Egyes felmérések szerint a megye területéről 125–250 ezer ember dolgozik külföldön (Ihnatolja 2012).

Migráció Ukrajnából Magyarországra a magyar statisztikai adatok tükrében

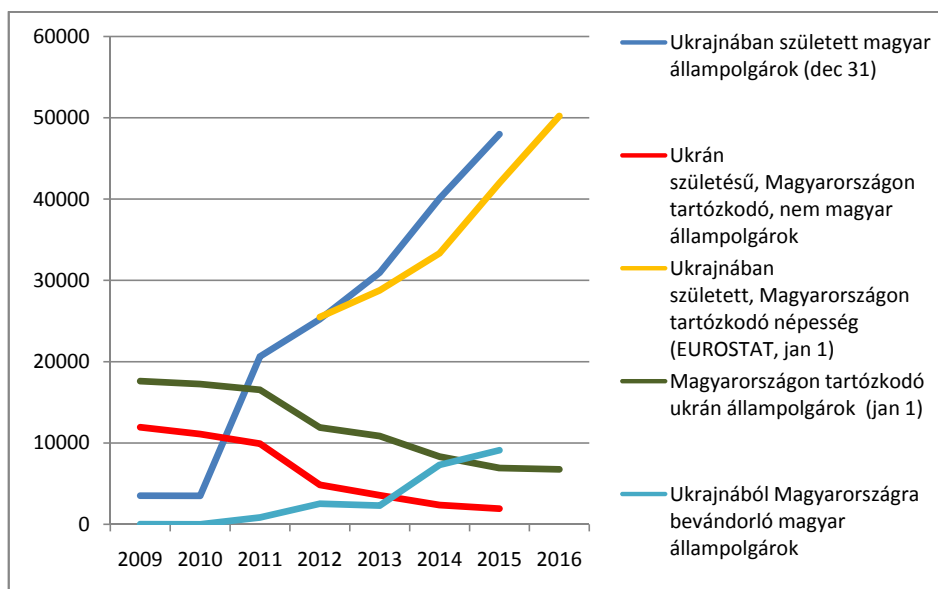
Az Ukrajnából Magyarországra irányuló migráció súlya Ukrajnából szemlélve csekély, a magyarországi bevándorlást tekintve viszont jóval jelentősebb. Az Ukrajnából Magyarországra érkezők legalább 70%-a a magyar kisebbség köréből került ki, és több mint 90%-uk beszélt magyarul (Kincses 2015, Kész 2008). Ebből részben az is következik, hogy a vándorlás földrajzilag koncentrált, és viszonylag kis távolságot ível csak át: 90%-uk Kárpátaljáról érkezik, ezen belül pedig 74% – a magyar kisebbség elhelyezkedésének megfelelően – a határ menti járásokból származik. Magyarországon belül a bevándorlók 80%-a a központi régióban és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében telepedik le (Karácsonyi és Kincses 2010). A számok alapján tehát az

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

Ukrajnából Magyarországra irányuló vándorlás jellemzően etnikai migrációnak tekinthető (Feischmidt és Zakariás 2010, Gödri 2010, Karácsonyi és Kincses 2010).

A recens migrációs folyamatokra fókuszálva megállapítható, hogy a hivatalos statisztikák szerint a globális gazdasági válság kitörése óta évről évre csökken a bevándorló (flow) és a Magyarországon tartózkodó (stock) ukrán állampolgárok száma, továbbá a kiadott tartózkodási és munkavállalási engedélyek száma is (3. ábra). Ezzel szemben az ukrán krízis kezdete óta (tehát lényegében 2014-től) a hírek a kárpátaljaiak tömeges Magyarországra vándorlásáról, illetve munkavállalásáról számoltak be egyrészt a katonai behívók elől, másrészt a kilátástalan gazdasági körülmények miatt (Kovály et al. 2017).

3. ábra. Az Ukrajnából Magyarországra irányuló migráció a születési hely és az állampolgársági statisztikák tükrében, 2009–2016

Forrás: Saját szerkesztés

A fenti ellentmondás háttere, a számokból kirajzolódó folyamatok értelmezése összetett kérdés. Az ukrán állampolgárok számának visszaesése 2008 és 2011 között elsősorban a gazdasági válságnak tulajdonítható, hiszen ekkor a szűkülő munkalehetőségek miatt a többnyire a munkaerőpiac alsó szegmensében dolgozó ukrán állampolgárok visszakényszerültek Ukrajnába (Çağlar 2013). Ezzel szemben a globális gazdasági válság utáni időszakban a csökkenés már főként nem a magyaror-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

szági gazdasági okokra, hanem az egyszerűsített honosítási eljárás életbe lépésére vezethető vissza. A magyar állampolgárság tömeges megszerzése miatt 2011 után a szomszédos országok viszonylatában az állampolgárságon alapuló migrációs statisztikák már nem alkalmasak a valós folyamatok nyomon követésére. Különösen nagy arányban igényeltek magyar állampolgárságot a kárpátaljai magyarok, akik – esetleges Magyarországra költözésükkor, magyar állampolgárként – így már nem kerültek be a vonatkozó bevándorlási statisztikákba (Tátrai et al. 2017).

Ezt támasztják alá a születési hely szerinti adatok is: az elmúlt években megduplázódott a Magyarországon élő Ukrajnában született magyar állampolgárok száma (2011: 20 ezer fő, 2015: 48 ezer fő).¹⁰ Mivel 2011 és 2015 között mindössze 6100 magyarországi lakcímmel rendelkező ukrán állampolgár kapott magyar állampolgárságot, ami messze elmarad a fenti, 28 ezer főnyi különbségtől, így a növekmény egyértelműen az Ukrajnából Magyarországra vándorló magyar állampolgároknak tudható be, akik az állampolgársági törvény módosítása után még ukrain lakosként szereztek magyar állampolgárságot.¹¹

Jól látható tehát, hogy az ukrán statisztikákkal szemben a magyar adatok jelentős volumenű áttelepedésről számolnak be. A folyamat intenzitása különösen felerősödött a 2014-es kelet-ukrán konfliktus kitörését követően. Míg Karácsonyi és Kincses (2010) adatai alapján 2001 és 2008 között a kárpátaljai magyarság 5–6%-a (kb. 8 ezer fő) települt át Magyarországra,¹² addig 2008 után az összes áttelepült lakos száma – a születési ország szerinti statisztikák alapján – elvileg elérhette a 35 ezer főt.¹³ Azonban figyelembe véve e statisztikák pontatlanságát (esetleges többszörös regisztráció a cirkuláris migráció és a nehezen követhető ingázások miatt; csak papíron létező átköltözések), illetve leszámítva a nem magyar nemzetiségű áttelepülőket mintegy 20%-os arányát, ennél az értéknél valószínűleg jóval kevesebb kárpátaljai magyar (kevesebb mint 20 ezer fő) költözhetett át ténylegesen Magyarországra 2008 óta.¹⁴ Összességében tehát – az egyébként meglehetősen ellentmondásos magyarországi statisztikai adatok alapján – a 2001-es ukrán népszámlálás óta a kárpát-

¹⁰ Az EUROSTAT adatai a fenti időpontokra némileg eltérő értékeket, de hasonló folyamatokat mutatnak (25 485-ről 50 222 főre).

¹¹ A TANDEM 2016 felmérés eredményei is megerősítették, hogy a magyar állampolgárság megszerzése jelentősen megkönnyítette a migrációt és bevett boldogulási stratégiává vált a magyarok (és nem magyarok) számára egyaránt (Szanyi et al. 2017). Az egyszerűsített honosítási eljárásnak köszönhetően 2011 és 2014 áprilisa között mintegy 70 ezren kaptak magyar állampolgárságot Ukrajnában (Soltész és Zimmerer 2014); az összes igénylés száma 2016 júniusáig pedig eléri a 149 ezret (Kántor 2016), ami lényegében megegyezik a kárpátaljai magyarok 2001-ben rögzített számával.

¹² Karácsonyi és Kincses (2010) BÁH-adataira alapozott eredményeinek némileg ellentmondanak a 2011-es népszámlálási adatok, amelyek szerint 2001 és 2011 között évente 300–400 fő között mozgott az ukrain születésű betelepülők száma (KSH 2016).

¹³ 2009. december 31.: 3,5 ezer magyar és 12 ezer nem magyar állampolgár; 2015. december 31.: 48 ezer magyar és 2 ezer nem magyar állampolgár.

¹⁴ Ezt alátámasztja az is, hogy a 2016-os mikrocenzus szerint 2016. október 1-jén Magyarországon csak 37 ezer Ukrajnában született lakos élt (KSH 2017).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

aljai magyarok migrációs vesztesége (csak Magyarország vonatkozásában) 21–36 ezer fő körülire becsülhető.

A kárpátaljai magyarok ideiglenes magyarországi tartózkodására vonatkozóan friss adatok nem állnak rendelkezésre. A 2000-es évek végén a szakértők mintegy 20 ezer ukrán állampolgárságú munkavállalóval számoltak (Juhász et al. 2010), amihez hozzá kell még számolni a Magyarországon tanulókat (több mint 2 ezer fő), illetve az egyéb Magyarországon tartózkodó lakosokat (pl. nyugdíjasok). Az egyszerűsített honosítás bevezetésével ezen csoportok nyomon követése gyakorlatilag lehetetlen, így magyarországi adatforrások alapján becsülni sem lehet az ideiglenes migráció mértékét.

Migrációs felmérés 2017

CÉLKITŰZÉSEK, MÓDSZEREK

A kárpátaljai magyar migrációs adatoknak az előzőekben bemutatott bizonytalanságai tették szükségessé azt a felmérést, amelynek célkitűzése a kárpátaljai magyarság vándormozgalmának számszerűsítése, valamint a vándorlásuk jellegének, időtartamának és céljának feltárása volt. A kutatás során 126 mintavételi ponton reprezentatív, a kárpátaljai magyarság több mint 5 százalékára kiterjedő felmérést végeztünk Kárpátalja magyarlakta településein 2017. január és március között. A 2001-es adatok alapján így átlagosan 1203 kárpátaljai magyarra jutott egy mintavételi pont. A felmérés során a mintavételi pontot alkotó (azaz a helyi kérdezőbiztos közvetlen szomszédságában élő és általa jól ismert) 20 család migrációs magatartására vonatkozó információkat vettünk fel. Az adatgyűjtés kiterjedt a családok összetételére, az ideiglenesen vagy állandó jelleggel az adott településen kívül élők tartózkodási helyére, tartózkodásának céljára (munkavállalás, tanulmányok, egyéb), hazalátogatósainak gyakoriságára, időtartamára.

A kérdőívben a mintába került családok tagjainak korát, nemét, nemzetiségét, foglalkozását, valamint az ideiglenes (munkavállalási, illetve tanulmányi célú) migrációban való esetleges részvételük jellegét rögzítettük. A kérdőív külön lapjára kerültek a 2010–2016-os időszak során elköltözött emberek adatai. A begyűjtött adatok forrása elsődlegesen az adott háztartásban élők személyes közlése (általában egy háztartásból egy adatközlővel), azonban ha a mintába eső háztartás tagjait nem lehetett elérni, akkor más – a személy megfelelő adataival tisztában levő – személy, általában a szomszéd, távolabbi rokon közlésére támaszkodtunk. Vizsgálatainkhoz – tekintettel a kárpátaljai magyarok különböző települési viszonyaira – kétféle mintavételi módszert alkalmaztunk:

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

- A magyar többségű településeken területi alapút, amelybe egymás mellett élő 20 család (háztartás) került. A mintaterület kiválasztásában a lekérdező lakohelye játszotta a döntő szerepet, mivel úgy véltük, illetve ezt más kutatások tapasztalatai is megerősítették (Gyurgyík 2004), hogy az adatközlők szívesebben állnak szóba egy helyi kérdezővel, mintsem idegennel.
- A szórványtelepüléseken magyar többségű mintát az előző módszerrel nem kaptunk volna, így itt magyar jellegű hálózatokra kellett építenünk. A kínálatos lehetőségek közül a magyar iskolák tanulói, végzősei, illetve azok családjai bevonását választottuk.

Az első típusú mintavétel során az egy tömbben élő 20 háztartás (amit a családdal azonos értelemben használunk) tagjainak az adatait rögzítettük. A második típusú mintavételnél, amit a szórványmagyarság településein alkalmaztunk, a magyar iskola egy (vagy, ha kicsi az osztály létszáma, két) osztálya 20 tanulója családtagjainak az adatait rögzítettük.

A minta járások, megyei jelentőségű városok, illetve települések szerinti eloszlásának megtervezésekor próbáltuk azt megfeleltetni a kárpátaljai magyar népesség 2001-es népszámlálás által rögzített eloszlásának, az előforduló torzításokat súlyozással korrigáltuk.

A felmérés során összesen 8781 személy adatait sikerült összegyűjteni. A mintavétel jellegéből, valamint az etnikailag vegyes családok magas arányából adódóan, a mintába jelentős számban kerültek nem magyarok is. A magyar nemzetiségűek száma 7753 volt, a teljes minta 88,3%-a, ukránok alkották a 10,9%-ot (954 fő), egyéb nemzetiségek (főleg oroszok és romák) és ismeretlen etnikumúak pedig 0,8%-nyian kerültek be.

EREDMÉNYEK

A vizsgálat keretein belül a kérdezők felmérték a 2010–2016 között elköltözötték alapadatait. Ez a hétéves periódus nem ad lehetőséget a migráció időbeli tendenciáinak az alapos elemzésére, ám egy fontos mozzanat a felszínre került: 2015-ben ugrásszerűen emelkedett az elköltöző kárpátaljai magyarok száma. 2010–14-ben a vizsgált csoporton belül átlagosan évi 24 elköltözés történt, 2015–16-ban ezzel szemben 69. 2010–14-ben az emigránsok 75,4%-a, átlagosan 18 fő évente, Magyarországot választotta lakóhelyéül, ez az arány 2015–16-ra alig módosult (73,7%, 51 fő/év).

Hogy megítélhessük, milyen mértékű volt a kitelepülés a teljes kárpátaljai magyar nemzetiségű vonatkozásában, ismernünk kellett a minta nagyságát, amelyre a

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

fenti számok vonatkozathatóak. Automatikusan nem számolhattunk az elemzésbe bekerült 7753 fős magyar mintával, mert:

- A kiköltözöttek nemzeti hovatartozását nem ismerjük, köztük, ha nem is nagy számban, de lehettek nem magyar nemzetiségűek is, körülbelül olyan arányban, ahogy a teljes mintába is bekerültek. Ezért, a teljes népességre való átszámításakor nem csak a mintába került magyar nemzetiségűek számát kellett alapul vennünk, hanem a számításba vont kérdőíveken szereplők teljes számát, etnikai hovatartozástól függetlenül.
- A beérkezett kérdőívek feldolgozása során arra a következtetésre jutottunk, hogy nem minden kérdezőnek sikerült az elköltözőkre vonatkozó részt megfelelő alapossággal kitölteni. Az ilyen kérdőíveket, az eredmények torzításának elkerülése érdekében, jobbnak láttuk kihagyni az elemzés ezen részéből.

Így összességében a kárpátaljai magyarok emigrációs létszámvesztésének a számításához csupán 111 mintavételi pont anyagait, azaz 7456 személy adatait használtuk fel. Hogy a 7456 személyre vonatkozó adatainkat arányosan kiterjeszthessük a teljes, az általunk a 2010-es évek elején 135–140 ezer főre becsült kárpátaljai magyar nemzetrészre, 18,5-es szorzót használtunk.

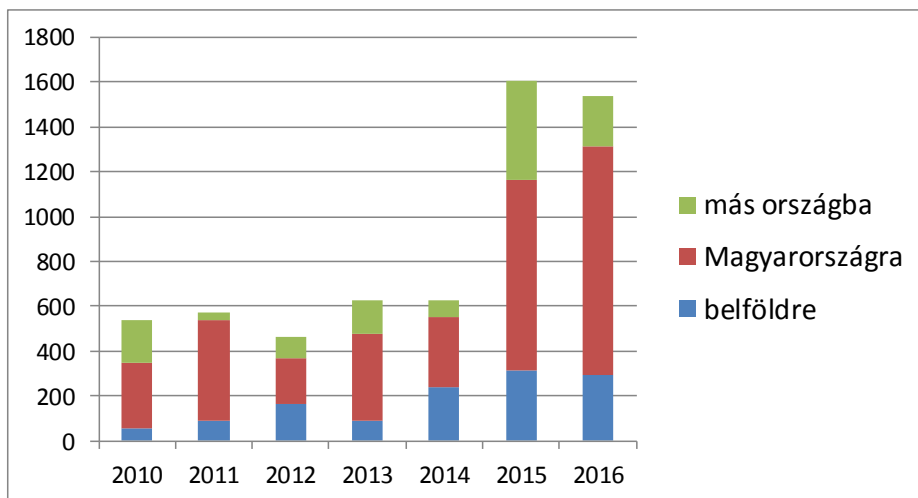
A vázolt megfontolások figyelembe vételével azt az eredményt kaptuk, hogy a kárpátaljai magyarság migrációs eredetű (a külföldre való kitelepülésből adódó) fogyása a 2010–14-es időszakban évente átlagosan 430–440 főt tett ki (4. ábra). A kitelepülők 75,4%-a, közel 330 fő, Magyarországot választotta új lakhelyéül. A kelet-ukrajnai konfliktussal összefüggő politikai-gazdasági válság nyomán a külföldre átköltöző kárpátaljai magyarok száma megugrott, elérve az évi 1250–1300 főt. Ezek zöme (73,7%-a, évi átlagban 900–950 fő), akárcsak korábban is, az anyaországban talált új hazára.¹⁵

¹⁵ A már megvalósult kitelepedésekhez hasonlóan a tervezett kitelepedéseknél is a döntő többség Magyarországot választaná. A 15–29 évesekre fókuszáló GeneZYs 2015 kutatás szerint a kitelepedést tervezők 76%-a Magyarországra költözne (Papp et al. 2017). Ugyanez az arány a TANDEM 2016 kutatás szerint 83% (Szanyi et al. 2017).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

4. ábra. Az elköltözötték évi száma a kárpátaljai magyar népességén belül a 2010–2016-os időszakban a migrációs felmérés alapján

Forrás: Saját szerkesztés

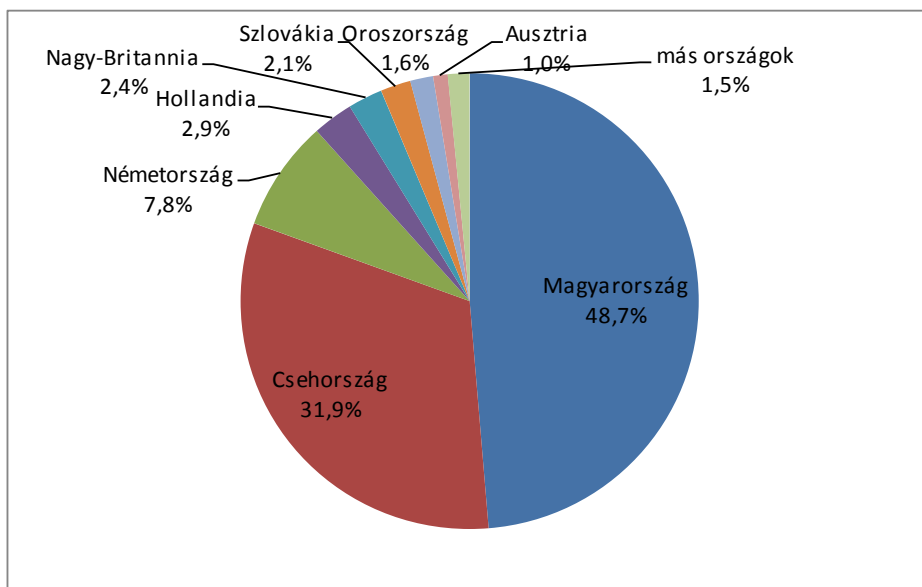
Ahogy már korábban jeleztük, az állandó migráció mellett a kárpátaljaiak életében kiemelkedő szerepe van az ideiglenes – munkavállalói és tanulói – migrációnak. A felmérésünk által érintett ismert munkahelyű emberek 34,9%-a, 980 fő dolgozott 2017 elején külföldön. Ez a felmérés által érintett kárpátaljai magyarok 12,7%-át jelenti. Azaz – a kárpátaljai magyarok számától függően – 2016 folyamán 16–17 ezer kárpátaljai magyar dolgozhatott külföldön.

2016-ban a kárpátaljai magyar vendégmunkások a legnagyobb arányban, közel fele részben, Magyarországon dolgoztak (5. ábra). Ennek okát egyértelműen a nyelvi-kulturális azonosságban, illetve a hagyományosan kiépült kapcsolatrendszerben látjuk. Magasan kiemelkedik a mezőnyből a második Csehország is, ahol a felmért külföldön munkavállalók 31,9%-a dolgozott. A csehországi foglalkoztatók népszerűségét a magyarországinál magasabb kereseti lehetőségek magyarázzák, de némileg hozzájárulnak ehhez a történelmi kapcsolatok és a földrajzi közelség is. A nyugat-európai jóléti társadalmak közül a vizsgált külföldi munkavállalók legnagyobb arányban Németországot választották, bár, arányuk a 10%-ot sem érte el (5. ábra).¹⁶

¹⁶ Hasonló eredményre jutott a TANDEM 2016 is. Előbbi szerint a legalább 1 hónapot külföldön dolgozók közül – ami a magyar minta 19%-át jelentette – Magyarországot 53%, míg Csehországot 37% választotta (Szanyi et al. 2017). A GeneZYs 2015 szerint Magyarországra a munkavállalók 63%-a, Csehországba pedig 17%-a ment (Papp et al. 2017).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

5. ábra. A mintába került külföldön dolgozó kárpátaljai magyarok megoszlása a munkavállalás országa szerint

Forrás: Saját szerkesztés

Magyarországon belül a munkavállalás helyszíneinek rangsorát magasan kiemelve a főváros vezet: a jelen kutatás adatai alapján ott dolgozik az anyaországban munkát vállaló kárpátaljai magyarok több mint 45%-a. Budapest gazdasági súlyát figyelembe véve ez érthető is, mint ahogy a prosperáló gazdaság magyarázza a földrajzilag Kárpátaljától távol eső Győr második helyét is a listán, ahol a Magyarországon dolgozók közel 10%-a helyezkedett el. Az elmúlt években jelentősen visszaesett a Kárpátaljához közel fekvő térségek részesedése: a két közeli nagyváros, Debrecen és Nyíregyháza egyaránt 3,2%-kal szerepel a listán.

Előzetes feltételezéseink szerint népes csoportot alkotnak a külföldön tanuló kárpátaljai magyar fiatalok is. A mintában főiskolai, illetve egyetemi hallgatóként azonosított 201 személy közül 197-re vonatkozóan kaptunk a tanulmányok helyéről adatot. 70-en tanultak 2016-ban külföldön (nevezetesen Magyarországon), ami a felsőfokú képzésben részt vevők 35,5%-át jelenti. A nevesített magyarországi egyetemi központok között Debrecen és Budapest vezetett (megfelelően 47,4 és 33,3%), valamint Nyíregyháza is népszerűnek bizonyult (14,0%-kal).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

Az iskolák, szakközépiskolák felmért 1180 diákja között jóval kisebbnek bizonyult a külföldön tanulók aránya: 70 tanulóról kaptunk ilyen adatot, ami 8,5%-át jelentette azoknak, akik tanulmányi helyéről rendelkezünk információval (821 fő). Ezek zöme (66 fő, 8%) ugyancsak Magyarországon tanult. Az anyaországban tanuló általános és középiskolások tanintézményei földrajzilag jobban szóródtak, bár, Debrecen, Budapest és Nyíregyháza itt is kiemelt helyen állt (megfelelően 25,9%, 14,8% és 11,1%).

Összességében 2017 elején a külföldön (szinte kizárólag Magyarországon) tanulók az összes ideiglenesen külföldön tartózkodó kárpátaljai magyarok 12,4%-át alkották, számuk közel 2500 fő volt.

A migrációs felmérés alapján tehát 2010 és 2016 között összesen közel 5000 magyar vándorolt ki Kárpátaljáról, közülük mintegy 3500-an Magyarországra. A felmérés sajnos nem terjedt ki a 2001–2010 közötti időszakra, mindenesetre, ha a 2010–14-es időszak adatait alkalmazzuk a korábbi évekre is – ami alapvetően egybecseng Molnár és Molnár D. (2005) migrációs előrebecslésével –, akkor további 4 ezer fővel számolhatunk. Így összességében a 2001–2016 közötti időszakban a magyarok száma 9 ezer fővel csökkenhetett az elvándorlás miatt. Emellett pedig napjainkban közel 20 ezer magyar tartózkodik hosszabb-rövidebb ideig külföldön munkavállalási vagy tanulási céllal.

Summa 2017 (a kárpátaljai magyarok demográfiai felmérése)

CÉLKITŰZÉSEK, MÓDSZEREK

Mivel Ukrajnában 2001 óta nem tartottak népszámlálást, így a magyarok számáról, demográfiai jellemzőiről a népszámlálás óta eltelt időszakra nem voltak pontos és megbízható információk. Éppen ezért a kutatás fő célja a magyar közösség számának, települési megoszlásának, egyes demográfiai jellemzőinek (nem és kor szerinti megoszlás), felekezeti megoszlásának, végzettségének, valamint külföldi munka- és tanulási célú migrációjának a felmérése volt.

A felmérés módszertana hasonlított az előzőekben bemutatott migrációs felmérésére. A demográfiai adatfelvétel Kárpátalja 111 magyarlakta településére terjedt ki, ahol a 2001-es népszámlálás szerint legalább 100 magyar nemzetiségű lakos élt. A terepi kutatás 312 mintavételi ponton, véletlen mintavételezéssel zajlott, és kiterjedt a kárpátaljai magyarság 2001-es létszámának 15%-ára. Az egy településre eső mintavételi pontok számát a 2001-es népszámlálás alapján a magyar lakosság eloszlásának függvényében határoztuk meg. Ily módon, átlagosan 500 kárpátaljai magyarra (2001-es adatok szerint) jutott egy mintavételi pont. Egy mintavételi pont 20 részben vagy teljesen magyar háztartásból állt, amelynek összes tagjáról (beleértve a 2001 óta elvándoroltakat és elhunytakat) begyűjtöttük a vonatkozó

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

alapinformációkat. A kérdezőbiztosok az adott mintavételi pont összes háztartásában rákérdeztek a háztartás minden lakosának nemére, korára, nemzetiségére, anyanyelvére, felekezetére, legmagasabb iskolai végzettségére, fő foglalkozására, az 1 hónapot meghaladó külföldi tartózkodás hosszára és helyére, valamint a legutóbbi népszámlálás időpontjában az életvitelszerű tartózkodási helyére.

A kutatás egyik kardinális kérdése a mintavételezés volt. Vizsgálatainkhoz – tekintettel a kárpátaljai magyarok különböző települési viszonyaira – háromféle mintavételi módszert alkalmaztunk:

- A magyar többségű településeken területi alapút, amelybe egymás mellett élő (területileg összefüggő) 20 magyar család (háztartás) került.¹⁷ A kezdő háztartást és a haladás irányát a helyi viszonyokat jól ismerő kérdezőbiztos és a kutatás vezetői közösen jelölték ki úgy, hogy a mintavételi pontok ne fedjék egymást, illetve elérhető legyen 20 magyar család egy összefüggő területen. A mintavételi módszer reprezentativitását az biztosítja, hogy Kárpátalja magyar többségű falvaiban nem számottevő a lakóhelyi szegregáció, azaz nincs érdemi elkülönülés a különböző szociális mutatók alapján. Ez alól kivételt csak a cigány népesség jelent, akik nagy számban élnek elkülönülve, telepi körülmények között. Az ő felmérésükre jelen kutatás nem vállalkozott.
- A nagyobb városokban, ahol a magyarság nem egy tömbben, hanem általában szétszórva él, népességregiszterekből történt a mintavételezés. Ennek során egy, az ezredfordulón összeállított népességregiszterből leválogattuk az adott település jellemző magyar családneveit, és az így kapott listáról lettek véletlenszerűen kiválasztva a kérdezőbiztosok által lekérdezendő háztartások.
- A szórványtelepüléseken, ahol az etnikai vegyesség miatt nem feltétlenül vannak magyar családnevek, illetve a szórt jelleg miatt az első módszer sem alkalmazható, egy harmadik módszert, az általunk „területi hólabdának” nevezett vezetünk be. E módszer szerint nem egy előre kijelölt szomszédság, hanem mindig a legközelebbi magyar háztartás került lekérdezésre (összesen itt is 20 magyar háztartás alkotott egy mintavételi pontot).

A lekérdezés 2017 nyarán valósult meg. A felmérés során összesen 23 033 személy adatait sikerült rögzíteni. A mintavétel jellegéből, valamint az etnikailag vegyes családok magas arányából adódóan, a mintába jelentős számban kerültek nem magyarok is. A magyar nemzetiségűek száma 20 688 volt, a teljes minta 89,8%-a, az ukránok 3,3%-ot (769 fő), a magyar–ukrán kettős identitást vállalók 5,6%-ot tettek ki (1292 fő), míg egyéb nemzetiségek képviselői (főleg oroszok és romák) és ismeretlen etnikumúak 1,3%-nyian (284 fő) kerültek be.

¹⁷ Ehhez hozzáadódnak az esetleges üres és nem magyar háztartások, mivel a kérdezőbiztosoknak az egybefüggő területen elhelyezkedő összes háztartás adatait rögzíteniük kellett egészen addig, amíg meg nem lett a 20 magyar háztartás.

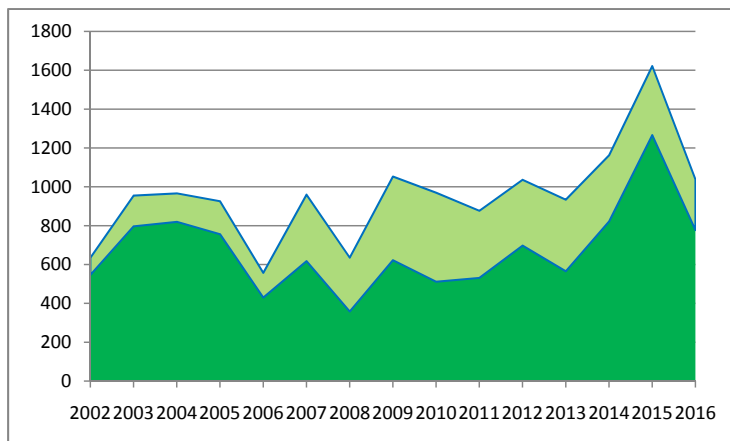
TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

A magyar népesség számát a mintába került népesség természetes szaporodása és migrációs egyenlege alapján számítottuk ki a 2001-es népszámlálás adatainak továbbvezetésével. Szubjektív tényezőket, így az egyéni identifikáció változásait a kutatás nem vizsgálta. A kapott adatok alapján településenként meghatároztuk a születési, a halálozási és a migrációs rátákat a 2002–2017-es időszakra. Kivonva a halálozási ráták értékeit a születésikéből és hozzáadva a migrációs rátákat kaptuk a magyarok települési lélekszámváltozásának rátáit a 2002–2017-es időszakra. Ezzel szoroztuk a magyaroknak a 2001-es népszámlálás alkalmával összeírt települési számát a megfelelő jelenlegi értékek meghatározásához. A 2002 és 2017 között külföldre távozottak számát a települési migrációs ráták összesítésével határoztuk meg: mivel a kárpátaljai magyarok számát a belső vándorlás kevésbé befolyásolja, ezért a kapott migrációs egyenleg lényegében a nemzetközi vándorlás szaldóját adja.

EREDMÉNYEK

A településenként meghatározott migrációs ráták összesítésével azt az eredményt kaptuk, hogy bő 15 év alatt 14,5 ezer magyar költözött külföldre, továbbá hatszáz Ukrajna belső részeire, miközben a bevándorlás a nevezett irányokból csupán háromszáz, illetve száz fő körül alakult. Az emigráció időbeli dinamikája hasonló, mint amit a migrációs felmérés mutatott: 2014-től kezdődően jelentősen megemelkedett a kivándorlók száma. Míg a 2002–2013 közötti időszakban évi átlagos 900–950 fő költözött külföldre, addig a 2014-es geopolitikai változásokat követően ez a szám átlagosan 1200–1300 főre ugrott (6. ábra).

6. ábra. Az elköltözöttek évi száma a kárpátaljai magyar népességén belül a 2002–2016-os időszakban a Summa 2017 alapján. A Magyarországra költözők sötétzölddel jelölve

Forrás: Saját szerkesztés

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

Bár a kivándorlók többsége (összességében 70,4%) a vizsgált időszakban végig Magyarországra települt, a 2000-es évek második felében, amikor az Ukrajna és Magyarország közötti gazdasági különbségek csökkentek, Magyarország népszerűsége is csökkent. Ebben az időszakban csak a kivándorlók 50–60%-a választotta Magyarországot, míg egyre többen költöztek Németországba, Csehországba, Nagy-Britanniába és Szlovákiába. Bár nem számít kivándorlásnak, de az Ukrajna belső részei felé irányuló migráció is ekkor volt a legjelentősebb. Utóbbi – a végig szerény mértékű oroszországi kitelepüléssel együtt – 2014-től kezdve azonban lényegében megszűnt. Az utóbbi években, köszönhetően az ukrajnai (geo)politikai és gazdasági válságnak, illetve a magyar nemzetpolitika lépéseinek (ld. Tátrai et al. 2017) a kivándorló kárpátaljai magyarok domináns célországa újra Magyarország, amit az emigrálok $\frac{3}{4}$ -e választ.

Az állandó migráció mellett a Summa 2017 kutatás vizsgálta az ideiglenes migrációt is, ami fontos adalék a magyar népesség létszámának meghatározásához. A kutatás folyamán mindenkit, akiről kárpátaljai lakhelyén azt mondták, hogy még ott lakik, kárpátaljai lakosnak tekintettünk – függetlenül attól, hogy akár évi 11 hónapot töltött más országban.

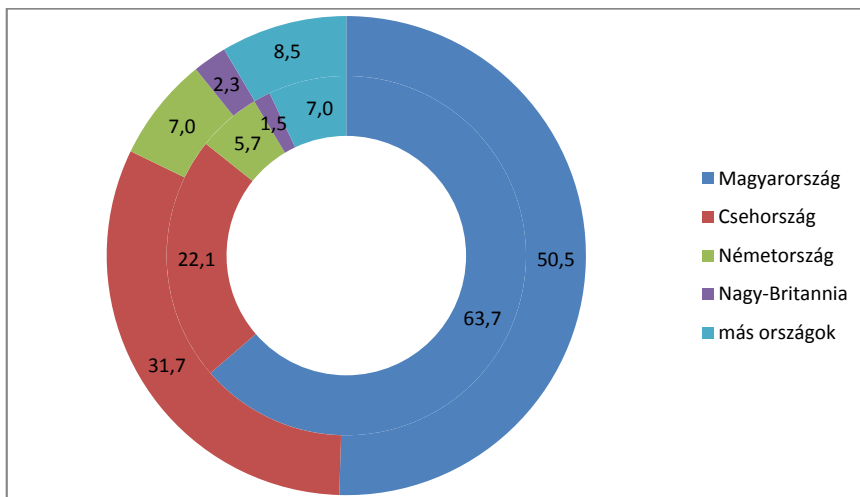
Az ideiglenes külföldi tartózkodást a 2016 folyamán külföldön eltöltött hónapok számán és célországán keresztül kíséreltük meg megragadni. A teljes magyar népesség 22%-a (az aktív népesség 30%-a) számolt be arról, hogy legalább 1 hónapot töltött külföldön 2016-ban, azaz a különböző célú ideiglenes, határon átívelő mozgások mintegy 27–28 ezer magyart tartanak mozgásban. A külföldre járók $\frac{2}{3}$ -a (ami 18–19 ezer főt jelent) hosszabb időtávot (legalább 3 hónapot) töltött külföldön; jellemzően ők azok, akik dolgoznak, illetve tanulnak a külföldi célországokban.

A kárpátaljai magyarok körében a külföldi munkavégzés – és egyéb célú tartózkodás – legnépszerűbb célországa továbbra is Magyarország. A külföldön legalább egy hónapot tartózkodók közel $\frac{2}{3}$ -a Magyarországot preferálja, amit Csehország és Németország követ. A többi ország részesedése jóval alacsonyabb, közülük csak Nagy-Britannia, Hollandia és Szlovákia részesedése éri el az 1%-ot. Azonban ha a hosszabb távú (3 hónapot elérő) külföldi tartózkodást vizsgáljuk, akkor jól látszik, hogy Magyarország népszerűsége csökken (50%), míg a távolabbi desztinációk (elsősorban Csehország) szerepe nő. Rajtuk kívül csak Németország, Nagy-Britannia, Hollandia, Szlovákia és Oroszország részesedése éri el az 1%-ot (7. ábra).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

7. ábra. A 2016 folyamán hosszabb időt külföldön tartózkodó kárpátaljai magyarok megoszlása célországokként a Summa 2017 szerint (külső kör: legalább 3 hónapot külföldön töltők; belső kör: legalább 1 hónapot külföldön töltők) (%)

Forrás: Saját szerkesztés

A Summa 2017 kutatás alapján tehát a 2001-es ukrán népszámlálás óta több mint 14 ezer kárpátaljai magyar távozott külföldre, közülük 10 ezren Magyarországra, így az emigráció a magyarok fogyásának a legfőbb oka. Becslésünk szerint 2017 elején a magyar népességnek a 2001-es népszámlálásból továbbvezetett lélekszáma, amely természetesen az egyéni identifikáció változásait, szubjektivitását nem tudja figyelembe venni, 125 ezer fő körül lehetett.¹⁸ Közülük az ideiglenes migráció keretében 27–28 ezer magyar tartózkodott külföldön legalább 1 hónapot. Utóbbiak közül 18–19 ezren több mint 3 hónapot töltöttek Kárpátalján kívül (főleg Magyarországon). Az évnél legalább a felét 11–12 ezer ember töltötte külföldön.

¹⁸ A felmérés nem terjedt ki a telepeken élő cigány népességre, így a fenti érték a magyar identitású cigány népességet nem tartalmazza. Molnár és szerzőtársai (2016) adatai alapján a magát 2001-ben magyar nemzetiségűnek valló mintegy 4 ezer cigány továbbvezetett száma 2016-ban 5,5 ezer fő. Ezt hozzáadva a felmérés által becsült 125 ezer főhöz megkapjuk a kárpátaljai magyaroknak a 2001-es népszámlálással összevethető létszámát, 131 ezer főt.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

Összegzés

A tanulmányunkban bemutatott négy különböző adatforrás helyenként egybecsen-
gő, de leginkább jelentősen eltérő adatokkal szolgál arról, hogy hány magyar vándor-
rolhatott ki állandó vagy ideiglenes jelleggel Kárpátaljáról 2001 óta. Az adatbázisok
összehasonlítása plasztikusan érzékelteti, hogy a különböző módszertannal, külön-
böző aktorok által gyűjtött adatok egyenként sokszor jelentősen eltérő képet feste-
nek ugyanarról az – egyébként meglehetősen komplex és többirányú – folyamatról.

A különböző mozgások technikai követésén túl a folyamatok értelmezése is egyre
bonyolultabb. A megnövekedett mobilitás világában szinte lehetetlen egzakt választ
adni arra, hogy mekkora egy adott területen élő népesség száma, hiszen a különbö-
ző irányú és intenzitású mozgások szétfeszítik a hagyományos statisztikai felvételek
(pl. népszámlálás) kereteit. Kárpátalja esetében e kérdések leginkább úgy merülnek
fel, hogy hogyan érdemes kezelni a több ezer külföldön munkát vállaló vagy tanuló,
adott esetben az év 11 hónapjában távol levő lakost. Aki külföldre költözik, végle-
gesen költözik-e, avagy beszámítható-e kárpátaljai lakosnak? Hogyan lehet megkü-
lönbözteni az állandónak, illetve ideiglenesnek mondott migránsokat, akik sokszor
ugyanolyan típusú mozgásokkal jellemezhetők, és egy évben ugyanannyi időt tölte-
nek Kárpátalján? A fenti kérdésekre adott válaszok mind jelentősen befolyásolhatják
azt, hogy hány emberről véljük azt, hogy Kárpátalján élnek.

A vázolt nehézségek ellenére mégis megpróbáljuk számszerűsíteni a kárpátaljai
magyarok migrációját. A 2001–2016 közötti időszakot vizsgálva a legalacsonyabb
adat – nem meglepő módon – az ukrán statisztikákból körvonalazódik. E szerint e
15 évben mindössze 4-5 ezer magyar kivándorlásával lehet kalkulálni, amiből – a
bemutatott felmérések arányait alapul véve – 3-4 ezren telepedhettek át Magyaror-
szágra. A magyar tükröstatistikák azonban teljesen mást mutatnak. A születési hely
szerinti statisztikákra alapozva minimálisan 21 ezer (a 2011-es népszámlálás és a
2016-os mikrocenzus adatai alapján), maximálisan 36 ezer (a KSH és az EUROSTAT
regiszter alapú statisztikái, valamint Karácsonyi és Kincses (2010) alapján) magyar
áttelepedése vezethető le az adatokból. Ha ehhez hozzávesszük a nem Magyaror-
szágra költözőket, akik az összes kárpátaljai magyar kivándorló több mint $\frac{1}{4}$ -ét ad-
ják, akkor a kárpátaljai magyar migrációs veszteség 28–48 ezer fő 15 év alatt. Ebből
reális lehetőségnek inkább csak az alsó értéket lehet elfogadni. Mindenesetre a hi-
vatalos ukrán és magyar statisztikák szerint 4 és 48 ezer között lehet a ténylegesen
kivándoroltak száma, azonban ahogyan azt már jeleztük, különböző okokból előbbi
alulbecsüli, utóbbi eltúlozza a jelenséget.

Ezzel szemben a két bemutatott reprezentatív felmérés értéke már jóval köze-
lebb áll egymáshoz. A migrációs vizsgálat alapján az elvándoroltak száma 9 ezer, a
demográfiai felmérés szerint 14 ezer. Összességében az utóbbi eredmény tűnik meg-
alapozottabbnak, tekintve a Summa 2017 szélesebb körű mintavételét, valamint a
migrációs felmérés vegyesen lakott és szórványtelepüléseken alkalmazott – iskolai

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

tanulókra alapozott – mintavételi módszerének a véglegesen kitelepültek számának a becslésére való korlátozott alkalmasságát. E két kutatás az ideiglenesen külföldön tartózkodók számában is meglehetősen összecseng (27–28 ezer fő, ebből munkavállalási és tanulási céllal hosszabb időre közel 20 ezer fő).

Ahhoz, hogy a migráció mértékéből következtetni lehessen a magyarok létszámára, ismernünk kell a természetes szaporodás és az asszimiláció mértékét. Előbbi tekintetében a Summa 2017 adataira hagyatkozunk, ami alapján a vizsgált időszakban a természetes fogyás 6,7 ezer fővel csökkentette a magyarok számát. Az asszimiláció tekintetében azt tartjuk irányadónak, hogy a 2001-es népszámlálás szerint az etnikai átörökítés ukrán–magyar viszonylatban közel szimmetrikus volt, a magyarságnak összességében nem volt asszimilációs vesztesége. Így tehát mindegyik modellnél 6,7 ezer fős természetes fogyással és 0 fős asszimilációval kalkuláltunk (1. táblázat).

1. táblázat. A kivándorlás hatása a magyar lakosság számára a négy adatforrás alapján (ezer főben)

Adatforrás	Kivándorlás (2001–2016)	ebből Magyar- országra	Munkavállalási és tanulási migráció, 2016	ebből Magyar- országra	Kárpátaljai magyarok száma 2017 elején
Ukrán statisztikák	4	3	141
Magyar statisztikák (maximális migráció)	48	36	97
Magyar statisztikák (minimális migráció)	28	21	117
Migrációs felmérés 2017	9	6,5	20	11	136
Summa 2017	14	10	19	10,5	131*

*A 2001-es népszámlálással és a többi adatforrással összevethető érték. A felmérés a magyar cigányok nélkül 125 ezer fő körülire becsüli a kárpátaljai magyarok számát.

Forrás: Saját szerkesztés

Az 1. táblázatban összefoglalt eredmények szerint a kárpátaljai magyar közösségnek a 2001-es népszámlálásból továbbvezetett lélekszáma 2017-ben legvalószínűbben 130 ezer fő körül lehet. Azonban ha azt vizsgáljuk, hogy hány magyar lakos tartózkodik életvitelszerűen Kárpátalján, ez a szám az ideiglenes migráció miatt 120 ezer alatt van.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

A kárpátaljai magyaroknak a következő népszámláláson rögzített számát (ha lesz ilyen) a fentiekén túl azonban elsősorban az fogja eldönteni, hogy hány huzamosabban távollevőt fognak családtagjai helyben élőknek bediktálni, hány nemzetiségileg vegyes származású, valamint kettős etnikai öntudatú lakos fogja magát magyar nemzetiségűként meghatározni, illetve hány magyar anyanyelvű roma fogja az adott pillanatban a magyar nemzetiséget választani.

Irodalom

- Çağlar, A. (2013): Circular Migration between Hungary and Ukraine: Historical Legacies, the Economic Crisis, and the Multidirectionality of 'Circular' Migration. In: Triandafyllidou, Anna (ed.): Circular Migration between Europe and its Neighbourhood: Choice or Necessity? Oxford University Press, Oxford: 141–165.
- Feischmidt, M. – Zakariás, I. (2010): Migráció és etnicitás. A mobilitás formái és politikái nemzeti és transznacionális térben. In: Feischmidt Margit (szerk.): Etnicitás. Különbségteremtő társadalom. Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest: 152–169.
- Gödri, I. (2010): Bevándorlás és etnicitás – összefüggések nyomában. In: Hárs Ágnes – Tóth Judit (szerk.): Változó migráció – változó környezet. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest: 87–124.
- Gyurgyík, L. (2004): Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében. Kalligram, Pozsony
- Gyurgyík, L. (2006): Népszámlálás 2001. A szlovákiai magyarság demográfiai, település-, és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években. Kalligram, Pozsony
- Horváth, S. (2003): Magyarság – számok és kétségek. In: Kárpáti Igaz Szó, 19: 4.
- Ihnatolja, N. I. (Ігнатоля, Наталія Іллівна) (2012): Трудова міграція Закарпатців: напрямки та тенденції змін. Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. 2012 (6): 88–95.
- Juhász, J. – Csatári, F. – Makara, E. (2010): Ukrán állampolgárok munkavállalása Magyarországon. Panta Rhei, Budapest
- Kántor, Z. (2016): Nemzet, autonómia, kettős állampolgárság. „A megmaradás útjai – helyzetkép a külföldi magyarságról” című konferencián Budapesten, 2016. május 30-án elhangzott előadás
- Karácsonyi, D. – Kincses, Á. (2010): Az elvándorlás hatása a kárpátaljai magyarság helyzetére. In: Földrajzi Közlemények, 134 (1): 31–44.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

- Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (Головне управління статистики у Закарпатській області) (2005): Міграція населення. Статистичний бюлетень, Ужгород.
- Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (Головне управління статистики у Закарпатській області) (2006): Міграційний рух населення. Статистичний бюлетень, Ужгород.
- Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (Головне управління статистики у Закарпатській області) (2008, 2011, 2012, 2016): Закарпаття в демографічному вимірі. Статистичний збірник, Ужгород.
- Kész, A. (2008): Kárpátaljai diplomás betelepülők az Észak-alföldi Régióban. In: Szarka László – Kötél Emőke (szerk.): Határhelyzetek. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest: 155–167.
- Kincses, Á. (2015): A nemzetközi migráció Magyarországon és a Kárpát-medence magyar migrációs hálózatai a 21. század elején. KSH Műhelytanulmányok, Budapest
- Kiss, T. (2006): Interethnic Marriages and Assimilation in Demographic Models. In: Balogh Balázs – Ilyés Zoltán. (szerk.): Perspectives of Diaspora Existence. Akadémiai Kiadó, Budapest: 105–137.
- Kiss, T. (2012): Demográfiai körkép. A kisebbségi magyar közösségek demográfiai helyzete a Kárpát-medencében. *Educatio*, 21 (1): 24–48.
- Kocsis – K. – Bottlik, Zs. – Tátrai, P. (2006): Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régiókban (1989-2002). MTA FKI, Budapest
- Kovály, K. – Erőss, Á. – Tátrai, P. (2017): „Hát megpróbálunk küzdeni”: átalakuló boldogulási stratégiák Kárpátalján az Euromajdan után. In: *Tér és Társadalom*, 31 (2): 3–22.
- KSH (2016): 2011. évi népszámlálás: Műhelytanulmányok. KSH, Budapest
- KSH (2017): Mikrocenzus 2016: Demográfiai adatok. KSH, Budapest
- Molnár, D. I. (2005): Migrációs tendenciák Ukrajnában a függetlenség kivívását követően. In: Süli-Zakar István (szerk.): „Tájak– régiók – települések...” – tisztelgés a 75 éves Enyedi György akadémikus előtt. Didakt, Debrecen: 274–278.
- Molnár, D. I. (2013): A hatalomváltások hatása Kárpátalja népességszámának alakulására 1869-től napjainkig. PhD-értekezés
- Molnár, J. – Molnár, D. I. (2005): Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, Ungvár
- Molnár, J. (Молнар Йосип) (2016): Національна ідентичність нащадків етнічно змішаних (українсько-угорських) закарпатських родин за даними перепису

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

- населення та анкетного опитування. In: Berghauer Sándor (szerk.): Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát válaszlehetőségek a XXI. század Kelet-Közép-Európájában. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász: 166–174.
- Molnár, J. – Cserniczkó, I. – Braun, L. (2016): Cigányok Kárpátalján. In: Szilágyi Ferenc – Péntes János (szerk.): Roma népesség Magyarország északkeleti határtérségében. Partium Kiadó, Nagyvárad: 91–108.
- Papp, Z. A. – Ferenc, V. – Márton, J. – Morvai, T. – Szerbhorváth, Gy. – Zsigmond, Cs. (2017): Külhoni magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Összefoglaló adatok. In: Papp Z. Attila (szerk.): Változó kisebbség: Kárpát-medencei magyar fiatalok. Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány, MTA TK Kisebbségkutató Intézet, Budapest: 193–237.
- Soltész, B. – Zimmerer, G. (2014): Migration between the EU, V4 and Eastern Europe: the present situation and possible future. The perspective of Hungary. In: Jarošewicz, Marta – Lesińska, Magdalena (eds.): Forecasting Migration Between the EU, V4 and Eastern Europe. Impact of Visa abolition. Centre for Eastern Studies, Warsaw: 122–138.
- Szanyi, F. E. – Faludi, J. – Illyés, G. (2017): Elvagyódás, elvándorlás – legújabb migrációs folyamatok Kárpátalján. In: Kisebbségi Szemle, 2 (2): 85–108.
- Szilágyi, N. S. (2004): Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra. In: Kiss Tamás (szerk.): Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben. RMDSZ Ügyvezető Elnöksége, Kolozsvár: 157–234.
- Tátrai, P. – Erőss, Á. – Kovály, K. (2017): Kin-state politics stirred by a geopolitical conflict: Hungary's growing activity in post-Euromaidan Transcarpathia, Ukraine. In: Hungarian Geographical Bulletin, 66 (3): 203–218.
- Ukraina Állami Statisztikai Szolgálat (2016): <http://www.ukrstat.gov.ua>
- Varga, E. Á. (2002): Az erdélyi magyarság asszimilációs mérlege a XX. század folyamán. In: Regio, 13 (1): 171–205.
- Zan, M. (Зан, Михайло) (2010): Етнічні процеси на Закарпатті в сучасну добу. In: Народна творчість та етнографія, 2010 (1): 31–42.

A hitelszövetkezetek gazdaságélénkítési szerepe Kárpátalján összefüggésben az Egán Ede-terv megvalósításával

BACSÓ RÓBERT¹ – PATAKI GÁBOR²

ABSZTRAKT

A tanulmány célja, hogy a kárpátaljai üzleti környezet bemutatásával, valamint egy sajátos szektor (hitelszövetkezetek) kiemelése révén bemutatásra kerüljenek az elmúlt években megjelenő vállalkozások versenyképességét javító magyarországi gazdasági támogatások sajátosságai. A tanulmány készítésének az időszakában még nem áll rendelkezésre olyan mértékű statisztikai adat, hogy egzakt módon bemutassuk a támogatások határfokát, viszont az első évek tapasztalatai alapján le tudjuk szűrni azokat a devianciákat, kisebb kiigazításra szükséges elemeket, amelyek javíthatják a tervek megvalósulását. Másik oldalról – s ez jelenti a tanulmány központi súlyát – az a szerzők meglátása, hogy fontos a vissza nem térítendő támogatásokon túl olyan mikro, kvázi szövetkezeti hitelek folyósítása is, ami a gazdaságélénkítés folyamatát önjáróvá teszi, s ezzel hosszabb távra biztosítja a mikro-, kis- és középvállalkozások tőkeellátottságának fokozását. Erre jó eszköz lehet az Ukrajnában már elterjedt, Kárpátalján is honos, de a magyar térségben, napjainkban, nem jellemző hitelszövetkezeti rendszer felélesztése, s a gazdasági rendszerünkbe való beágyazottságának a javítása. E rendszer helyzetértékelését és jövőre vonatkozó elvi javaslatait fogalmazza meg ez az írás.

KULCSSZAVAK: Kárpátalja, vállalkozások, hitelszövetkezet, támogatáspolitikai, gazdasági hatékonyság, pénzügyi stabilitás.

ABSTRACT

The economic quickening role of the credit unions related to the execution of the Egán Ede-plan in Transcarpathia

The purpose of this study was to submit the last years' particularities of the hungarian economical supports in ventures' improvements of competitiveness, representing through the transcarpathian business environment and a specific sector (credit unions). In the period when the study was being carried out there were not such statistic data at service as the efficiency of the supports could have been shown precisely, but in virtue of the first years' experiences those deviances and elements (which need minor corrections) have been clarified which can

¹ II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, tanszékvezető, egyetemi docens.

² II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, tanársegéd.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

improve the plans' fulfilment. On the other hand – which means the central point of the study – the authors' realization is over the non-refundable aids to grant micro or so called co-operative credits which makes independent the economics' process of quickening, which can give a long-term insurance to the capitalization's enhancement of the micro-, small- and medium-sized enterprises (ventures). For this a good tool can be the resurrection of the credit union system and the improvement of the infiltration to our economical system, which is widespread in Ukraine, endemic in Transcarpathia but not peculiar in our hungarian region nowadays. The system's estimate of situation and the principle proposal for the future is drafted in this study.

KEYWORDS: *Transcarpathia, enterprises, credit unions, support policy, economic efficiency, financial stability.*

Bevezetés

A kárpátaljai magyarság mindig is változó korszakokat élhetett meg. A térség viharos XX. százada, melyben országok és nagyhatalmak jöttek, majd mentek³, a változatos népesség – melyek többnyire békében éltek és élnek egymás mellett –, valamint a periférikus volta miatti gazdasági fejletlenség a lakosságot vagy elvándorlásra, vagy kitartó munkára hívta el. Az elmúlt öt év felgyorsította ezeket a folyamatokat és olyan változások indultak el, melyek korábban sokkal lassabb módon valósultak meg. Nőtt a gazdasági kivándorlás, a fiatalok számára kinyíltak a határok, egyre többen próbálnak szerencsét Nyugat-Európában és szerte a nagyvilágban.

A térség önálló vállalkozói aktivitása jellegzetesen gyenge szintet mutatott. Az emberek vállalkozói hajlama alacsony, mely a politikai, gazdasági, társadalmi bizonytalansággal, a tudatos kineveléssel és egyéb szociális, pszichológiai tényezőkkel összefüggésben érthető meg.

Az elmúlt években viszont olyan lehetőség adódott, ami korábban soha sem. Magyarország Kormánya 2010-től olyan mértékű fejlesztést és hozzáadott értéket vitt a nemzetpolitikába, ami mára már nem csak a kulturális, civil élet számára ad kibontakozási teret, de főleg az Egán Ede gazdaságfejlesztési programon a mikro-, kis- és akár a középvállalkozások számára is olyan mértékű tőkeinjekciót biztosít, ami lehetőséget adhat az alacsony szintű termelékenység leküzdésére, ezáltal az életszínvonal emelésére.

Fontosnak tartjuk, hogy a források felhasználása a lehető leghatékonyabb módon valósuljon meg. Mivel e tanulmány készítésének időpontjában még nem állnak rendelkezésre olyan indikátorok, statisztikai táblák, melyekből egzakt összefüggést tudnánk feltárni, ezért most nem is vállalkozunk arra, hogy a támogatások és a térség gazdasági fejlődése közötti összefüggést feltárjuk.

³ Egy-egy idős ember a falujának elhagyása nélkül 4-5 ország állampolgára lehetett.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

Jelen tanulmány főleg arra hívja fel a figyelmet, hogy:

- fontos megérteni, vizsgálni és általános helyzetképet bemutatni Kárpátalja vállalkozási, társadalmi, gazdasági szerkezetéről;
- bemutatni – összehasonlítva ukrainai országos adatokkal –, hogy milyenek a hitelszövetkezetek kialakulásának és jelenkori fejlődésének sajátosságai, ezzel jellemezve a források hosszú távú felhasználásnak és a reálgazdaságban betöltött szerepének hatékonyságjavító eszközét;
- megismerni a magyarországi fejlesztési források elosztásának szerkezetét, sajátosságait;
- javaslatokat tenni arra, hogy miként lehetne javítani a támogatások felhasználásának hatékonyságát;
- kijelölni azokat a további utakat, melyek tudományos munkákon keresztül egzakt válaszokat adhatnak a támogatási rendszer és a térség gazdasági felzárkózása közötti összefüggések megértésében, hibák kijavításában és a hatékonyság növelésében.

A kutatás módszertana, célkitűzése

A kutatás célja gazdaságtudományi módszerekkel bemutatni a hitelszövetkezetek gazdaságélénkítő szerepét Kárpátalján, kiemelten az Egán Ede-terv (a továbbiakban EET) megvalósulási idejétől számítva.

E cél eléréséhez a következőket kellett elvégeznünk:

- bemutatni a Kárpátalján működő hitelszövetkezetek szerepét a régió gazdaságában;
- összehasonlítani a hitelszövetkezetek pénzügyi mutatóit kárpátaljai és ukrainai viszonylatban;
- bemutatni a kárpátaljai hitelszövetkezetek pénzügyi stabilitásának fokát és fizetőképességét;
- kiértékelni a hitelszövetkezetek betét- és hitelportfóliójának futamidős eloszlását, mely segít rávilágítani a kárpátaljai forráshiány hosszútávú problémáira;
- általános helyzetértékelést adni az EET pályázati lehetőségeiről, s ezzel bemutatni a megvalósulás első évét.

A kutatást a következő módszerek segítségével végeztük el:

- statisztikai módszerek segítségével komparatív összehasonlítást végeztünk az ukrainai és kárpátaljai hitelszövetkezetek pénzügyi mutatóiról, valamint bemutattuk szerepüket a régió és az ország gazdaságában;
- korrelációs elemzéssel bemutattuk a valós ok-okozati kapcsolatokat, egyfelől a hitelszövetkezeti hitelezés és az EET finanszírozása, másfelől pedig a mik-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

ro- és kisvállalkozások munkahelyteremtése és a termelékenység növekedése között;

- a PEARLS módszer (modell) segítségével kimutattuk a kárpátaljai hitelszövetkezetek pénzügyi stabilitásának fokát és fizetőképességét.

Az Egán Ede Gazdaságfejlesztési program operatív módon nem kínál mikro-hiteleket. A döntéshozók interpretációja az, hogy a jelenlegi ukrainai hitelezési rendszer nem alkalmas arra, hogy magyar-ukrán államközi gazdaságfejlesztési program keretében biztonságosan és hatékonyan tudja betölteni a szerepét. A tanulmány egyik legfontosabb hasznosulása a jövőben az lehet, hogy felmutat olyan reális konstrukciót, mely alkalmassá teheti az Egán Ede program kiterjesztését mikro-hitelek elindítására. Ennek egyik iránya lehet a hitelszövetkezetek alapítása és feltőkésítése Ukrajnában.

A hitelszövetkezetekkel kapcsolatos tudományos kutatás hozzájárul ahhoz, hogy az elméleti megalapozottságon túl a jövőben gyakorlati hasznosulása is lehessen a térségben működő kis- és középvállalkozások számára, ami az Egán Ede terv kettős finanszírozási természetét (vissza nem térítendő támogatás, valamint a hitelezési konstrukciók⁴) figyelembe véve jobban hasznosulhat a vállalkozásfejlesztési támogatás a kárpátaljai magyarság gazdasági fejlődésében.

Kárpátaljai vállalkozások helyzetképe a régió társadalmi-gazdasági viszonyai között

A kárpátaljai vállalkozások helyzetét egyrészt érdemes történeti kontextuson keresztül vizsgálni, melyből kitűnik, hogy miért alacsony a vállalkozói hajlandóság, milyen negatív pszichés és társadalmi berögződések állnak amögött, hogy a vállalkozóvá válás akadozva valósul meg a helyi társadalomban. Mindenképp vizsgálni kell a gazdasági, társadalmi, jogi viszonyokat, melyek, mint meghatározó tényezők tudják serkenteni, adott esetben pedig rontani az üzleti vállalkozások létrejöttének esélyeit. Ebben a fejezetben, a környezeti hatásokat elemezzük, kezdve az általános demográfiai, geopolitikai és gazdasági helyzet ismertetésével, mely az országot és a régiót jellemzi.

⁴ Hitelezés alatt jelenleg nem a mikro – aminek hiányát jeleztük a fentiekben – hanem a közepes és nagykonstrukciók lehetőségét értjük.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalmá

Társadalmi és gazdasági összetevők

Kárpátalja Ukrajna legnyugatibb megyéje. Az ország összlakossága 2017. január 1-i becslés⁵ szerint 42,6 millió fő⁶ (*Ukrajnai Állami Statisztikai Szolgálat 2017*). Kárpátalját 1 254 400 lakosra becsülték, mely az ország lakosságának 2,7 %-a, teljes területének pedig 2,1 százalékát teszi ki (az 1. táblázat a megye és az ország adatait hasonlítja össze lakosság, terület, járás, város-falu és GDP összefüggésében).

1. táblázat. Kárpátalja paraméterei Ukrajna relációjában

	Lakosság (millió fő/%)		Terület (m ² /%)		Jársók (db/%)		Városok (db/%)		Falvak (db/%)		Egy főre jutó GDP* (UAH, %)	
Kárpátalja	1,2544	2,94	12 752	2,11	13	2,65	11	2,39	578	2,04	22 989	81,01
Ukrajna	42,6		603 500		490		460		28 377		46 413	

Forrás: Ukrajnai Állami Statisztikai Szolgálat, 2017. www.ukrstat.gov.ua

*2015-ös év adata.

A táblázatból látható, hogy az egy főre jutó GDP tekintetében az országos átlag 81 százalékát éri el Kárpátalja teljesítménye a 2016-os évben. Infláció tekintetében viszont jobb értékekkel rendelkezik megyénk, ami az utóbbi évek erős fogyasztói árváltozását szemlélve és az országot sújtó hatása miatt fontos (*2. táblázat*).

2. táblázat. Fogyasztói árindex alakulása
Ukrajnában és Kárpátalján 2010–2016 időszakában (CPI)

	2010	2013	2014	2015	2016
Kárpátalja	108	98,8	111,1	146,2	110,6
Ukrajna	109,4	99,7	112,1	148,7	113,9
Eltérés	-1,4	-0,9	-1	-2,5	-3,3

Forrás: Ukrajnai Állami Statisztikai Szolgálat, 2017. www.ukrstat.gov.ua

Mind megyei, mind országos szinten jelentős inflációról beszélhetünk, főleg a 2015-ös évben, mely valamelyest mérséklődött tavaly.

Üzleti vállalkozások tekintetében Kárpátalja sereghajtónak számít az országon belül. 1000 lakosra számítva csupán 17 bejegyzett profitorientált vállalkozásról beszélhetünk, míg ezzel szemben a főváros pedig 87 vállalkozás/1000 fő mutatóval bír (*Ukrajnai Állami Statisztikai Szolgálat 2017*).

⁵ Hivatalos népszámlálás utoljára 2001-ben volt az országban. Így mint országos, mint megyei relációba csupán statisztikai becslések állnak a rendelkezésünkre.

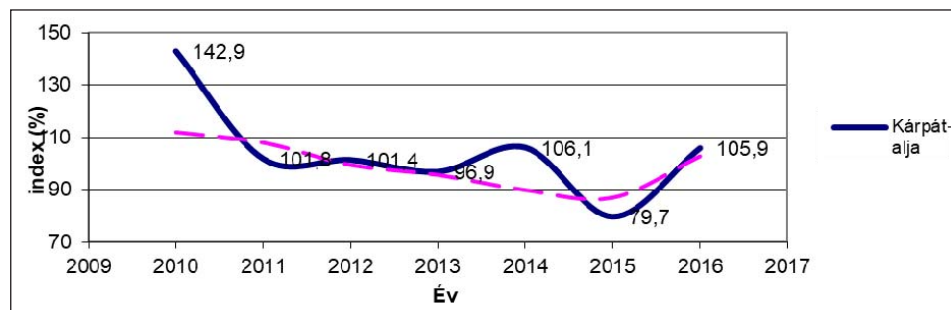
⁶ Az érték magában foglalja Krimet és a Donyeck-medencét.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

Az ipari termelés volumene az előző év százalékában kifejezve országos szinten az utóbbi évben némi növekedést mutatott (2,6%), viszont azt megelőzően a kelet-ukrajnai konfliktusok hatására jelentős visszaesés történt (-5-től -13%-os szinten). Kárpátalján elég változatos értékeket mutat ez az index (lásd az 1. ábra).

1. ábra. Ukrajna és Kárpátalja ipari termelési indexének alakulása 2010–2016 közötti időszakban (%)

Forrás: Ukrajnai Állami Statisztikai Szolgálat, 2017. www.ukrstat.gov.ua

A megye lakossága valamivel több, mint 1,2 millió fő, melynek 63 százaléka falvakban él (elmúlt két évtizedben valamelyest növekedett a városi lakosság száma, de még ma is inkább a vidéki életforma dominál).

A születési és halálozási statisztikákat figyelve országos szinten folyamatos népesség csökkenés tapasztalható (2010-től 150-200 ezer fővel kevesebb gyermek születik, mint ahány ember elhalálozik; 2016-ban Ukrajnában 186,6 ezer fős csökkenés volt tapasztalható). Az előző évben egyedül Kárpátalján haladta meg a születések száma az elhalálozásokét (+601 fő). Migráció tekintetében megyénkben (igazolva a tapasztalati tényeket), erősödött az elvándorlás, bár a hivatalos érték – véleményünk szerint – alatta marad a valós adatoknak (982 fő 2016-ban, Ukrajnai Állami Statisztikai Szolgálat 2017).

A munkastatisztikákat figyelve országos szinten egyre csökken a gazdaságilag aktív, munkaképes lakosság száma (2016-ban 85,6 százaléka a 2010-es bázisévnek). Tehát a fő problémát országos szinten nem is annyira a munkanélküliek abszolút száma, hanem a foglalkoztatottak alacsony aránya jelenti. 2016-ban a hivatalos munkanélküliségi ráta 9,3%, viszont ehhez képest Kárpátalján csak 5,9%.

Az elmúlt években, nominális formában folyamatosan növekedett az átlagbér (20-23%-os mértékben), viszont az előző három év összehasonlításában egyedül talaly nőtt reál értelemben (+9%). 2015-ben a bérek vásárló értéke csökkent 20,2%-al, 2014-ben pedig 6,5%-kal az előző évhez viszonyítva.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

Kárpátalján a nominális bérnövekedés magasabb volt 2016-ban, mint az országos átlag (127,1%-a az előző évinek). Véleményünk szerint ez a növekedés főleg annak tudható be, hogy a megyénkben a vállalkozóknak főleg nem a belső munkaerőpiaci kereslettel kell versenyeznie, hanem a nyugati országok által kínált bérszínvonalal, ami bérfelhajtó hatással bír. Ez növeli a vállalkozások termelési önköltségét, s amíg ez nem párosul technológiai fejlesztéssel - ennek értelmében hatékonyságnövekedéssel -, a helyi termelők nehezen tudják kigazdálkodni a magasabb béreket.

Az oktatási rendszer kérdése Ukrajnában és vele együtt Kárpátalján jelentős problémákkal küzd. Jelen tanulmány keretein belül nem térünk ki a nyelvtörvény és egyéb adminisztratív korlátok okozta károkra. A statisztikák alapján elmondható, hogy nemzetiségtől függetlenül folyamatosan csökken a tovább tanulók aránya, jócskán elmarad a szakiskolai végzettséggel rendelkezők száma is ahhoz képest, amit a gazdaság egészséges szerkezete igényelne. A magyar diákok rendszerint Magyarországon, de az ukránok jelentős része is nyugat-európai alapképzésre iratkozik be (esetükben főleg Csehország és Lengyelország a fő célhely). E tanulók túlnyomó többsége már nem az ország munkaerőpiacát gazdagítja, s így tovább nő a kiemelt, magas hozzáadott értékű ágazatok degradálási folyamata. A statisztikai hivatal 2017-es jelentése alapján (Ukrajnai Állami Statisztikai Szolgálat 2017) 2010/11-es tanévben a 3-4. akkreditációjú felsőoktatási intézményekbe jelentkezők száma még 2129,8 ezer tanuló volt, addig az előző tanévre beiratkozottak száma már csak 1369,4 ezer fő (35,7%-os csökkenés).

Üzleti vállalkozások helyzete Kárpátalján

A vállalkozások helyzete mindig is ellentmondásos volt a régióinkban. Köznyelvi beszélgetésben egyrészt a lehetetlen, kaotikus rendszerek, másrészt a lehetőségek halmaza fogalmazódik meg azok fejében, akik e területen tevékenykednek. Jelen alfejezetben a hivatalos statisztikák, valamint a közelmúltban empirikus módszerekkel mért magyar vállalkozási helyzetet feltáró kutatás alapján kívánunk általános képet festeni a megyénk vállalkozási helyzetéről.

STATISZTIKAI ELEMZÉS

A kárpátaljai statisztikai hivatal adatai alapján 2016-ban 306 369 vállalkozás működik, melynek elenyésző hányada nagyvállalat (0,1%), középvállalkozás 4,9 százalék, a többi kisvállalkozások kategóriáját bővíti (291 154 db, 95%). A kisvállalkozások dominanciáját mutatja, hogy az utóbbi kategória további 80,8 %-a mikrovállalkozás. A nagyvállalatok (383 db) 54 százaléka az iparban tevékenykedik, 30,3% pedig a nagykereskedelem és a gépjárműipari szolgáltatások ágazatában működik. A mikro-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

és kisvállalkozások többsége az agráriumban található (14,5%), illetve megoszlik a kiskereskedelem és egyéb ágazatok között.

Érdeemes még megvizsgálni a magyar lakta területek vállalkozási szokásait a statisztikák tükrében (*Kárpátaljai Állami Statisztikai Szolgálat 2017*).

3. táblázat. Kárpátaljai vállalkozások tevékenységének főbb mutatói 2016-ban

Területi egység	Vállalkozók száma		Munkavállalók száma		Bérmunkások száma (fő)		Bérfizetések		Értékesített termékek árbevétele	
	db	%	fő	%	fő	%	ezer UAH	%	ezer UAH	%
Kárpátalja	5 058	100,0	80 386	100,0	78 178	100,0	4 164 644	100,0	40 595 224	100,0
Ungvár	1 457	28,8	16 637	20,7	16 059	20,5	664 468	16,0	9 784 149	24,1
Munkács	610	12,1	14 890	18,5	14 750	18,9	801 406	19,2	9 931 118	24,5
Beregszász	173	3,4	4 156	5,2	4 077	5,2	196 976	4,7	810 218	2,0
Beregszászi járás	250	4,9	1 798	2,2	1 622	2,1	93 408	2,2	466 527	1,1
Munkácsi járás	328	6,5	4 687	5,8	4 493	5,7	192 365	4,6	2 526 399	6,2
Ungvári járás	458	9,1	10 104	12,6	9 831	12,6	732 911	17,6	7 820 887	19,3
Szőllősi járás	174	3,4	3 911	4,9	3 847	4,9	189 666	4,6	1 246 345	3,1

Forrás: Kárpátaljai Állami Statisztikai Szolgálat, 2017 (kivonat a teljes adattáblából).

A táblázatból látható, hogy a megyeközpontnak van a legjelentősebb gazdasági ereje (a vállalkozások közel 29%-a található meg Ungváron). A magyar lakta járások tekintetében szintén az ungvári járás vezet, majd követi a munkácsi és a beregszászi, végül pedig a nagyszőlősi járás következik. Munkavállalás tekintetében a vállalkozások súlyarányához képest magasabb a munkavállalók aránya, ami arra utal, hogy több a közepes és nagyobb vállalat, így azt átlagos alkalmazotti létszám is. Bérek tekintetében Munkács város a legjelentősebb, ezzel szemben a beregszászi járásban a legalacsonyabb az összbérfizetés száma. Ezt követi az értékesítés árbevételének az alakulása is, sajnos a „legmagyarabb járásban” a legalacsonyabb ez az érték (1,1%-a megyei összértéknek, míg Munkács közel negyedét viszi a teljes árbevételnek).

A statisztikák alapján látható, hogy Kárpátalja gazdasági ereje nem oszlik meg egyenletes formában a járások között. Külön nem térünk ki minden járásra, viszont látható, hogy a gazdaságilag két jelentős város (Ungvár és Munkács) körül koncentrálódik az ipar, valamint a hatékony, magas termelési értékkel bíró vállalkozások,

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

míg a magyarok által lakott térség, főleg vidéki adottságaiból adódóan alacsony vállalkozói létszámmal és hozzáadott értékű termeléssel bír. Főleg ez utóbbi okozza az alacsony béreket és ezt szembe állítva a magyarok külföldi munkavállalási lehetőségeivel rögtön levonható a következtetés, hogy az utóbb 5 évben miért erősödött a térségben a gazdasági kivándorlás és a külföldi munkavállalás. Statisztikák nem állnak módunkban e tendenciák pontos leírására, viszont helyzetértékelések születtek az elmúlt években, melyek következtetéseivel folytatjuk a továbbiakban.

FIATAL VÁLLALKOZÓK ÉS CSALÁDI VÁLLALKOZÁSOK HELYZETE KÁRPÁTALJÁN

A Hétfa Kutatóintézet által 2016-ban megjelentett *Megkapaszkodás, gyarapodás, bátorítás c.* kutatás a külhoni régió magyar területein vizsgálta a vállalkozások helyzetét, főleg a fiatal (40 év alatti) vállalkozók sajátosságait (Czaller – Csite – Geambaşu 2016).

A tanulmány egyik következtetése, hogy a térségben Kárpátalján vállalkoznak fiatalok a legalacsonyabb számban. Régiótól függetlenül a fiatal vállalkozók általában 20-as éveik végén, 30-as éveik elején járnak, átlagosan egy gyermeket nevelnek, gyakori a felsőfokú végzettség, s a megvalósulásban a személyes, családi és közösségi erőfeszítések dominánsak. A kivándorlás tekintetében sokkal jobb mutatókkal bírnak azok a fiatalok, akik vállalkozásba kezdtek, mint akik munkavállalóként tevékenykednek adott régióban.

A tanulmány vizsgálta a vállalkozások attitűdjét az adott ország adminisztratív szabályozási környezete kapcsán is. A 185 országot vizsgáló kutatás Ukrajnát a közép-kelet európai régióban az utolsó helyre pozícionálta, összességében pedig a 85. helyen áll (Czaller – Csite – Geambaşu 2016 a www.doingbusiness.org nyomán). Az állam működéstől a vállalkozók azt várják el, hogy ne ártson. „Már »jónak« értékelik azt, ha nem akadályozzák az állami hatóságok a mindennapi nyugodt munkavégzést. Egyes térségekben (pl. Székelyföld) az állami fellépés kimondottan erőszakos, büntető jellegű, míg másutt (pl. Felvidék) elnézőbb a szabálytalanságokkal szemben. Az állam működés minőségének javulásáról leginkább Kárpátalján és a Délvidéken számoltak be a vállalkozók.” (Czaller – Csite – Geambaşu 2016: n.a.)

Arra a kérdésre adott válasz, hogy inkább előny-e vagy hátrány magyar nemzetiségűnek lenni az adott többségi nemzet országában, a többi régióhoz képest viszonylag rosszabb a helyzet Kárpátalján, ugyanis a kérdőíves kutatás eredményeként 46% mondta azt, hogy inkább rosszabbak a magyarok lehetőségei, 36% szerint nincs különbség és nem volt olyan, aki szerint jobbak. Az idei év felmérése némi elmozdulást mutatnak, amely arra enged következtetni, hogy a magyarországi gazdasági támogatások hatására a vállalkozói szféra is érzi annak pozitív előnyeit, hogy érdemes magyarként helyben boldogulni. Az idei évvel kapcsolatos tanulmányok

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

megjelenés alatt állnak, így a változások tendenciáit egy következő tanulmány keretein belül tudjuk majd tovább vizsgálni és a hatásokat értelmezni.

A KÁRPÁTALJAI HITELSZÖVETKEZETEK TEVÉKENYSÉGÉNEK BEMUTATÁSA, HITELPORTFÓLIÓJÁNAK ELEMZÉSE

Kárpátalján a szövetségi hitelintézetek – más ukrain megyékhez viszonyítva – elég hosszú múltra tekintenek vissza, kialakulásuk a 19. század második felére, az Osztrák–Magyar Monarchia idejére tehető. A szovjet rendszer idejében (1945-től) a szövetségi hitelintézetek minden eszköze államosításra került. A szövetségi mozgalom újjászületése Kárpátalján csak a 20. század 90-es éveiben kezdődött meg. Ezért állapíthatjuk meg azt, hogy a régióban a szövetségi hitelintézetek saját történelemmel és bizonyos tekintetben jellegzetes működési hagyományrendszerrel rendelkeznek.

Megyénkben a hitelintézetek működésének állami szabályozási feladatait csupán egy személy – a pénzügyi szolgáltatások piacainak állami szabályozásáért felelős Nemzeti Bizottság munkatársa látja el, mely egyidejűleg minden egyéb *nem banki pénzügyi intézmény* működését is felügyeli a régióban (biztosítási cégek, zálogházak, pénzügyi vállalkozások stb.) A felügyelő hatóság megyei kirendeltségeinek hiánya a régióban hátrányosan befolyásolja a nem banki pénzügyi szolgáltatások piacán a megfelelő fogyasztóvédelmet, mivel azoknak jogsértés esetén panaszaiikkal a Nemzeti Bizottság Kijevben található központi irodájához kell fordulniuk. Így nem meglepő, hogy vannak olyan javaslatok, melyek szerint érdemes lenne a Nemzeti Bizottságot beolvasztani az Ukrán Nemzeti Bankba (UNB), mivel így a fogyasztók panaszaiikkal közvetlenül kereshetnék a Nemzeti Bank regionális kirendeltségeit.

2016 elején Kárpátalján *15 szövetségi hitelintézet és 21 hitelszövetségi fiók* folytatott tevékenységet. Figyelemre méltó, hogy a térségben nem működött egyetlen megyén kívüli székhellyel rendelkező hitelszövetségi fiók sem. A „*Mrija*” hitelszövetségi fiók – a pénzügyi intézmények állami nyilvántartásából történő kizárásáig – volt az egyetlen olyan hitelszövetségi intézmény a megyében, amely a megyén kívül is nyújtott szolgáltatásokat, és annak kiterjedt rendszere 33 mérleggel rendelkező fiók-egységet, illetve 96 értékesítési pontot számlált Ukrajna szerte. A kárpátaljai hitelszövetségi rendszer alanyainak általános szerkezeti felépítése az 4. táblázatban látható.

Megjegyzendő, hogy jelenleg a statisztikai hivataloknál összesen 33 hitelszövetségi regisztrációját lehet fellelni. Ugyanakkor az ukrán állami pénzügyi intézmények nyilvántartásában csak 15 hitelszövetségről van információ, ami arra enged következtetni, hogy 18 hitelszövetségi felszámolás alatt áll, vagy csődeljárás indult ellene. Az ilyen intézmények komoly létszáma azzal magyarázható, hogy azok egy bi-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

zonyos része nem rendelkezik a hatályos jogszabály által előírt elegendő eszközzel, hogy teljes mértékben befejezze a felszámolási eljárást, másik része pedig bizonyos eszközökkel és hitelállománnyal rendelkezve, vagy öneladásából származó bevétel és hitel visszafizetéseket tud magáénak, amelyeket a betétesek között el lehet osztani (pl. „Central-Start” vagy „Mrija” hitelszövetkezet).

Jelenleg a szövetkezeti hitelintézetek piacán 15 hitelszövetkezet működik, ami tízzel kevesebb, mint 2010-ben. Ez alatt az idő alatt az állami pénzügyi intézmények nyilvántartásából kizárásra került jó néhány hitelszövetkezet, többek között a „Mrija”, „Central-Start”, „Turja”, „Inter-C”, „Zakarpattya” stb. A vizsgált időszak alatt drasztikusan, több, mint a felére csökkent a hitelszövetkezetek tagjainak száma: 120,1 ezer főről (2010-ben) 59,6 ezer főre (2015-ben). Megjegyzendő, hogy 2011 végén csak a „Mrija” hitelszövetkezetnek 52,3 ezer tagja volt. Így Kárpátalja legnagyobb hitelszövetkezetéhez kapcsolódik a térségben a szövetkezeti hitelrendszerből kilépett tagok számának 86,5%-a.

A vizsgált időszakban ugyancsak jelentősen csökkent a hitelszövetkezeti hitelfelvevők száma, mégpedig 82,7%-ra, ami a 2010-es 33,9 ezer fővel szemben 2015-ben már csak 5,9 ezer főt jelentett. A hitelszövetkezeti tagok hitelaktivitásának visszaesésére utal a hitelfelvevők arányának csökkenése a teljes taglétszámban 28,2%-ról (2010-ben) 9,9%-ra (2015-ben). Ez az érték egyértelműen csökkenő tendenciát mutat. (4. táblázat)

A szövetkezeti hitelintézeti szegmens beszűkülésének ellenére a régióban a vizsgált időszak alatt nőtt a hozzájárulással rendelkező hitelszövetkezeti tagok aránya, így ez a mutató a 2010-es 4,3%-hoz képest 2015-ben 6,2%-ra növekedett. Ugyancsak szükséges megjegyezni, hogy a hitelszövetkezeti tagok számának csökkenése összefügg azzal az általános tendenciával is, mely szerint kizárásra kerülnek azok a résztulajdonosok, akik hosszabb időn keresztül nem veszik igénybe a szövetkezet szolgáltatásait. Az inaktív tagok további pénzügyi és adminisztratív terhet jelentenek a hitelszövetkezet számára a vezetési feladatok ellátása során, mivel a befektetők hiányzása nem mindig teszi lehetővé a közgyűlés megtartását, valamint növeli a működési költségeket is.

A szövetkezeti hitelintézeti szegmensben kialakult kedvezőtlen helyzet negatív hatott a befizetett hozzájárulások (65,3%), tőke (9,7%), eszközök (87,9%) összegére, illetve a tagoknak kiadott hitelek (86,4%) összegére (a zárójelben látható mutatók a tényezők csökkenését jelzik az előző év százalékában kifejezve). A tőke aránya a hitelszövetkezeti eszközökben csak 2011-ben csökkent és a továbbiakban egyértelmű növekedési tendenciát mutatott, ami a hitelszövetkezeti pénzügyi függetlenség erősödéséről tanúskodik. 2015-ben ez a mutató 42,1% volt.

A vizsgált időszak alatt a régióban a hitelszövetkezetek fogyatkozása volt tapasztalható. Így 2015-ben egy átlag kárpátaljai hitelszövetkezet 4,1 milliós aktívával rendelkezett, ami 31,4%-kal marad el a 2010-es évi mutatótól, jóllehet a 2009–2010. évi drasztikus esés után az utóbbi három év növekedést mutatott. Ez jellemzi a tagok

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

átlagszámát is: 2010-ben egy átlag kárpátaljai hitelszövetkezet 4,8 ezer főt tudhatott magáénak, míg 2015-ben már csak 3,98 ezret.

4. táblázat. A kárpátaljai szövetkezeti hitelintézetek fejlődésének általános mutatói 2010–2015 között

Mutató	Mutató értéke éves felbontásban						Változás 2015/2010	
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Absz.	%
Hitelszövetkezetek száma Kárpátalján, db	25	22	19	17	17	15	-10	-40,0
Teljes taglétszám, fő	120 114	112 755	56 514	56 984	59 052	59 654	-60 460	-50,3
Hozzájárulással rendelkező tagok száma, fő	5 214	4 035	2 317	2 255	2 401	3 727	-1 487	-28,5
Hitelfelvevő tagok száma, fő	33 909	26 704	10 179	9 439	9 083	5 882	-28 027	-82,7
Kárpátaljai hitelszövetkezetek- nél hozzájárulással rendelkező tagok aránya, %	4,3	3,6	4,1	4,0	4,1	6,2	1,9	-
Kárpátaljai hitelszövetkezetek- nél hitelfelvevő tagok aránya, %	28,2	23,7	18,0	16,6	15,5	9,9	-18,4	-
Tagoknak kiadott hitel, millió UAH	144,6	126,6	62,7	61,7	64,7	58,2	-86,4	-59,8
Hozzájárulás (befektetés), millió UAH	96,5	75,6	44,5	38,2	39,3	31,2	-65,3	-67,7
Hitelszövetkezeti tőke, millió UAH	35,5	37,1	16,4	20,3	23,3	25,9	-9,7	-27,2
Eszközök, millió UAH	149,4	126,3	69,4	64,0	66,8	61,5	-87,9	-58,9
Tőke aránya az összes eszközben, %	23,8	29,3	23,6	31,7	34,8	42,1	18,3	-
A hitelfelvevő és betételhelyező tagok arányai	6,50	6,62	4,39	4,19	3,78	1,58	-4,93	-75,7
Hitelszövetkezeti eszközök átlagértéke, millió UAH	5,98	5,74	3,65	3,76	3,93	4,10	-1,88	-31,4
Hitelszövetkezeti tagok átlagszáma, ezer fő	4,80	5,13	2,97	3,35	3,47	3,98	-0,83	-17,2

Forrás: Az Ukrajnai Pénzügyi Szervezetek Nemzeti Bizottságának adatai: www.nfp.gov.ua

Annak ellenére, hogy abszolút értékek tekintetében a kárpátaljai szövetkezeti hitelintézetek a nemzeti hitelszövetkezeti piac elenyésző részét teszik ki, működésük relatív mutatóinak összehasonlító elemzése alapján megyei, illetve ukrajnai vonatkozásban is alaposabb értékelést lehet végezni, valamint következtetésekre jutni. Az 5. számú táblázatban kiválasztottuk, valamint kiszámoltuk azon mutatókat, melyek összehasonlító elemzésre adnak lehetőséget, valamint amelyek alapján össze tudjuk vetni a regionális és nemzeti szövetkezeti hitelintézetek működését.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

5. táblázat. A szövetségi hitelintézetek működési mutatói kárpátaljai és ukrainai viszonylatban 2010–2015 között

Mutató	Mutató értéke éves felbontásban												Változás 2015/2010	
	2010		2011		2012		2013		2014		2015		Ukraina	Kárpátalja
	Ukraina	Kárpátalja	Ukraina	Kárpátalja	Ukraina	Kárpátalja	Ukraina	Kárpátalja	Ukraina	Kárpátalja	Ukraina	Kárpátalja		
A hitel-szövetkezetek eszközeinek GDP-ben (GRP) való részesedése, %	0,46	1,19	0,32	0,83	0,18	0,38	0,18	0,30	0,17	0,31	0,15	0,27	-0,31	-0,92
Tőke aránya a hitel-szövetkezetek eszközeiben, %	18,2	23,8	32,6	29,3	39,5	23,6	41,0	31,7	40,6	34,8	44,8	42,1	26,7	18,3
Betéttel rendelkező tagok aránya, %	5,34	4,34	5,02	3,58	4,52	4,10	4,10	3,96	4,11	4,07	3,83	6,25	-1,51	1,91
Hittel rendelkező tagok aránya, %	19,3	28,2	21,8	23,7	23,5	18,0	23,2	16,6	23,8	15,4	22,7	9,9	3,4	-18,4
Hitelfelvők betétesekhez mért aránya, fő	3,62	6,50	4,35	6,62	5,19	4,39	5,66	4,19	5,80	3,78	5,92	1,58	2,30	-4,93
A hitel-szövetkezetekbe bevont lakosság aránya, %	4,78	9,65	3,44	9,04	2,34	4,52	2,41	4,54	2,16	4,70	1,91	4,74	-2,87	-4,91
Betéttel rendelkező lakosság aránya, %	0,26	0,42	0,17	0,32	0,11	0,19	0,10	0,18	0,09	0,19	0,07	0,30	-0,18	-0,12
Hitel felvett lakosság aránya, %	0,93	2,72	0,75	2,14	0,55	0,81	0,56	0,75	0,51	0,72	0,43	0,47	-0,49	-2,26
Az eszközök átlagértéke, millió hrvny	5,59	5,98	5,21	5,74	3,89	3,65	4,31	3,76	4,16	3,93	3,97	4,10	-1,62	-1,88
Hitel-szövetkezeti tagok átlag létszáma, ezer fő	2,90	4,80	2,38	5,13	1,73	2,97	1,78	3,35	1,57	3,47	1,39	3,98	-1,51	-0,83
Hitel-szövetkezeti tag átlagtartozása, ezer hrvny	9,2	4,3	9,8	4,7	9,0	6,2	10,0	6,5	10,1	7,1	10,7	9,9	1,5	5,6
Hitel-szövetkezet tagjával szembeni átlagtartozása, ezer hrvny	25,3	18,5	24,7	18,7	24,7	19,2	28,7	16,9	33,0	16,4	31,4	8,4	6,1	-10,1

Forrás: Saját számítás

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

Egyes esetekben – a vizsgált időszakban – a hitelszövetkezeti eszközök részarányának csökkenése volt tapasztalható a gazdaságban mind regionális, mind állami szinten. Ugyanakkor az a tendencia látható, hogy a kárpátaljai hitelszövetkezetek eszközeinek súlya dominál az ukrainai összmutató vonatkozásában. Így, 2010-ben a kárpátaljai hitelszövetkezetek eszközei a kárpátaljai GRP 1,19%-át tették ki, miközben az országos mutató csupán 0,46% volt, 2015-ben pedig ez az érték 0,27%, illetve 0,15%-os szintet ért el. Tehát a hitelszövetkezetek pénzügyi forrásainak súlya a régió gazdaságában jelentősen magasabb, mint Ukrajnában.

A statisztikai adatok arra engednek következtetni, hogy a válság után a hitelszövetkezeti tagok aránya Kárpátalján meghaladja az analóg ukrainai mutatót és arról tanúskodik, hogy a régió azon lakosságának megtakarításai növekednek, akik hitelszövetkezeti tagok. Ennek értelmében a kárpátaljai betétesek aránya 4,3%-ról (2010) 6,5%-ra nőtt (2015), országos szinten pedig ugyanebben az időszakban aránycsökkenés volt tapasztalható, mégpedig 5,3%-ról 3,8%-ra. Tehát a válság utáni időszakban a hitelszövetkezeti betétesek aránya Kárpátalján 2,2%-al növekedett, miközben Ukrajnában 1,5%-kal csökkent.

Míg országos szinten a hitelfelvevők betételhelyezőkhoz viszonyított aránya az utóbbi öt évben 2,3-mal nőtt, addig a regionális mutató 4,93-mal csökkent. Ebből kifolyólag Ukrajnában 2015-ben egy betétesre 5,92 hitelfelvevő jut, eközben Kárpátalján csak 1,58. Ennek a mutatónak a drasztikus növekedése a hitelszövetkezeti szférában várható jövőbeni problémákra utalhat, hisz a hitelintézetek fő forrását a tagok betétei képezik.

Szükséges megjegyezni, hogy a kedvezőtlen feltételek, melyek az ukrán szövetkezeti hitelintézeteknél jelentek meg, negatívan hatottak a szövetkezeti mozgalom elterjedésére a lakosság körében. Ha 2010-ben Ukrajna lakosságának 4,8%-a, Kárpátalján pedig 9,7%-a vállalt hitelszövetkezeti tagságot, addig 2015-ben ezek az értékek 1,9%, illetve 4,7%-ra csökkentek. Megjegyzendő, hogy Kárpátalján a hitelszövetkezeti mozgalomba bevont lakosság száma különböző vizsgált évek tekintetében átlagosan több, mint kétszeresen haladta meg az országos értéket. Ezek az adatok újra alátámasztják a régióban élő lakosság hajlandóságát arra, hogy kifejezetten ezt a szegmenseket használják a pénzügyi jellegű szükségleteik kielégítésére.

A hitelfelvevők átlagos tartozásának mutatói Ukrajnában és Kárpátalján arra engednek következtetni, hogy Kárpátalján a hitelszövetkezetek egy megfontoltabb és körültekintőbb hitelezési politikát folytatnak, hiszen 2015-ben az átlag ukrainai mutató 10,7 ezer hrivnyát, míg a megyei 9,9 ezer hrivnyát tett ki. Egyúttal a vizsgált időszakban komoly emelkedés volt tapasztalható a hitelszövetkezeti tagokra eső átlagtartozás összegében, mégpedig 4,3 ezer hrivnyáról 9,9 ezerre, miközben az országos érték csak 1,5 ezer hrivnyával változott növekedés irányába.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

A kárpátaljai hitelszövetkezetek lényeges jellemzője a betétgyűjtési és hitelezési tevékenység. A 6. számú táblázatban a kárpátaljai szövetkezeti hitelintézetek hitel- és betétállományának struktúráját láthatjuk.

6. táblázat. A kárpátaljai hitelszövetkezetek hitel- és betétállomány struktúrája 2013–2015 között futamidős felbontásban (%)

Év	A hitelszövetkezeti hitelek és betétek struktúrája futamidő függvényében, %										hitel/ betét arány
	<3 hónap		3–12 hónap		>12 hónap		Látra szóló betétek		Összesen		
	Hitel	Betét	Hitel	Betét	Hitel	Betét	Hitel	Betét	Hitel	Betét	
2013	1,15	0,87	24,44	19,75	74,41	72,74	-	6,64	100,0	100,0	1,62
2014	0,91	0,80	25,67	18,76	73,42	78,89	-	1,55	100,0	100,0	1,65
2015	0,21	2,04	26,37	18,07	73,42	77,24	-	2,65	100,0	100,0	1,87
Változás 2013/2015	-0,94	1,17	1,93	-1,68	-0,99	4,50	-	-3,99	-	-	0,15

Forrás: Saját számítás

A fenti adatokból megállapítható a nem banki hitelintézetek hitel- és betétállományának csökkenése, még hozzá a betétek visszaesése lényegesebb, és közel felére múlja felül a hitelezés fogyatkozását. 2013–2015 között a *betétállomány 7 millió hrvnyával szűkült, a hitelállomány viszont 3,5 millió hrvnyával*. Általánosságban elmondható, hogy a kárpátaljai hitelszövetkezetek elérték a hitelek és betétek futamideje közötti egyensúlyt, hisz 2014-től kezdve a hosszú távra lekötött betétek aránya lényegesen meghaladja a hosszú lejáratú hitelekét, 2015-ben 77,24%-ot, illetve 73,42%-ot tett ki. A rövid lejáratú hiteleket pedig a rövidtávú betétekkel finanszírozzák.

Ugyanakkor megfigyelhető az a negatív tendencia, mely szerint növekszik a hitelek aránya a begyűjtött betétekhez képest, így 2013-ben ez az érték 1,62%-ot tett ki, míg 2015-ben 1,87%-ot. Az adatok alapján arra lehet következtetni, hogy a kárpátaljai hitelszövetkezetek által kiadott hitelek csupán fele fedeződik díjbevételi forrásokból és előnyös módját képezi az elemzett hitelintézetek működésének finanszírozására.

A kárpátaljai hitelszövetkezetek működéselemzésénél fontos kérdést képez azok betételhelyezési tevékenysége. Ez utóbbi a hitelforrások fő alapja. A vizsgált időszakban a legjelentősebben a „Szvjatij Martin” hitelszövetkezet betétállománya növekedett, mégpedig 3,25 millió hrvnyával, illetve 2015-ben erre az intézetre esett a regionális szövetkezeti hitelintézetek betétjeinek 47,3%-a. A betétállomány nagyságának tekintetében a második helyen a megyében a „Beszkid” hitelszövetkezet áll, melynek összege 2015-ben 9,01 millió hrvnyát tett ki, a piaci részesedése pedig több mint 26% volt. A harmadik legtöbb betéttel rendelkező hitelszövetkezet a „Ho-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

szen”, amely tagjainak hozzájárulásai 2013–2015 között a harmadára csökkentek, a piaci részesedése pedig 8,8%-ról (2013) 7,5%-ra (2015) fogyatkozott.

Általában véve a Kárpátalján működő hitelszövetkezetek inkább a hosszú távú hitelezést részesítik előnyben, így 2013–2015 között a hitelállomány körülbelül 74%-át az egy évet meghaladó lejáratú hitelek tették ki, több mint negyedét a 3-tól 12 hónapig terjedő időtartamú hitelek képezték és csak kis hányadát (körülbelül 0,5%) adták ki 3 hónapon belüli futamidőre.

Megjegyzendő, hogy a jövedelmek visszaesésénél a lakosság aktívabban fordul a pénzügyi intézetekhez hitelért és ismeretes, hogy a kereskedelmi bankokhoz képest a hitelszövetkezeteknél sokkal egyszerűbben lehet hitelhez jutni. Azonban ez az egyszerűsített eljárás sok esetben vezet fizetési késedelemhez, vagy a visszatérítés elmaradásához.

Értelemszerűen a kárpátaljai hitelszövetkezeti piacvezetők, illetve az outsiders meghatározására 2013–2015-re vonatkozóan el kell végezni a piaci résztvevők mutatóinak PEARLS pénzügyi monitoring rendszer szerinti értékelését.

A kárpátaljai szövetkezeti hitelintézetek általi PEARLS⁷ mutatóknak (www.woc-cu.org) való megfelelés értékelésénél tekintettel kell lenni arra, hogy a regionális hitelszövetkezetek működésére vonatkozó előző évi megbízható adatok hiánya végett 2013-ban csak 17 mutató, 2014–2015-ben pedig 34 mutató vonatkozásában kerültek kiszámításra ezek az adatok. A 41 lehetséges mutatóból 34-nek a kiszámítása annak tudható, hogy az értékelést csak a pénzügyi beszámoló bizonyos mezőinek adatainak meglétekor lehet elvégezni. A PEARLS kritériumok vonatkozásában a legmagasabb 100%-os teljesítményt minden vizsgált év tekintetében azok a mutatók érték el, amelyek a nem termelő eszközök, valamint rövid távú pénzügyi befektetések minimalizálásáról tanúskodik a hitelszövetkezetek eszközeiben. Ugyancsak magas szintű megfelelés tapasztalható a külső források bevonásának optimális arányának megtartása tekintetében, ami a hitelintézet konzervatív pénzgazdálkodási politikájáról tesz tanúságot.

A kárpátaljai hitelszövetkezetek számára legnehezebben megy a likviditási mutatók betartása, ami a minőségi hitelállomány formális irányításának hiányosságaira, valamint a nem megfelelő eszközgazdálkodásra utal azok magas jövedelmezőség-szintjének elérése tekintetében.

A hitelszövetkezetek pénzügyi tevékenységét elemezve kiemelkedően jó a hitelportfólió diverzifikálása, ami egyben a vissza nem fizetési kockázat csökkenését is jelenti. A kárpátaljai hitelszövetkezetek konzervatív hitelezési és betét-politikájának köszönhetően magas eredményeiket a többi ukrain régióban tevékenykedőkhöz

⁷ PERLS mutató feladata, hogy jelezni adott pénzügyi intézmény biztonságosságának a fokát. A mutató egy mozaikszó, melynek jelentése: **Protection** – védelem; **Effective Financial Structure** – pénzügyi rendszer hatékonysága; **Asset Quality** – befektetési eszközök minőségbiztosítása; **Rates of Return and Costs** – Visszafizetési és költség ráták; **Liquidity** – likviditás; **Signs of Growth** – növekedési indikátorok.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

képest. Éppen ezért fontos lehet a jövőben egy hitelszövetkezet megjelenése a kárpátaljai magyarok által sűrűn lakott járásokban – Beregszászban és a Beregszászi járásban –, ugyanis itt nincs bejegyezve és nem is működik hitelszövetkezet.

A Kárpátalján vállalkozásfejlesztésre irányuló magyarországi célirányos támogatások elemzése az Egán Ede-tervben megfogalmazott kitörési pontok fényében

2013 novemberétől Ukrajnában egyre inkább begyűrűző válságállapot tapasztalható. Az ország keleti részén befagyott polgárháborús állapotok uralkodnak, a gazdaság teljesen összeomlott, azt csupán a nyugati és az IMF kölcsönök tartják mesterségesen egyben (Tálas 2015: 111).

A politikai és gazdasági bizonytalanság nem kedvez a Kárpátalján meglévő migrációs helyzetnek sem. Míg a múlt évtizedben Bárdi Nándor kutatásában megjegyzi, hogy az elszakított nemzetrész magyarlakta területei közül Kárpátalján a legalacsonyabb a kivándorlás (Bárdi 2004), addig napjainkban ez a tendencia teljesen megfordult. Ezt Tátrai – Erőss – Kovály (2016) tanulmánya is alátámasztja, melyből látható, hogy 2011–2014 között „a hírek a kárpátaljaiak tömeges Magyarországra vándorlásáról, illetve munkavállalásáról számoltak be, egyrészt a katonai behívók elől, másrészt a kilátástalan gazdasági körülmények miatt.” (Tátrai – Erőss – Kovály 2016). Az tény, hogy a kárpátaljai magyarok körében végzett reprezentatív társadalomkutatás is beszámol az itt élő magyarság erős nemzeti és lokális identitásáról, mivel a Kárpátalján élő magyar nem csupán magyarnak, hanem kárpátaljai magyarnak vallja magát. Az utóbbi négy év eseményei azonban az ukrajnai munkaképes lakosság jelentős hányadát külföldi munkavállalásra sarkallták. A Kárpátalján élő magyarság sem volt ez alól kivétel. Az elvándorlás katalizátora a helyi magyarok számára könnyen elérhető egyszerűsített honosítási eljárás által megszerezhető magyar állampolgárság, mely egyben EU-s állampolgárságot is jelent. Így a kilátástalan helyzetbe kerülő kárpátaljai lakosok nem csupán az anyaországban, hanem az Európai Unió bármely országában vállalhatnak munkát⁸.

A gazdasági kivándorlás a diplomával rendelkező, egészségügyi és tanári munkakörben dolgozókat, illetve a munkaképes korú férfiakat érinti a leginkább.

„Nekünk fontos, hogy a kárpátaljai magyarok a szülőföldjükön boldogulhassanak, éppen ezért a magyar kormány minden támogatást meg akar adni ehhez” – jelentette ki Balogh Zoltán, az emberi erőforrások minisztere.⁹

⁸ Migráció témakörében lásd még a Tandem 2016 – Kárpátaljai szociológiai felmérés c. tanulmányt (http://bgazrt.hu/npki/kutatasok/tandem_2016/)

⁹ Balogh Zoltán 2016. A Magyar Kormánynak fontos a kárpátaljai magyarok boldogulása. <http://www.hirado.hu/2016/09/18/balog-zoltan-a-magyar-kormany-nak-fontos-a-karpataljai-magyarok-boldogulasa/>

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

A rossz ukrainai gazdasági helyzet arra kényszeríti a fiatal munkaképes lakosságot, hogy az országon kívül keressen jobb megélhetési lehetőséget. Nem kivétel ez alól a kárpátaljai magyarság sem, melynek elvándorlása már Ukrajna 1991 kikiáltása óta folyamatosan növekszik. Magyarország kormánya látva ezt az egyre kritikusabbá váló helyzetet, speciális, csak Kárpátaljára vonatkozó támogatási kategóriákat nyitott meg, a közszférában dolgozók és a helyi gazdasági szféra fellendítésére.

A magyarok helyben maradásának egyik legfőbb lehetősége az, ha önálló gazdasági tevékenységet tudnak folytatni önmaguk, ill. családjuk egzisztenciáját biztosítva. Ennek érdekében a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség megbízásából kidolgozásra került „A kárpátaljai magyarság gazdaságfejlesztési stratégiai terve” (Egán Ede-terv 2014)¹⁰. Ez a terv szorosan összekapcsolódik a Wekerle-tervhez (NGM) és annak alap stratégiai elgondolásához, mely szerint a Magyar Kormány csak egységes kárpát-medencei gazdaságfejlesztést tart elfogadhatónak: „A magyar kormány kárpát-medencei szintű célkitűzéseinek megvalósítása során stratégiai szövetségesként tekint a szomszédos országokban élő magyar nemzeti közösségekre, a szomszédos országokkal való kapcsolat szorosabbra fűzésében épít a magyar közösségek helyismeretére, tapasztalataira, a nyelvi akadályok leküzdésében nyújtott segítségére. Magyarország célja, hogy a gazdasági feltételek javítása révén is hozzájáruljon határon túli magyarság szülőföldön való megmaradásához”¹¹.

Ennek kapcsán a Magyar Kormány több támogatási programon keresztül próbálja ösztönözni a kárpátaljai magyarokat egzisztenciájuk létrehozására. Ezt segíti elő a Magyar Kormány Nemzetpolitikai államtitkárságának 2016-tól elindított programja, melyet a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. (BGA) a Kárpát-medencében élő fiatal vállalkozók számára tett elérhetővé. A fiatal vállalkozók évének meghirdetésével összhangban pályázatot írtak ki 40 év alatti kárpát-medencei vállalkozók támogatására. A pályázat keretei között 600 millió HUF vissza nem térítendő támogatás került kiosztásra. Összesen 967 támogatási kérelmet nyújtottak be, ezek közül 117 nyert. Kárpátaljáról 15 vállalkozó részesült támogatásban a benyújtott 139 pályázatból (1. ábra). A támogatási rendszer kidolgozásával párhuzamosan a Hétfa Kutatóintézet vizsgálta a támogatási célterület társadalmi-gazdasági és vállalkozói környezetét, melyet a *Megkapaszkodás, gyarapodás, bátorítás (2016) c. tanulmányban* fejt ki régiónkénti összehasonlításban, önállóan kezelve egy-egy térséget.

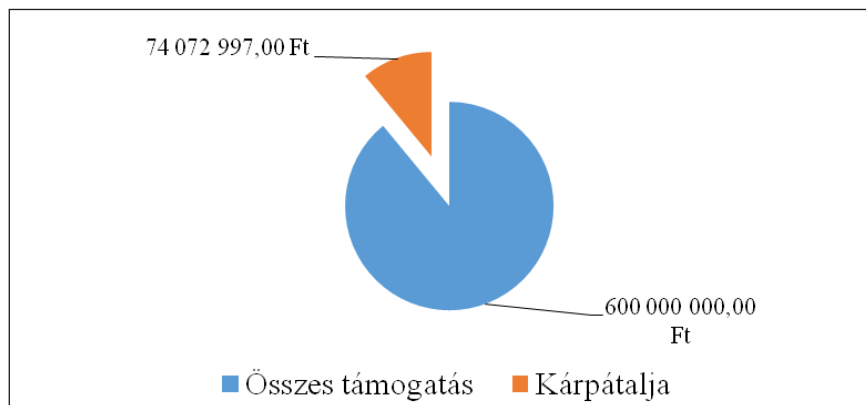
¹⁰ Egán Ede Gazdaságfejlesztési Terv 2014: 65. <https://www.eganede.com/egán-edé-terv.pdf>.

¹¹ Wekerle-terv. <http://www.kkvhaz.hu/cikk/338-wekerle-terv>

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

2. ábra. A kárpátaljai nyertes pályázatok részaránya a BGA fiatal vállalkozói pályázatában 2016-ban (Ft)

Forrás: BGA Zrt.

A Nemzetpolitikai Államtitkárság 2017-ben folytatta a programot, viszont a súlypont ebben az évben a családi vállalkozásokra helyeződött át. A for profit alapú pályázóknak ezúttal három kategóriában írták ki a pályázatokat a 7. táblázatnak megfelelően:

7. táblázat. 2017 a családi vállalkozások éve kapcsán meghirdetésre kerülő vállalkozói pályázatok (Ft)

Kategória	Pályázható keretösszeg	Teljes keretösszeg
Induló külhoni magyar fiatal vállalkozások	2 000 000 Ft – 3 000 000 Ft	120 000 000 Ft
Családi vállalkozások	4 000 000 Ft – 6 000 000 Ft	600 000 000 Ft
Fiatal vállalkozások együttműködése	4 000 000 Ft – 4 500 000 Ft	110 000 000 Ft
Összesen	–	830 000 000 Ft

Forrás: BGA Zrt.

Látható, hogy idén domináns a családi vállalkozások kategóriája (72%). Minden régióban más és más a családi vállalkozások jogi definíciója. Ukrajnában a célcsoport lefedésére szolgáló vállalkozási forma nincs, illetve az a sajátosság alakult ki, hogy ha kvázi családi vállalkozásként is működnek, a jogi bejegyzés több egyéni vállalkozás között van megosztva, ami a családtagok nevére egyenként van bejegyezve.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

Ez a jogi kiskapu lehetőséget biztosít a legkedvezőbb adófeltételek kihasználásra, amivel rendszerint élnek is a vállalkozók.

A másik – pénzbeli támogatottságát nézve jóval bőségebb –, az Egán Ede program, mely az Egán Ede-terv konkrét megvalósítási formája. Az Egán Ede-terv célja a kárpátaljai magyarság megmaradása és fejlesztése az összmagyar fejlesztési koncepcióval összhangban, amely hosszútávú elgondolásnak megfelelően tud forrást tud biztosítani a kiemelt ágazatok számára. A tervben megfogalmazott prioritást élvező irányok a következők: mezőgazdaság-, vállalkozás- és turizmusfejlesztés.

Jövőképeknek 6 fő stratégiai pillére a következő:

1. A kárpátaljai magyarság gazdasági közösségének megteremtése;
2. Az emberi erőforrásaink megtartása, minőségük javítása;
3. A magyarlakta térség gazdasági versenyképességének növelése;
4. Széleskörű integrálódás a Kárpát-medencei gazdasági térbe;
5. Híd-szerep kialakítása az anyaországi gazdasági szereplők és az ukrán vállalkozói, fogyasztói szféra között;
6. A magyarlakta vidék termőföldjeinek helyben lakó gazdálkodók kezében tartása (Egán Ede Terv 2014: 27).

A terv Kárpátalja magyarlakta vidékeinek fejlesztésére vonatkozik és elsősorban a magyarság helyzetének javítására irányul. A fejlesztési program záró dátuma 2020. Ez egybecseng „Kárpát-Haza 2020” stratégiai terv megvalósítási idejével, hisz az Egán Ede-terv szerves részét képezi a stratégiai tervnek.

A program kivitelezésére létrejött az Egán Ede irodahálózat, amely ungvári központtal az ungvári, a beregszászi, a nagyszőlősi és a Felső-Tisza vidékét képviselő técsői regionális irodákat foglalja magába.¹²

Ennek megfelelően 2016-ban a Magyar Kormány 2 milliárd forintot különített el erre a célra. A támogatásokat az Egán Ede Jótékonyági Alapítványon keresztül bonyolítják le. A 2016-ban meghirdetett pályázatok a következő főbb kategóriákban (néhányukat alkategóriákra bontottak le) voltak elosztva:

Egyéni vállalkozók, valamint mikro- és kisvállalkozások kapacitásbővítési, innovációs támogatására a turisztika területén (keretösszege – 300 M Ft.)

1. A. Turisztikai vállalkozások eszközbeszerzésének támogatása (egy pályázónak adható maximális összeg – 2 M Ft).

1. B. Turisztikai beruházások támogatása (egy pályázónak adható maximális összeg – 4,5 M Ft).

Vállalkozások kapacitásbővítési, innovációs eszköztámogatása (keretösszege – 500 M Ft, egy pályázónak adható maximális összeg – 4,5 M Ft).

Egyéni vállalkozók, valamint mikro- és kisvállalkozások kapacitásbővítési, innovációs támogatására a mezőgazdaság területén (keretösszege – 1100 M Ft).

¹² Egán Ede JA Kárpátaljai irodahálózata. <https://www.eganede.com/irodak>

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

3. A. Üveg- és fóliaházak telepítéséhez szükséges eszközök beszerzése (egy pályázónak adható maximális összeg – 2 M Ft).

3. B. Kertészeti technológiai fejlesztéshez szükséges, valamint ültetvény-telepítési és talajjavítási eszközök beszerzése (egy pályázónak adható maximális összeg – 2 M Ft).

3. C. Méhészet létrehozásához és fejlesztéséhez szükséges eszközök beszerzése (egy pályázónak adható maximális összeg – 0,5 M Ft).

3. D. Állattartó telepek fejlesztéséhez szükséges eszközök beszerzése (egy pályázónak adható maximális összeg – 3 M Ft).

Mindemellett a magánszemélyek és vállalkozások számára kiírásra került egy földprivatizációs pályázat, amely az Ukrajnában páj (пай) néven számon tartott szántóföldekre vonatkozik.

A 2016-os pályázati ciklusban a fejlesztési tervvel összehangolva turisztikai, mezőgazdasági és vállalkozás-fejlesztési célokra pályázhattak a kárpátaljai laccímmel rendelkező, magyarságukat dokumentálisan igazolni tudó vállalkozók.

A pályázati kiírás a megjelenést követően háromszor került pontosításra, az utolsó és egyben legmarkánsabb helyesbítésre a leadási határidőt megelőző héten került sor. Ennek lényege az volt, hogy már nem csak bejegyzett vállalkozók, hanem magánszemélyek is pályázhattak azzal a kikötéssel, hogy pályázatuk pozitív elbírálása esetén a támogatás folyósítását megelőzően vállalkozóként bejegyeztetik magukat.

A pályázók a három főkategórián belül eszközbeszerzésre pályázhattak, kivételt jelentett ez alól a turisztika kategória 1.A) alkategóriájában lévő infrastrukturális beruházási pályázat volt a kivétel, amelyet utólagos finanszírozással, a beruházás megléte után folyósítottak.

A pályázat maximális intenzitása a fejlesztés 80%-át tehetette ki, ami azt jelentette, hogy a beszerzés minimum 20%-át önerőből kell finanszírozni.

A 2 milliárd Ft-ból 100 millió Ft-ot a vállalkozások földtulajdoni dokumentumainak elkészítésének elősegítésére különítették el. Ennek fényében megállapítható, hogy a mezőgazdasági, turizmus- és vállalatfejlesztésre Kárpátalján az Egán Ede program keretében 2016-ban 1,9 milliárd Ft-ot helyeztek el a célcsoportok között.

A pályázónak az www.eganede.com elektronikus felületen kellett regisztrálnia, majd csatolni a szükséges okmányokat (személyigazolvány, adóazonosító kód, magyarságot igazoló okirat, illetve árajánlat a megvásárolandó eszközökről és annak magyar nyelvű fordítása, amennyiben releváns tulajdonjogot / használati jogot igazoló dokumentumok, diploma és tanúsítvány másolatok, illetve valamely kárpátaljai szakmai szervezet ajánlata).

A pályázatokat 2016. augusztus 31-ig kellett benyújtani. A pályázatokkal kapcsolatos banki ügyintézészt az ukrajnai OTP Bank-on keresztül végezték. Mivel a pályázók zöme nem értette volna meg a banki ügyletekben használt ukrán nyelvű dokumentációt, az OTP Bank felkérte a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Főiskolát, hogy

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

nyújtson neki segítséget a dokumentáció magyar nyelvre fordításában. Jelenleg minden egyes banki dokumentum, melyet az Egán Ede programban meghirdetett pályázóknál használnak, mind ukrán, mind magyar nyelven is hozzáférhető.

A pályázatok elbírálását egy helyszíni ellenőrzés előzte meg, amelyet a kompetens szakmai szervezet (Pro Agricultura Carpatica, KMVSZ¹³, Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács) kijelölt tagjai hajtottak végre. A helyszíni jegyzőkönyvek elkészültét követően kezdetét vette a szakmai értékelés, amelyet az irodától teljesen független helyi és magyarországi gazdasági, turisztikai és mezőgazdasági területen jártas szakmai értékelő személyek végeztek. Az értékelés során egy megadott 100 pontos skálán kellett a pályázat részeit értékelni (mellékel), a szükséges csatolmányokat ellenőrizni, valamint az árajánlat realitását megállapítani.

A pályázati határidő lezárásakor (2016.08.31) összesen 1190 pályázat érkezett be, ebből 1075 egyéni vállalkozó és 115 vállalkozás adott le pályázati anyagot (lásd 8. sz. táblázat).

8. táblázat. A 2016-ban meghirdetett Egán Ede program keretében benyújtott pályázatok járási és kategóriák szerinti eloszlása (db)

Kategóriák (alkategóriák)/ Járások	Mezőgazdaság				Vállalkozás- fejlesztés	Turisztika		Össze- sen
	Üveg- és főliaházak	Kertészeti technológia	Méhészet	Állattartó telepek		Turisztika eszköz- beszerzés	Turisztika beruházás	
Ungvári járás	20	80	1	4	86	4	–	195
Munkácsi járás	15	33	3	1	60	2	3	117
Beregszászi járás	20	121	8	12	243	33	91	528
Husztói járás	–	6	–	1	34	1	4	46
Nagyszőlősi járás	47	100	3	21	81	6	17	275
Técsői járás	2	2	–	–	17	1	2	24
Rahói járás	–	–	–	–	4	–	1	5
Összesen alkateg.	104	342	15	39	525	47	118	1190
Összesen főkateg.	500				525	165		1190

Forrás: Saját szerkesztés az Egán Ede Jótékonysági Alapítvány adatai alapján. <https://www.eganedo.com/palyazati-eredmenyek>

¹³ KMVSZ- Kárpátaljai Magyar Vállalkozók Szövetsége.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

A benyújtott pályázatok járás szerinti eloszlása nagyjából tükrözi a magyarság térbeli koncentrációját is: a legtöbb pályázatot a Beregszászi járásából nyújtották be – 528 pályázat, ami a programban részt vett pályázók 44,4%-át tette ki. A Nagyszőlősi járásból 275 pályázat érkezett – ez a benyújtott pályázóknak a 23,1%-a; a harmadik legtöbb pályázat Ungvárról és az Ungvári járásból érkezett – 195, ez a pályázók 16,4%-át tette ki; Munkácsról és járásából 117 pályázatot adtak be és ez 9,8%-a a programban résztvevőknek. A szórványvidékről (Rahói, Técsői és Huszti járásokból) összesen 75 pályázatot nyújtottak be – ez a beadott pályázatok csak 6,5%-át jelenti.

Az 500 beérkező mezőgazdasági pályázat közül a legtöbben a Nagyszőlősi járásból pályáztak (37%), a Beregszászi járásból a pályázatok 32,6%-a érkezett, míg a 21% az Ungvári járásból, a Munkácsi járás magyar falvaiból a pályázók 10,4%-a származott.

A turisztikai pályázatok járások szerinti eloszlása homogenitást mutat, ugyanis a pályázók 76%-a a Beregszászi járásból került ki. A vállalkozásfejlesztési pályázatoknál szintén Beregszász környéke dominált (49%). De a többi magyarlakta térségben is arányosan kerültek beküldésre a pályázatok.

Település szerinti megoszlásban (5. sz. táblázat) a városok kiemelkedőek voltak (Beregszászból 46, Nagyszőlősről 34, Técsőről 20, Ungvárról 37, Viskről 45 pályázó adta be támogatási igényét).

9. táblázat. A támogatott pályázatok város és falu bontásban, fő és alkategóriánként (db)

Kategória	Elhelyezkedés	
	Város	Falu
Mezőgazdaság	45	455
Vállalkozásfejlesztés	212	313
Turisztika	58	107
Üveg- és fóliaházak telepítéséhez szükséges eszközök beszerzése	15	89
Kertészeti technológiai fejlesztéshez szükséges, valamint ültetvény-telepítési és talajjavítási eszközök beszerzése	23	320
Méhészet létrehozásához és fejlesztéséhez szükséges eszközök beszerzése	2	13
Állattartó telepek fejlesztéséhez szükséges eszközök, beszerzése	5	33
Vállalkozások kapacitásbővítési, innovációs eszköztámogatása	212	313
Turisztikai vállalkozások eszközbeszerzésének támogatása	11	36
Turisztikai beruházások támogatása	47	71
Összes beadott pályázat szerint	315	875

Forrás: Egan Ede Jótékonyági Alapítvány adatai. www.eganede.com/palyazati-eredmenyek

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

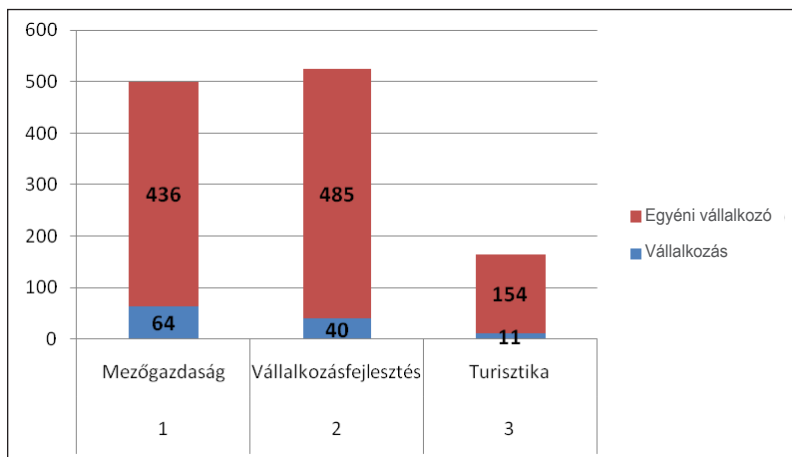
A falvak közül kiemelkedő az Ungvári járásban található Nagydobrony 60 benyújtott pályázattal, a Nagyszőlősi járásból Tiszapéterfalva 34, és Feketepatak 20 pályázattal. Beregszászi járásból a legtöbb pályázat Nagybégányból érkezett be, számszerint 25 darab. Meg kell továbbá említeni Beregdédát és Nagybereget 23-23 benyújtott érvényes pályázattal, Mezőgecséből 22 pályázatot nyújtottak be. A Munkács járásból Dercen emelkedett ki 23 pályázattal.

A pályázók bejegyzett lakcíme alapján elmondható, hogy a pályázók többsége falusi lakos, ez érthető, mivel a kárpátaljai magyarság körében túlnyomó többségben van a vidéki lakosság részaránya (63%). Értelemszerűen a mezőgazdaság kategóriát a falusi lakcímmel rendelkezők választották inkább, de néhány pályázó a városi lakók közül is kikerült. Vállalkozási kategóriában a városi lakosok száma az előző arányához képest elég magas, míg a turisztikai fejlesztési lehetőséget igénybevevők hányada a területi eloszlással arányos.

A legmagasabb összegre a turisztikai beruházás kapcsán pályázhattak (4 500 000 HUF), így nem meglepő, hogy ebben a kategóriában a legmagasabb a megpályázott összegek átlaga. A mezőgazdaságban a legtöbben földmégmunkáló eszközre és fólia-sátorra pályáztak, ahol a max. összeg 2 000 000 HUF volt, ezt az átlagösszeg tükrözi.

A pályázók között a vállalkozások szerinti forma alapján megállapítható, hogy 90% egyéni vállalkozó fizikai személynek minősülő vállalkozás. Csupán 10% minősül vállalkozásnak, amely jogi személyiséggel rendelkezik. A vállalkozások részaránya a mezőgazdasági kategóriában pályázók között a legnagyobb, köszönhető ez a vállalkozásnak minősülő farmgazdaságoknak.

3. ábra. A pályázók megoszlása vállalkozási formájuk alapján főkategóriánként

Forrás: Saját szerkesztés

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

A pályázatok értékelése során vállalkozás kategóriában legalább 50 pontot, mezőgazdasági pályázat esetében minimum 52,7 pontot, míg turisztikánál 41,5 pontot kellett elérni a „támogatott státusz” eléréséhez. Az ez alatti pontszámmal rendelkező pályázók, amennyiben a pályázat nem ütközött a pályázati kiírásban megfogalmazott feltételek valamelyikébe, „forrás függvényében támogatott” csoportba került. A forrásfüggvényes pályázók mindegyike támogatásban részesült, ők három hónap késéssel, 2017 márciusában köthettek támogatói szerződést az irodával.

A pályázatok támogatottsága 89 %-os aktivitást mutat.¹⁴ Megállapítható tehát, hogy nagyon magas a támogatottak részaránya a beküldött pályázatok közül, amely pályázat megfelelt a formai és tartalmi követelményeknek, az támogatott lett. A pályázati kiírás viszont nem egyértelműsítette, hogy egy pályázó az adott ciklusban hány pályázati kérelmet nyújthat be. Emiatt voltak, akik mindhárom kategóriában benyújtották pályázataikat. Miután a nyertes pályázatok kiértécsítésre kerültek, a pályázónak döntenie kellett arról, hogy melyik kategóriát kívánja tovább vinni, ugyanis nem lehetett támogatást átvenni több területen. A döntés utáni helyzetről publikus információhoz viszont már nem tudtunk jutni, ami kis részben torzítja az értékelést. A pályázati kiírás erre vonatkozó része 2017-ben pontosítva lett, s idén már nem lehetett, csak egy kategóriába beadni a támogatási igényt.

A vállalkozások karakterét, nemzetközi jellegét tekintve jelentős befolyással nem bírt az értékelésnél, bár a pályázati úrlapon be kellett jelölni az esetleges export/importtevékenységet és anyaországgal tartott szakmai kapcsolatot, valamint azt a dokumentumokkal alá is kellett támasztani. Az ilyesfajta határon átnyúló viszonyt alátámasztani tudó vállalkozók alacsony száma és a kiírás alapján benyújtott alátámasztó dokumentumok típus-meghatározásának zavara miatt a végső értékelésnél e tevékenységek nem jártak többletponttal.

A 2016-os pályázati ciklusról elmondható, hogy a pályázati kiírás több pontja nem egyértelmű. A benyújtási időszak egy hónapja alatt a kiírás többször is megváltoztatásra került. A program kommunikációja nem volt megfelelő, a Kárpátalja különböző részein tartott tájékoztató gyűlések nem kerültek előzetes meghirdetésre pl. az alapítvány weboldalán. Emiatt sokan nem értesültek időben a lehetőségről.

A pályázatok értékelése során 35 pont a pontozó teljesen szubjektív véleményétől függően volt megszerezhető. Például, 0-tól 20-ig terjedő skálán kellett értékelni a következőket: „pályázó részletes képet adott az eddigi tevékenységéről, rendelkezik szakmai tapasztalattal (már meglévő alapokkal az adott tevékenység végzéséhez), vagy ha nem, akkor motivációja, vagy más figyelembe vehető okból kifolyólag alkal-

¹⁴ A többi beadott pályázat „függvényében támogatott kategóriába” tartozó, melyeket két kiírt kategóriában nyújtottak be, amelyből végül ki kellett választani azt az egyet, amelyet meg szeretnének valósítani. Ez a csoport teszi ki a támogatásban részesültek 2%-át.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

mas a projekt megvalósítására. A projekt üzleti szempontú megalapozottsága, versenyképessége.”

A külföldi gazdasági tevékenységet igazolók sem kaphatták meg az előzetes értékelési szempontokban megjelölt három többletpontot.

A támogatásban részesült pályázatoknak mezőgazdaságnál 52,5 pontot, vállalkozásfejlesztés esetében 50 pontot, turisztikánál viszont csupán 41,5 pontot kellett elérniük a 100 pontos értékskálán. Ezen minimum ponthatárok nem bírnak különösebb jelentőséggel, mivel amely pályázat formailag és tartalmilag megfelelt, vagyis nem volt a kiírás szövegével szembemenő, ha nem is érte el a minimumot, „forrás függvényében támogatottnak” minősítették, és három hónappal a támogatott pályázatok elszámolást követően, e vállalkozók mindegyike szerződhetett (6. sz. táblázat).

10. táblázat. A megítélt támogatások összege fő- és alkategóriánként (Ft)

	Kategória	Pályázati támogatások mennyisége	
		Támogatott	Forrás függvényében támogatott
1	Mezőgazdaság	557 154 338 Ft	191 760 588 Ft
2	Vállalkozásfejlesztés	788 486 197 Ft	160 152 502 Ft
3	Turisztika	367 146 916 Ft	– Ft
1A	Üveg- és fóliaházak telepítéséhez szükséges eszközök beszerzése	107 424 237 Ft	40 292 817 Ft
1B	Kertészeti technológiai fejlesztéshez szükséges, valamint ültetvény-telepítési és talajjavítási eszközök beszerzése	388 341 057 Ft	130 968 299 Ft
1C	Méhészet létrehozásához és fejlesztéséhez szükséges eszközök beszerzése	4 733 398 Ft	2 518 322 Ft
1D	Állattartó telepek fejlesztéséhez szükséges eszközök, beszerzése	56 655 646 Ft	17 981 150 Ft
2A	Vállalkozások kapacitásbővítési, innovációs eszköztámogatása	788 486 197 Ft	160 152 502 Ft
3A	Turisztikai vállalkozások eszközbeszerzésének támogatása	54 077 987 Ft	– Ft
3B	Turisztikai beruházások támogatása	313 068 929 Ft	– Ft
	Összes beadott pályázat szerint	1 712 787 451 Ft	351 913 090 Ft

Forrás: Saját számítás az Egán Ede Jótékonyági Alapítvány adatai alapján

Átlagosan a benyújtott pályázatok 68 %-a volt támogatva. A benyújtott pályázatok támogatottsága főkategóriánként a következőképpen alakult: a turisztikai pályázatoknál a pályázók 75,2% részesült támogatásban és a támogatási összeg 21,4%-át

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

kapták meg; a vállalatfejlesztésre jutott a legtöbb forrás (46,2%), a támogatottság aránya 69,2% volt; a mezőgazdasági pályázók közül 64,3% részesült támogatásban, ami a pályázati keretösszeg 32,4%-át tette ki.

Mivel a mezőgazdasági pályázati kategóriára 1100 M Ft volt előírva és csak 746 M Ft értékben volt támogatható pályázat (formailag és tartalmilag a pályázati kiírásnak megfelelő), ezért az Egán Ede Jótékonyági Alapítvány Kuratóriuma a pályázati kategóriák közötti összegek átcsoportosításáról döntött. Ennek megfelelően a fennmaradt összeget vállalkozásfejlesztésre csoportosították át. Ennek tudható be az, hogy az eredetileg tervezett 500 M Ft keretösszeget 937 M Ft-ra módosították.

Bár az első pályázati ciklus már lezárult és a második ciklus is aktív fázisba lépett, a Gazdaságfejlesztési programmal kapcsolatban több kérdés és probléma felvetődik, melyek a jövőben megoldásra szorulnak. Ezen hiányosságok a következők:

1. Az előre kitűzött kifizetési intervallumok folyamatosan tolódtak, ami azt eredményezte, hogy voltak olyan pályázók, akiknek az eszközbeszerzésre kiutalt összegeket csak 2017 márciusában folyósították. Ez ahhoz vezetett, hogy a pályázók egy része az eredeti ártól drágábban kellett, hogy megvásárolja a kiválasztott eszközöket. Viszont voltak olyanok is, akik több hónapig bérleti díjat fizettek, s közben a gazdasági tevékenységüket nem tudták megkezdeni, mivel a berendezést még nem tudták megvásárolni és a termelési folyamatot elkezdni. Külön ki kell emelni a magánvállalkozók speciális esetét, hisz ebben a helyzetben ők több havi fix adót (1760 UAH/hó) fizettek az ukrán államnak, s közben bevételekre nem tudtak szert tenni.
2. A 2016-ban részesült pályázók között voltak olyanok, akik a pályázat beadásához képest olcsóbb berendezést vettek, mivel a benyújtás és kifizetés között több hónap telt el, ami árváltozást eredményezett. Az ilyen helyzet azt eredményezte, hogy a nyertes pályázók nem tudtak elszámolni a támogatás összegével, hisz a pályázati kiírás nem tartalmaz olyan opciót, amely a fel nem használt összeg visszautalásának gyakorlati megvalósításáról szólna. Emiatt a következő, 2017-es pályázati ciklusban ezek a pályázók nem pályázhattak, őket automatikusan kizárták belőle. Az ilyen rövidlátás ahhoz vezethet a jövőben, hogy: *a)* a nyertes pályázók sem fognak arra összpontosítani, hogy az olcsóbb berendezést vásárolják meg (hisz ez szankcionálandó), ami a Magyar Kormány által biztosított források felhasználásának alacsony hatékonyságát eredményezi; *b)* a pályázók mindenképp (legális vagy illegális pénzügyi-számviteli megoldásokat alkalmazva) dokumentálni fogják a számukra megítélt összegek 100%-os felhasználását, vagyis a pályázókat ezáltal sarokba szorítva, alternatívát nem látva, a csalásra ösztönözik; *c)* téves látszatot keltenek a pályázatok zökkenőmentes lebonyolításáról és igazságos elosztásáról.
3. A turisztikai beruházásoknál visszaélések voltak tapasztalhatók azon személyeknél, akik egy háztartásban élve egyszerre több pályázatot adtak be és

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

- részesültek támogatásban. A visszaélés abban nyilvánult meg, hogy a két vállalkozó (pl. férj és feleség) a bérbe adandó két épület közül az egyik pályázat összegéből a családi házat újította fel és a továbbiakban nem szándékoztak azt bérbe kiadni a turisták számára. Vagyis az ilyen pályázók számára nyújtott támogatás nem fejt ki gazdaságélénkítési hatást.
4. A pályázatok elbírálásánál hiányosságokat lehet megállapítani, hisz vannak rá precedensek, hogy a pályázatok értékelését egyetemen tanuló diákok is végezték, mely kérdésessé teszi a több millió forint odaítélésének szakmaiságát. Az is kérdéses, hogy bármilyen tudományterületen megszerzett egyetemi szintű diploma megléte elégséges-e ahhoz, hogy ilyen komoly pénzügyi eszközök lehívására meghirdetett pályázatok elbírálásánál a bírálók szakmailag kompetensnek mondhatóak.
 5. Mivel a jelenlegi ukrain jogszabályok értelmében egy személy évente max 2600 UAH megfelelő adózási kötelezettség nélküli vissza nem térítendő támogatásban részesülhet, ezért fel fog merülni a kérdés a pályázók adókötelességével kapcsolatban az elnyert összegek után, ami jelenleg 19,5%-t (18% SZJA és 1,5% hadiadó) jelent.
 6. Bár a program alapjául szolgáló Egán Ede Gazdaságfejlesztési Tervben az eszközállomány fejlesztése mellett szerepelt a vállalkozók és gazdák képzésének terve is, a gyakorlati megvalósítás során ez elmaradt. Ezen hiányosságot tekintjük a program „Akhilleusz-sarkának”, mivel véleményünk szerint a szellemi tőke a termelési-értékesítési folyamat sikerében legalább ugyanolyan fontosságú, mint a materiális eszközállomány.

Az Egán Ede programról jelenleg csak alapvető megállapításokat tehetünk, mivel a támogatások folyósítása óta még nem telt el annyi idő, hogy a gyakorlati hasznosulás következményeit vizsgáljuk. Mivel a támogatottak jelentős része egyéni vállalkozás és ezek változásáról, foglalkoztatás bővüléséről és egyéb gazdasági aktivitásukról nem jelent meg a Statisztikai Hivatal hivatalos eredménye, így egzakt értékelést a változásokról ma még nehéz lenne tenni.

Érthető módon a vállalkozók számára a vissza nem térítendő támogatások lehívása a legelőnyösebb formája a forrásteremtésnek, hisz nincs semmilyen kötelezettségük a felhasznált források hatékonyságát tekintve. Ha 0% kamat mellett tudnának hitelhez folyamodni a vállalkozások, akkor egyszerre kiszűrhetőek a fiktív tevékenységet vivő pályázók, és így támogathatóak lennének a valós vállalatfejlesztésre törekvő vállalkozók, vállalkozások. A múltban már voltak ilyen pozitív tapasztalok.

Az anyaország tekintetében a 90-es években voltak az Új Kézfogás Alapítványnak mikrohitel, kamattámogatása. Ennek hatékonyságát és hasznosulását tekintve a szakértők véleménye erősen megoszlik. A legtöbben egyetértenek azzal, hogy a kisösszegű támogatások és a mikrohitel program nem hozta meg a várt hatást, vi-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalmá

szont a kamattámogatást azért találták hasznosnak, mert a program hártotta az ukrainai kamatkockázatot, viszont az eltérő jogrend közötti hézag sem nyilvánulhatott meg, mivel a hitel behajtásáról a helyi bankoknak és hatóságoknak kellett gondoskodniuk. A program rövid életű volt, s ha hasznos is lehetett volna, kellő kifutási időt nem kapott (Czaller – Csité – Geambaşu 2016). 1992 és 1999 között az Alapítvány 250,5 M Ft-ot utalt Kárpátaljára, ami a támogatások 21,6%-át tette ki.¹⁵

Az ukrán pénzügyi helyzetet ismerve nem csoda, hogy a vállalkozók a hitelekkel szemben egységesen gyanakvóak. Ha a forráskihelyezést a Magyar Kormány által is feltőkésített és pénzügyi tevékenységet a saját irányítása alatt végezné, akkor a vállalkozói bizalom is megnőne az ilyen jellegű hitelek iránt.

Következtetések, javaslatok

Jelen tanulmány célja az volt, hogy általános helyzetképet festve bemutassa Kárpátalja határmenti régiójában a vállalkozások helyzetét, szekunder adatokból kiindulva (statisztikai hivatalok publikációi), valamint empirikus kutatások felhasználásával, melyek olyan hiánypótló területet dolgoztak fel, mint a kárpátaljai magyar ajkú vállalkozások karakterének és sajátosságainak jellemzése.

A makrogazdasági és politikai környezetben megtalálható hektikusság szinte folyamatosan jellemezte az országot, így térségünket is. Mivel határmenti, periférikus területről van szó, így a hullámok később és kisebb intenzitással jelentkeztek, viszont ez pozitív értelemben is igaz, a gazdasági felemelkedés is kevésbé volt szembevető (elmaradt infrastrukturális fejlesztések, beruházások hátrébb sorolása stb.).

Az üzleti vállalkozások tekintetében országosan az egyéni, mikro- és kisvállalkozások csökkenése volt tapasztalható az elmúlt időszakban. Erre vonatkozóan statisztikák még csak részben mutatják a tendenciát, mivel az idei évtől bevezetett adóváltoztatások hatottak úgy, hogy tömegesen zárták be azokat a vállalkozásokat, melyek vegetatív módon működtek. Ez egyrészt tisztulást hoz, viszont a csökkenés mögött reál visszaesés is mutatkozott, ami a foglalkoztatottak számának és a reálbérnek az esésében is testet öltött.

A vállalkozások megoszlása a különböző ágazatok között jellemzi a térség gazdasági szerkezetének sajátosságát is. Egyrészt azt, hogy domináns a kisvállalkozások száma a közepes és főleg a nagyvállalatok összehasonlításában. A mikro vállalatok nagy része mezőgazdaságban érdekelt, így összességében túlsúlyban van a mezőgazdasági termelés. Mivel ez az ágazat elaprózódott birtokszerkezettel, alacsony tőkésítéssel működik, így a termelés határfoka is alacsony. Ezért jellemzően a bérszínvonal is elmarad a kívánatostól, ami az ágazatból való folyamatos, napjaikban egyre intenzívebb munkaerő-kiáramlásában mutatja meg negatív hatását.

¹⁵ Új Kézfogás Közalapítvány, <http://epa.uz.ua/02100/02169/00013/990419.htm>

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

A helyzetelemzés bemutatja azt is, hogy nem homogén módon oszlik meg a vállalkozások száma és termelékenységi ereje a megye egyes járásai között. Legjelentősebbek az ungvári és munkácsi járások. Viszont a legmagyarabb beregszászi járás kedvezőtlenebb adatokat mutat.

A tanulmány második fejezetében a hitelszövetkezetek bemutatása kapcsán azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az országos átlaghoz képest a hitelszövetkezetek száma és intenzitása jelentősebb Kárpátalján. Ezt az eredményt nem a határmenti magyar lakta régió produkálta, hanem főleg az iparilag fejlettebb városok. A szövetkezeti hitelintézet gazdaságélénkítő szerepe elsősorban abban áll, hogy a tagok közötti bizalmi kapcsolat, a jogi keretek megléte és annak betartása segíti a tőkefelhalmozást, az egyének és intézményi tagság megtakarítását, majd pedig célirányos befektetések kivitelezését. A térség alacsony bevételei és jövedelmei közepette fontos, hogy minél több csatornán neveljük a külső tőkebevonást és annak befektetési hatásfokát. A jól működő hitelszövetkezetek ilyen területen hiánypótlók.

A magyar lakta térségben nem működik ilyen hitelszövetkezet. Ennek okai: alacsony a vállalkozói aktivitás, a régi vállalkozások csaldóttak a közös tevékenységekben, a magyar ajkú vállalkozók nehezebben igazodnak ki az ukrán szabályozási rendszerekben, valamint alacsony volt a megtakarítási hajlandósági ráta (mivel alacsony jövedelmezőséggel működnek a cégek).

Javaslatunk, hogy az Egán Ede program keretén belül érkező tőkeinjekció hatását próbálja a döntéshozó testület a jövőben mikrohitelkezési konstrukció formájában is továbblandíteni. Ez azt jelenti, hogy ne csak *vissza nem térítendő támogatások*, valamint nagyberuházások vegyes konstrukcióban elérhető hitelei, hanem a kicsik számára is elérhető hiteleket is biztosítson.

Központi kezdeményezésre szövetkezetek alakítása lenne indokolt. Egyrészt olyan formában, hogy szakágazatonként termelési és értékesítési szövetkezetek (TÉSZ) megalakításával, másrészt kimondottan pénzügyi alapon együttműködő vállalkozói csoportok létrehozásával (hitelszövetkezetek).

A tanulmány utolsó egységében bemutatott támogatási rendszer segítségével átláthatjuk, hogy az utóbbi évben milyen vállalkozásfejlesztési támogatások érkeztek Magyarország irányából a profitorientált vállalkozások számára. Ez azért jelentős változás, mivel ezt megelőzően ilyen jellegű pályázatokra nem volt lehetősége a kárpátaljai magyar gazdáknak, vállalkozóknak. Első évben lehetett is látni egy kis bizalmatlanságot, viszont egyre jelentősebb a pályázók köre, felbuzdulva az „első fecskék” sikerén.

Az utolsó fejezetben bemutattuk a kritikai észrevételeinket, amivel szeretnénk hozzá járulni a rendkívül jó és fontos kezdeményezés minél hatékonyabb megvalósításához. Ezek között egyrészt technikai jellegű hibákra hívtuk fel a figyelmet (kifizetési intervallumok csúszása, kódolva van, hogy a vállalkozó valamilyen „trükközésen” keresztül tegyen eleget a bürokratikus feltételeknek, több esetben nem

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

ösztönöz a költséghatékonyságra), másrészt strukturális hiba merült fel a turisztikai szektorban kiírt pályázatok kapcsán. Ezt a 2017-es évben nem is indították el, így viszont kimarad a fejlesztésből az az ágazat, amely stratégiai jelentőséggel bír(hat) Kárpátalja gazdaságában.

A tanulmány szerzői, mint Kárpátalján élő és a térség jövőjét figyelő, a fejlődésben érdekelt személyek, fontosnak tartjuk, hogy ez a remek kezdeményezés tovább folytatódjon a jövőben. Igazi hatását akkor tudjuk majd mérni, ha legalább 5 éves periódus eredményeit tudjuk vizsgálni. Viszont az első évek következtetései alapján már ma javasoljuk a kisebb kiigazításokat, majd pedig olyan stratégiai változtatásokat, mint:

- Kis- és mikrohitelbiztosítás a helyi kisvállalkozások számára;
- Szövetkezeti rendszer kialakítása (hitelszövetkezetek és termelési-értékesítési szövetkezetek);
- Célzott nagyberuházások támogatása (feldolgozó ipar);

Minden támogatási rendszer kezdeti fázisában jelentkeznek ún. gyermekbetegségek. Bízunk benne, hogy tanulmányunk is hozzájárul a hibák kiküszöbölésének segítségébe. Ennél is fontosabb, hogy a folyamat ne álljon meg, és a javasolt fejlesztések, s akár új ötletek is belekerüljenek a rendszerbe, hogy még hatékonyabb és a kárpátaljai magyarság, valamint az osztársadalom hasznát szolgálják.

Összegzés

A tanulmány célja az volt, hogy hangsúlyosan a hitelszövetkezetek szerepének bemutatásával általános képet fessen a kárpátaljai vállalkozások, főleg a határmenti magyar lakta térség üzleti környezetéről, sajátos helyzetéről. Kiemelt szerepet kapott az Egán Ede gazdaságfejlesztési program, ill. egyéb olyan magyarországi támogatási struktúrák bemutatása, mely ennek az üzleti környezetnek a fejlődését hivatott elősegíteni.

A kutatási módszer bemutatásánál ismertettük a célokat és azokat a módszereket, amit felhasználtunk jelen tanulmány elkészítésénél. Ezek között szerepel a statisztikai komparatív összehasonlítás, korreláció-elemzés, valamint a pénzügyi elemzéseknél ismert PEARS modell bemutatása. Dokumentumkutatás módszerét használva elemeztük a támogatási források sajátosságait, így mutattunk be általános helyzetképet a rendszer indulásától számítva napjainkig.

A tartalmi rész három fontos egységre bontható: 1. vállalkozások helyzetének ismertetése a statisztikai adatok tükrében; 2. a kárpátaljai hitelszövetkezetek bemutatás, összehasonlítása az országos adatokkal; 3. a vállalkozásfejlesztésre célirányosan érkező magyarországi támogatási rendszer bemutatása és értékelése.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

Az első részben az országos és megyei társadalmi-gazdasági paraméterek ismeretetésével kezdtük az értékelést, majd a fókusz a helyi vállalkozói környezet bemutatására helyeződött át. Az értékelést a Statisztikai Hivatal jelentésére, részben pedig a közelmúltban megjelent, a kárpátaljai magyar vállalkozások helyzetét empirikus módszerekkel elemző tanulmány eredményeire alapozva valósítottuk meg.

A második tartalmi egységben összehasonlítottuk az ukrainai és kárpátaljai hitelszövetkezetek sajátosságait. Bemutattuk a hatásfokukat és az ország szabályozási rendszerében megmutatózó anomáliák káros hatását a rendszer egészére és a benne működő szövetkezeti tagságra.

Az utolsó egységet a magyarországi támogatási struktúra bemutatására szántuk. Elemeztük mind a teljes Kárpát-medencében futó külhoni magyar vállalkozásokat támogató programokat (fiatal vállalkozók és családi vállalkozók éve), mind a specifikus kárpátaljai programot, az Egán Ede gazdaságfejlesztési csomagot.

A tanulmány végén javaslatokkal élünk, amely nem csak a főbb következtetéseit foglalja össze a tanulmánynak, hanem akár a programok működése kapcsán él kisebb kiigazítási javaslatokkal, vagy nagyobb strukturális változtatással.

Bízunk benne, hogy munkánk mind értékelésében, mind gyakorlati javaslataiban hozzájárul a gazdasági hatékonysághoz a kárpátaljai vállalkozások támogatásszerzése és felhasználása, valamint a jövőben összekapcsolása tekintetében a hitelszövetkezetek relációjában.

Irodalom

Az „Egán Ede” Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ” Jótékonysági Alapítvány pályázati eredménye egyéni vállalkozók, valamint mikro- és kisvállalkozások kapacitásbővítési, innovációs támogatására a mezőgazdaság területén.
<https://www.eganede.com/mezogazdasag-eredmenyek.pdf> (Utolsó letöltés: 2017. 10. 16.)

Az „Egán Ede” Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ” Jótékonysági Alapítvány pályázati eredménye egyéni vállalkozók, valamint mikro- és kisvállalkozások kapacitásbővítési, innovációs támogatására a turisztika területén.
<https://www.eganede.com/turisztika-eredmenyek.pdf>. (Utolsó letöltés: 2017. 10. 16.)

Az „Egán Ede” Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ” Jótékonysági Alapítvány pályázati eredménye egyéni vállalkozók, valamint mikro- és kisvállalkozások kapacitásbővítési, innovációs támogatására a vállalkozásfejlesztés területén.
<https://www.eganede.com/vallalkozas-eredmenyek.pdf>. (Utolsó letöltés: 2017. 10. 16.)

Az ukrainai hitelszövetkezeti rendszer adatsorai. Ukrainai Pénzügyi Szervezetek Nemzeti Bizottság

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

<https://nfp.gov.ua/content/stan-i-rozvitok-kreditnih-spilok.html>. (Utolsó letöltés: 2017. 08.21.)

Az Ukrajnai Pénzügyi Szervezetek Nemzeti Bizottságának adatai

<https://nfp.gov.ua/content/stan-i-rozvitok-kreditnih-spilok.html>. (Utolsó letöltés: 2017.06.03.)

Bárdi, N. (2004): Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete. Problémakatalógus. KALLIGRAM Könyvkiadó, Pozsony

Czaller, L. – Csité, A. – Geambasu, R. (szerk.) (2016): Megkapaszkodás, gyarapodás, bátorítás – jelentés a külhoni fiatal magyar vállalkozók helyzetéről 2016. Hétfá Kutatóintézet és Nemzetpolitikai Kutatóintézet.

Egán Ede Gazdaságfejlesztési Terv (2014)

<https://www.eganede.com/egane-ede-terv.pdf>: p. 65. (Utolsó letöltés: 2017. 08.24.)

Kárpátaljai Állami Statisztikai Szolgálat (2017): Jelentés a kárpátaljai vállalkozások számának alakulásáról 2016-ban.

http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/fin/kp_ed/kp_ed_u/kp_ed_u_2016.htm 2017. október 30. (Utolsó letöltés: 2017. 10.30.)

Tandem 2016 – Kárpátaljai szociológiai felmérés.

http://bgazrt.hu/_dbfiles/htmltext_files/2/0000000432/A5%20tandem.pdf (Utolsó letöltés: 2017. 10.30.)

Tátrai, P. – Eröss, Á. – Kovály, K. (2016): Migráció és versengő nemzetpolitikák Kárpátalján az Euromajdan után. REGIO, 24, 3: 82–110.

Új Kézfogás Közalapítvány. <http://epa.uz.ua/02100/02169/00013/990419.htm>

Ukrajnai Állami Statisztikai Szolgálat (2017): Ukrajnai statisztikai jelentés 2016-ról.

http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/zb/08/Ukr_cifra_2016_u.zip (Utolsó letöltés: 2017. 10.25.)

Wekerle-terv. <http://www.kkvhaz.hu/cikk/338-wekerle-terv> (Utolsó letöltés: 2017. 10.30.)

A felvidéki¹ és kárpátaljai falusi turizmus összehasonlító jellemzése

SASS ENIKŐ²

ABSZTRAKT

Egy rövid történelmi bemutatást követően a cikk a szlovákiai (Felvidék) és ukrainai (Kárpátalja) magyarok területek falusi turizmusának fejlődésére és annak perspektíváira összpontosít. A kutatás több szakaszban valósult meg: 1) a témával kapcsolatos szakirodalom áttekintése; 2) a falusi vendégfogadók felkutatása; 3) a falusi turizmussal kapcsolatos vendégfogadói kör felmérésére szolgáló kérdőív összeállítása, kitöltetése Kárpátalján és Felvidéken; 4) az adatok feldolgozása, kiértékelése.

Az empirikus kutatás fő célja volt összehasonlítani a felvidéki kérdőíves felmérés eredményeit a kárpátaljai adatokkal, melyek alapján kimutathatjuk a térben és a különböző államok hatásai alatt fejlődött területek falusi turizmusában rejlő hasonlóságokat és különbségeket.

KULCSSZAVAK: Kárpátalja, Felvidék, falusi turizmus, vendéglátók, vendégházak

ABSTRACT

A Comparative Study on the Characteristics of Rural Tourism in Transcarpathia and in the Highland

The article, after a short historical presentation of those Slovakian (the Highland) and Ukrainian (Transcarpathia) regions where Hungarians still play a major role in the population, focuses on the perspectives of rural tourism development in the mentioned areas. The research was conducted in more phases: 1) review of the relevant literature; 2) searching for the eligible hosts; 3) evaluation of the questionnaires distributed among the hosts involved in rural tourism in Transcarpathia and in the Highland; 4) processing and evaluation of data.

The main aim of this empirical research was to compare the Highland questionnaire survey findings with the Transcarpathian data to identify the similarities and differences in rural tourism of these areas that have been developing at different pace and under different socioeconomic conditions in the two countries.

KEYWORDS: Transcarpathia, Highland, rural tourism, hosts, guest houses

¹ A vizsgálat szlovákiai része a Visegrádi Alap V4EaP Scholarship programjának 51500923. számú pályázata támogatásával készült.

² II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus Tanszék, adjunktus.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

1. Bevezetés

A trianoni békeszerződés után a Magyarországról leszakított területek (Erdély, Kárpátalja, Felvidék, Vajdaság, Muravidék, Horvátország és Órvidék) különböző országok fennhatósága alá kerültek. Jelen kutatás Kárpátalját és Felvidéket helyezi górcső alá. A történelem folyamán e két terület sorsának alakulása sok hasonlóságot mutat: mindkét terület 1920-tól Csehszlovákia, 1938/39-től Magyarország, 1945-től a Szovjetunió, illetve Csehszlovákia, majd ezt követően Kárpátalja 1991-től Ukrajna, míg Felvidék 1992-től Szlovákia fennhatósága alá került.

A történelem során bármelyik országhoz is tartoztak, a természeti szépségekben, ásványi kincsekben, illetve a magyar építészeti és kulturális örökségben is bővelkedő Kárpátalja és Felvidék mindig az adott ország periferiáján helyezkedtek el. Sem a Trianon előtti Magyarország, sem a két világháború közötti Csehszlovákia, sem a Szovjetunió, sem pedig Ukrajna és Szlovákia nem tartotta stratégiai fontosságúnak a térségek teljes körű gazdasági fejlesztését, megerősödését.

A rendszerváltást és a határok könnyebb átjárhatóságát követően főként Magyarország irányából megnőtt az elcsatolt területek iránti megismerési vágy. A turizmus megélénkülése gazdasági lehetőséget hozott az ott élő magyar lakosság számára is. A kutatás folyamán arra kerestem a választ, hogy a többségében vidéki területeken élő szlovákiai és ukrainai magyar kisebbség (Lanstyák 2000, URL 8 2017, Molnár – Molnár D. 2005) életében milyen szerepet játszik a falusi turizmus.

2. A szakirodalom rövid áttekintése

2.1. A FALUSI TURIZMUS FOGALMA

A falusi turizmus fogalmát a szakirodalom több irányból közelíti meg, de többnyire a nem kiemelt gyógy- és üdülőhelyeken, hanem a falusi és tanyai térségekben folytatott vendégfogadást értjük alatta, amely általában a vendéggel azonos épületben (tanyán) való együttlakás (együttélés) mellett valósul meg, és magába foglalja a vendég részére rendszeresen nyújtott étkeztetés szolgáltatásait is (Magyar Szállodaszövetség 2004). A falusi turizmus a turizmusnak olyan formája, mely a legkisebb jövedelmű rétegek számára is elérhető, s különösen kedvelt a családok és a nyugdíjasok körében (Bodnár 2005).

A szerzők a vidék természeti és kulturális értékeinek (népi építészet, népművészet, tradíciók stb.) bemutatásától a helyi termékek eladásáig, a falusi térségek fejlesztéséig, a helyi közösség megerősítéséig, valamint népességmegtartó hatásáig többféle kedvező vonását emelik ki (Szabó 2000, Kovács 2003, Bodnár 2005).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

2.2. A FALUSI TURIZMUS FOGALMA, MŰKÖDÉSE A KÉT KUTATÁSI TERÜLETEN

2.2.1. Kárpátalja falusi turizmusa

Kárpátalján a falusi turizmus elnevezés a jövedelemkiegészítő vidéki vendégfogadást, vagyis magánháznál történő szállásadást és a vendégfogadó által kínált étkeztetést, az esetek többségében idegenvezetést, valamint ritkábban programok szervezését jelenti, amelynek alapjait többek között a magyar történelem számos, a területhez köthető emléke, a nyelvi korlátok hiánya, a természeti és kulturális értékek, és nem utolsósorban Magyarország közelsége teremtette meg (Szilágyi et al. 2006, Sass et al. 2007, Berghauer 2009).

A falusi turizmus a rendszerváltás utáni nehéz gazdasági években élénkült meg Kárpátalján. A bizonytalan gazdasági időszakban sokan, eleinte főként a pedagógusok, felismerték a falusi vendéglátásban rejlő lehetőségeket, és lassan kezdett elterjedni újra³ Kárpátalja vidéki területein, különösen a magyarlakta régiókban a falusi vendégfogadás jövedelemkiegészítő ágazata. Mindehhez Kárpátalja értékes természeti és kulturális vonzerői nagyon jó alapot biztosítottak.

A falusi turizmus kárpátaljai sajátosságának tekintendő, hogy szinte minden falusi turizmussal foglalkozó magyar településen van egy (vagy akár több) turizmus-szervező (Sass 2012), aki irányítja a helyi vendégfogadókat és intézi a csoportosan érkező turistákkal kapcsolatos szervezési feladatokat. Napjainkban a legtöbb településen a vendégfogadók létrehozták saját civil szervezetüket, melyekkel tudják biztosítani részvételüket különböző, elsősorban a magyar kormány által biztosított pályázatokon. A helyi szervezetek többsége egy járási szintű ernyőszervezetben, a Beregszász és Térsége Falusi Turizmus Szövetségében tömörül. 2014-ben megalakult a Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács, mely igyekszik összefogni mindazon magyar turisztikai szervezeteket, egyesületeket, akik részt vesznek Kárpátalja turisztikai arculatának alakításában. Ennek megfelelően a következő munkacsoportokat hozták létre: falusi turizmus, gasztronómia, épített örökség, aktív turizmus, idegenvezetői, borturizmus és fesztiválok. A szervezet célja a közös piaci fellépés, közös programok szervezése, közös érdekképviselés és a szakmai segítségnyújtás.

Kárpátalján a falusi turizmus egy igazi alulról építkező, civil egyesüléseken alapuló szerveződés. Az emberek felismerték a keresleti igényt és ennek megfelelően alakították a kínálatukat. Annak ellenére, hogy az 1991-ben alakult Ukrajna területén belül, mára már több, mint 20 éve működik a falusi turizmus, az állam nem sokat tett annak támogatása, ösztönzése érdekében, mint ahogy az más országokban történik. Olyannyira nem érzi az állam fontosnak a turizmusnak ezt az ágazatát, hogy

³ Kaffka Károly (1939) által szerkesztett *Az Utas Könyve* II. kiegészítő füzet több olyan információt is tartalmaz, mely megerősíti, hogy a Magyarországhoz visszacsatolt Kárpátalján már az I. világháború utáni években is a lakosság foglalkozott magánzállások kiadásával.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

a 2003-ban előkészített „A falusi zöld turizmusról” szóló törvénytervezet (URL 4 2016) Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 2004-ben első olvasatra bár elfogadta, de a mai napig nem léptette jogerőre. Ennek köszönhetően a falusi turizmust Ukrajnában az ország Alkotmánya, „A turizmusról” elfogadott törvény, „A *privát parasztgazdaságról*” szóló törvény, és Ukrajna más törvényei, rendeletei és határozatai szabályozzák (Izsák 2016). Ez egyáltalán nem segíti a falusi turizmus fejlődését az országban, hiszen nem egyértelműen, egy konkrét törvény alapján történik a falusi turizmus szabályozása. Előrelépést jelent viszont, hogy „A *privát parasztgazdaságról*” szóló törvényt módosító, a falusi zöld turizmus (Ukrajnában többnyire így nevezik a falusi turizmust) fejlesztését célzó törvénytervezet fogadott el szintén első olvasatban Ukrajna Legfelső Tanácsa 2017. május 23-i ülésén. Ezek szerint falusi zöld turizmusnak minősül a falusi magángazdálkodás keretében, az adott magángazdaság vagyontárgyainak felhasználásával, a helyi szokásoknak és a vendéglátás hagyományainak megfelelő, egyidejűleg legfeljebb 10 személynek nyújtott, a szállást és étkezést, valamint a szabadidő eltöltésének megszervezését magába foglaló szolgáltatás. A módosító indítvány rögzíti még a végrehajtó hatalom és az önkormányzati szervek kötelezettségeit a falusi magángazdaságok tagjainak a falusi zöld turizmus keretében végzendő tevékenységre való szakmai felkészítése terén (URL3, 2017). Azt egyelőre nem lehet tudni, hogy a törvénytervezetet ilyen formában elfogadják-e és jogerőre léptetik, vagy ez is a falusi turizmus törvényes keretek közé terelésének egy újabb kútba esett próbálkozása lesz.

Ukrajna falusi turizmusának bizonytalan törvényi háttere miatt annak minőség-biztosítási, osztályozási rendszere is kérdéses. Szükségességét minden falusi turizmussal foglalkozó szervezet, szakember fontosnak, időszerűnek, sőt sürgetőnek tartja. Ukrajna függetlenné válása óta volt is néhány kezdeményezés a vendégházak osztályozására, minősítő védjeggyel való ellátására. 1996-ban megalakult a Falusi Zöld Turizmus Fejlődésének Elősegítése Ukrajnában Civil Szervezet, amely 2017-es adatok szerint 20 megyében megközelítőleg 1000 vendégházat fog össze, s körülbelül 15 000 vendég fogadására van kapacitásuk (URL 10, 2018). A közvetlen környezet megóvása és a szolgáltatások minőségének javítása céljával 2004-ben a „Független Ökológiai Biztonsági Szolgálat” Tudományos-Természetvédelmi Civil Központtal közösen létrehozták a „Zöld vendégház” ökológiai tanúsítvány programot (1. ábra). 2008-ban pedig bevezetésre kerül a szálláshelyek kategorizációja „Ukrán vendégház” néven (2. ábra) (Кудла 2015). Megalakították a Szakértői-Tanácsadói Intézetet, s 2016. január 1-jéig⁴ az „Ukrán vendégház” program keretében 175 ház 21 megyében, a „Zöld vendégház” program keretében 49 ház 7 megyében lett minősítve (URL 9 2018). Az ország méreteit és a rendelkezésre álló mezőgazdasági és vidéki

⁴ Ennél frissebb adatokhoz nem lehetett hozzáférni, mivel a szervezet weboldala (www.greentour.com.ua) jelenleg (2018. január 20.) fejlesztés alatt áll.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

területeit tekintve ezek a számok nagyon alacsonynak tekinthetők. Mivel nem állnak rendelkezésre hivatalos statisztikai adatok a falusi és agroturizmust illetően, ezért nem lehet tudni, hogy az országban valóban ilyen kevés azoknak a száma, akik falusi turizmussal foglalkoznak vagy csak egyszerűen nem csatlakoztak a szervezethez és nem foglalkoznak azzal, hogy minősítve legyenek vendégházai. Egy viszont biztos, ezzel a minősítési rendszerrel Kárpátalja magyarul a vidékeinek vendégházai nem lettek minősítve. A Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács ösztönzésére kidolgozás alatt áll a magyarországi napraforgós rendszer adoptálása a kárpátaljai magyar vendégházak minősítése céljából. Mivel az imént bemutatott ukrán minősítési rendszer nem államilag van meghatározva, ezért sikeres próbálkozás lehet a napraforgós rendszer általi minősítési rendszer meghonosítása a magyarul a vidékeken.

1. ábra. „Zöld vendégház” védjegy

Forrás: URL 9 2018

2. ábra. Ukrán vendégház” védjegy

Forrás: URL 10 2018

2.2. A FELVIDÉK FALUSI TURIZMUSA

Szlovákiában a falusi és agroturizmus a szlovák idegenforgalom jelentős speciális ágazata, melyet a Mezőgazdasági Minisztérium támogat a vidék foglalkoztatási lehetőségeinek bővítése és a szlovák természeti és táji erőforrások hasznosítása érdekében (Tardos 1996, idézi Szabó 2009).

Szlovákia falusi és agroturizmusáról több kutatás, tudományos cikk, esettanulmány is megjelent az évek folyamán (Clarke et al. 2001, Chobotova – Kluvankova-Oravska 2006, Otepka – Habán 2007, Habán et al. 2012, Jarábková 2008, 2010). A legtöbb munkában kiemelik a falusi és agrárturizmusban rejlő lehetőségeket, mint például a vidék munkanélküliségének csökkentése, a helyi termékek közvetlen értékesítése, népességmegtartó hatása, a helyi lakosok életszínvonalának növekedése, az elmaradott területek fejlesztése stb. Az egyik kiemelt fontosságú turisztikai ága-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

zatnak tartják Szlovákiában, melyet államilag támogatni, fejleszteni és minőségileg javítani kell (URL 3 2016).

Az állami és az uniós támogatások, pályázati lehetőségek ellenére is jóval kevesebb a vidéki turizmus által hasznosított gazdaságok (farmok, tanyák) száma Szlovákiában (kb. 62 (ebből 42 az agroturizmusban)), mint a vele szomszédos országokban (pl. Csehország kb. 355-400) (Habán et al. 2012).

A hivatalos turisztikai statisztikák nem választják szét a falusi és az agroturizmust Szlovákiában. A vidéki területeken különféle szálláslehetőségek állnak a vendégek rendelkezésére (családi házak, parasztházak, kis farmok és nagy panziók), melyek minőségükben és a szolgáltatások színvonalában is különböznek egymástól.

1993 óta működik a Szlovák Falusi Turizmus és Agrárturizmus Szövetség (Slovak Association for Rural Tourism and Agro-tourism [SARTA], melynek tagjai magánszemélyekből, mezőgazdasági vállalkozókból, farmergazdákból és legális szervezetekből állnak, elkészített egy minőségbiztosító szálláshely minősítést, melyet az agroturisztikai panziók használhatnak (Habán et al. 2012). Szlovákiában az agroturizmus szabályozása a 277/2008 számú (Zbierka zákonov č. 277/2008, URL 5 2016) jogszabályon alapszik, melyben a szálláshely szolgáltatás minőségi szintjét legalább egy és legfeljebb öt csillaggal minősíthetik.

A kutatás és a két terület Felvidék és Kárpátalja falusi turizmusának összehasonlíthatósága szempontjából viszont a nagy agroturisztikai panziók helyett inkább a magán szálláshelyek feltérképezését tartottam fontosnak. A fentebb említett 277/2008 számú jogszabály szerint meghatározásra kerülő magán szállások között, mint például a családi házakban lévő kiadó szobák, vagy erre a célra kialakított egész létesítmény, leginkább családi házak, hétvégi házak, parasztházak, kunyhók, nincs konkrétan nevesítve a falusi szálláshely, a falusi vendégház. A kiadó szobákat, létesítményeket (szlovákul objekt) és lakásokat 1-től 3-ig terjedő csillagokkal minősítik. Azt is meghatározzák, hogy egy szobában a megadott minősítésnek megfelelően hány személyt lehet elszállásolni és milyen felszereléssel kell rendelkezni, de hogy összesen hány személyt lehet ilyen módon fogadni egy „objektumon” belül, az nincs meghatározva.

3. Célkitűzések, kutatási módszerek

Az empirikus kutatás fő céljai közé tartoznak:

- bemutatni a két kutatási terület falusi turizmusának fejlettségi szintjét;
- pontos képet kialakítani a magyar kisebbségen belül a falusi turizmussal foglalkozó vendégfogadónak köréről a szociál-demográfiai adatok vizsgálatán keresztül;
- feltérképezni a vendégházak turistafogadásra való felkészültségét;

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

- a felvidéki és kárpátaljai kérdőíves felmérés alapján kimutatni a területek falusi turizmusában rejlő hasonlóságait és különbségeit;
- megállapítani, hogy a falusi turizmus kitörési pont volt-e a felvidéki és kárpátaljai magyar kisebbség életében a rendszerváltást követő nehéz években, és mit jelent napjainkban;
- feltárni a két terület erősségeit és gyengeségeit a falusi turizmus tekintetében stb.

A 89 db kárpátaljai és a 26 db felvidéki kérdőív kiértékelését az SPSS és a Microsoft Excel szoftverek segítségével végeztük el. Az adatokat jelen esetben csak eset-szám-arányos vizsgálatnak vetettük alá, így hasonlítottuk össze a két kutatóterületet.

4. A kárpátaljai és felvidéki kutatópontok bemutatása

A vendégfogadói kör felmérésére szolgáló kérdőívet Kárpátalján 2009-ben, illetve 2011 őszén töltöttük ki a Kárpátalján élő tömbmagyarságot magába foglaló és a vidék egyik legjelentősebb falusi vendégforgalmát lebonyolító Beregszászi járás területén.

A Beregszászi járásban 2011-ig 11 településen 135 család foglalkozott szervezett falusi vendégfogadással (Beregdéda, Mezőkaszony, Bene, Mezővári, Mezőgecse, Csetfalva, Nagybakta, Sárosoroszi, Kovászó, Nagyborzsova, Nagymuzsaly). A kérdőíves felmérést ezen települések közül 7 esetében végeztem el, melynek köszönhetően a Beregszászi járás falusi turizmussal foglalkozó települések vendégfogadónak 66 százalékát mértem fel.

1. táblázat. A kitöltött vendégfogadói kérdőívek száma és megoszlása Kárpátalján településenként

Megye	Járás	Település	Kérdőívek száma
Kárpátalja	Beregszászi	Bene	17
		Nagyborzsova	10
		Csetfalva	10
		Mezőgecse	11
		Mezőkaszony	10
		Mezővári	29
		Nagybakta	2
Összesen			89

Forrás: Saját szerkesztés

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

A kárpátaljai vendégfogadókat az internet (URL 6, 2009) és a Beregszász és Térsége Falusi Turizmus Szövetsége segítségével gyűjtöttem össze, s összesen 95 darab kérdőívet töltöttem ki, melyből 89 darab felelt meg a kutatás kritériumainak (1. táblázat).

Szlovákia magyarlakta területén (Felvidék) a kutatást 2015–2016 között végeztem el. A szlovákiai magyarság három nagyobb tömbre tagolódik, mely közül a legnagyobb, a Duna menti térség. Ez a volt Pozsony, Komárom, Esztergom, Nyitra és Bars megyék területét öleli fel. A szlovákiai magyar kisebbség közel kétharmadát foglalja magába, ezáltal méltán nevezhető a felvidéki tömbmagyarság területének (Horváth 2004). A szlovákiai kutatást a kárpátaljai felmérés alapján végeztem el főként Dél-Szlovákia magyarok lakta részén (2. táblázat). Habán és szerzőtársai (2012) szerint a falusi turizmussal és agroturizmussal Szlovákiában gyakran foglalkoznak az ország szőlő- és bortermelő vidékein, mint amilyen tulajdonságokkal a választott terület is rendelkezik. Itt található ugyanis a Dél-szlovákiai borvidék, mely az ország második legnagyobb borvidéke.

2. táblázat. A kitöltött vendégfogadói kérdőívek száma és megoszlása
Felvidéken településenként

Kerület	Járás	Település	Kérdőívek száma
Nyitrai	Komáromi	Bajcs, Búcs (3), Dunamocs (2), Dunaradvány	7
	Érsekújvári	Ipolyszalka, Helemba, Tótmegyer	3
	Lévai	Oroszka, Százd	2
Nagyszombati	Dunaszerdahelyi	Alistál (2), Bacsfa, Csallóközkürt, Egyházkarcsa, Ekecs, Nagyszarva, Nagyszegmajor, Nemesjódos, Nyárasd, Nyékvárkony	11
Besztercebányai	Nagykürtösi	Apátújfalú	1
	Rimaszombati	Újbást	1
Kassai	Nagymihályi	Nagyráska	1
Összesen			26

Forrás: Saját szerkesztés

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

Felvidék magyar vendégfogadóinak felkutatása nem volt egyszerű feladat. A kárpátaljai mintához hasonlóan az interneten kezdődött a keresés. Elsődleges forrásként a travelguide.sk (URL 7 2015) honlapot használtam fel. A találatok száma viszont nagyon csekély volt, és egyetlen magyar települést sem találtam, ahol a falusi vendégfogadók „tömegesen” jelentek volna meg hirdetésükkel, mint Kárpátalján. A másik fő problémát az jelentette, hogy bár, a szálláshely jellegénél fel volt tüntetve a „vidéki turizmus”, mégis a legtöbb esetben a szálláshely típusa apartman vagy panzió volt és 20-nál több férőhellyel rendelkezett. A hosszas internetes keresgélés után a nyitrai egyetem turizmus szakos hallgatóinak segítségét is igénybe vettem a lehetséges adatközlők, a falusi vendégfogadók felkutatása során. Ennek eredményeként 42 darab kérdőív lett kitöltve, melyből csak 26 kérdőív felelt meg a kutatás kritériumainak (2. táblázat). A legnagyobb probléma, mely által a 16 darab kérdőív ki lett zárva a feldolgozásból, az a férőhelyek kimagaslóan nagy száma (20-70) volt, mely nem jellemző a tipikus falusi vendéglátásra. A fentebb ismertetett törvény alapján, bár a magánszálláshelyeknél nem volt a férőhelyek száma meghatározva, mégis a kutatás szempontjából szükséges volt korlátot szabni, hogy a kárpátaljai adatokkal összehasonlítható legyen.

5. Az empirikus kutatás eredményeinek bemutatása

5.1 A SZOCIÁLDEMOGRÁFIAI ADATOK BEMUTATÁSA

A szociáldemográfiai adatok (3. táblázat) szerint a megkérdezett kárpátaljaiak 95,5% nő és döntően a 40-49 éves korosztály képviselteti magát (41,6%). Felvidéken hasonló a helyzet, de mind a nemek, mind pedig a korosztály tekintetében lényegesen kisebb a különbség a többi kategóriához képest. A vendégfogadók legtöbbször középfokú végzettséggel rendelkeznek mindkét kutatási területen, viszont a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya kétszer több a Felvidéken (42,3%), mint Kárpátalján (21,3%), s míg az általános iskolai végzettség nem jelenik meg a felvidéki mintában, addig a kárpátaljai vendégfogadók 9%-a csak ilyen végzettséggel rendelkezik (3. táblázat).

A foglalkozás tekintetében Felvidéken a vállalkozók (61,5%) dominanciája figyelhető meg, illetve a szellemi alkalmazottak (19,2%) aránya kiemelkedő. Kárpátalján viszont a háziasszonyok, háztartásbeliek (34,8%) és a szellemi alkalmazottak (32,6%) aránya magas, míg a vállalkozók (5,6%) aránya csekély. Felvidéken a vállalkozók ilyen magas aránya a falusi vendéglátói tevékenység magánvállalkozói engedélyhez való kötöttségével magyarázható. Kárpátalján is próbálták a falusi turizmust hasonló hivatalos mederbe terelni, de ez mai napig nem valósult meg. Mindkét területen a válaszadók többsége családi állapotuk szerint házas (76,9% és 92,1%) és átlagosnak ítélték jövedelmüket (3. táblázat).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

3. táblázat. A vendégfogadói minta alapadatainak megoszlása.
(F%=a felvidéki minta %-os arányban, N=26; K%=a kárpátaljai minta %-os arányban, N=89)

<i>Jellemzők</i>		<i>F %</i>	<i>K %</i>
Nem	nő	57,7	95,5
	férfi	42,3	4,5
Életkor	20–29 év	0,0	7,9
	30–39 év	19,2	25,8
	40–49 év	30,8	41,6
	50–59 év	26,9	21,3
	60 év felett	23,1	3,4
Végzettség	általános iskola	0,0	9,0
	középfokú	57,7	69,7
	felsőfokú	42,3	21,3
Családi állapot	nős/férjezett	76,9	92,1
	nőtlen/hajadon	0,0	1,1
	nős/férjezett de külön élő	3,8	0,0
	özvegy	7,7	6,8
	elvált	7,7	0,0
	élettársi kapcsolatban él	3,8	0,0
Foglalkozás	nyugdíjas	7,7	11,3
	fizikai alkalmazott	3,8	7,9
	háziasszony, háztartásbeli	3,8	34,8
	jelenleg állás nélkül	0,0	0,0
	szellemi alkalmazott	19,2	32,6
	alkalmi munkás	0,0	0,0
	vállalkozó	61,5	5,6
	családi gazdaságban dolgozó	0,0	3,4
	vezető alkalmazott	3,8	2,2
	a többi 3 kategória összesen	0,0	2,2
Jövedelem	jelentősen az átlag alatt	0,0	1,1
	valamivel az átlag alatt	3,8	3,4
	átlagos	46,2	80,9
	valamivel az átlag felett	38,5	13,5
	jóval az átlag felett	11,5	1,1

Forrás: Saját szerkesztés

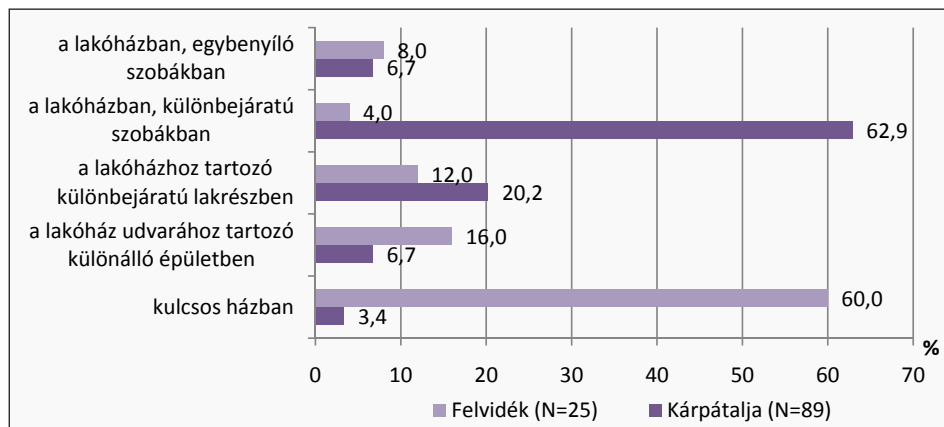
TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

A 89 kárpátaljai vendégfogadó 87,6%-a és a 26 felvidéki vendégfogadó 88,5%-a bevallása szerint beszél valamilyen idegen nyelvet. Magyar anyanyelvűként az államnyelvet mindkét országban idegen nyelvnek tekintik a válaszadók. A kárpátaljaiak főként oroszul (74,4%) és ukránul (71,8%) beszélnek, s 10%-nál kevesebben beszélnek valamilyen másik idegen nyelvet (angol, német stb.). A felvidéki válaszadók 60,9%-a beszél szlovákul, 30,4%-a pedig cseh nyelven. Viszont jóval nagyobb az egyéb idegen nyelvet beszélők aránya: angol 56,5%, német 39,1%, orosz 21,7%, lengyel 13,0% stb. A nyelvtudás szintjénél szembeűnő, hogy az ukrán nyelven beszélő kárpátaljai magyarok csupán 12,5%-a beszél felsőfokon az ukrán nyelvet, adig a szlovákul beszélő felvidékiek 85,7%-a beszél felsőfokon szlovákul.

5.2. A VENDÉGHÁZAK ÉS A SZOLGÁLTATÁSOK JELLEMZÉSE

Falusi vendéglátással mindkét területen átlagosan 10 éve foglalkoznak a megkérdezett vendégfogadók. Felvidéken a vendéglátók többsége kulcsos házban (60,0%), Kárpátalján pedig inkább saját lakóházában kialakított, külön bejáratú szobákban fogadja a vendégeket (62,9%). Felvidéken a második helyen áll, de arányaiban jóval lemaradva, a lakóház udvarához tartozó különálló épület (16,0%), illetve Kárpátalján a lakóházhoz tartozó külön bejáratú lakrész (20,2%) (3. ábra).

3. ábra. Hol fogadja a vendégeket? (%)

Forrás: Saját szerkesztés

A házak stílusát tekintve Kárpátalján főként a kockaházak (41,6%), illetve a kétszintes (34,8%) és az egyedi típusú lakóházak (14,6%) szerepelnek kimagasló arányban, s nagyon kevés a hagyományos (1,1%) vagy átépített parasztház (4,5%).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

Felvidéken viszont a legnagyobb arányban az átépített parasztházakat (34,6%) használják vendégfogadásra. Kiemelkedő még a kétszintes lakóházakban (19,2%) való vendégfogadás is.

A Felvidéken felmért 26 és Kárpátalján megvizsgált 89 vendégházban (4. táblázat) egy házra vonatkoztatva átlagosan 10,1 helyiség van, ebből Felvidéken 5,2 és Kárpátalján 4,8 a szobák száma, amelyből 4,5 és 3,0 szobát a vendégek fogadására használnak. Amíg a Felvidéken minden házban átlagosan 12,7 férőhely van, addig Kárpátalján ez az átlagszám csak 5,3. A pótágyak átlagszáma is hasonló arányokat mutat: 2,8 és 0,5.

Felvidéken a vendégfogadásra használt házak 77%-át csak a turisták használják, a házigazda nem abban a házban él. Állandó lakója (2-3 fő) csak a vendégházak 23%-ának van. Kárpátalján pedig minden házban ott lakik a vendégfogadó és/vagy a családja.

4. táblázat. A vendégházak vendégszobáinak és férőhelyeinek száma a két célterületen

Terület	Vendégházak	Helyiségek	Szobák	Vendégszobák	Férőhely	Pótágyak
Felvidék	26	262	134	118	329	73
Kárpátalja	89	895	431	269	473	44

Forrás: Saját szerkesztés

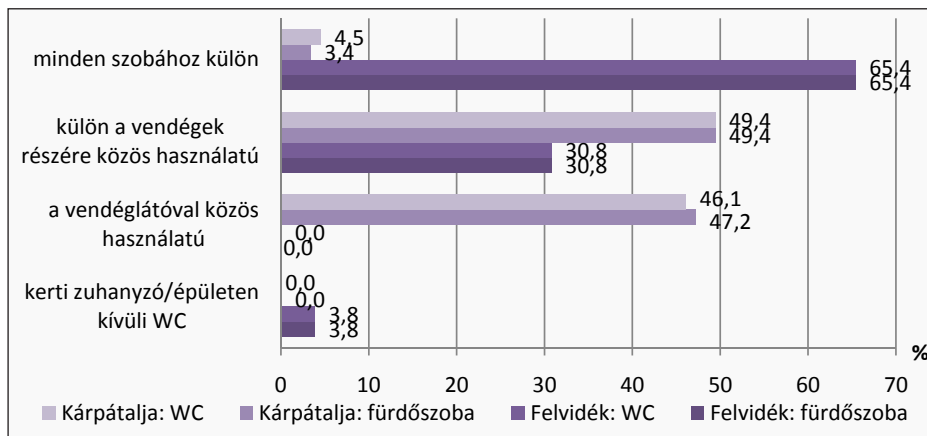
Mivel a Felvidéken a vendégfogadók jelentős része vendégeitől teljesen külön épületben lakik, így egyértelmű, hogy az egészségügyi helyiségeket (fürdőszoba, WC) (2. ábra) is csak a vendégek részére alakították ki. A felvidéki vendégházak 65,4%-ánál már minden szobához külön fürdőszoba és WC van, míg a többi esetben a vendégek részére közös használatú fürdőszoba és WC van kialakítva. A konyha használata is 80,8%-ban csak a vendégeké. Az egyéb kategóriában a felvidéki vendéglátók a közeli éttermi étkezési lehetőséget említették meg főként.

Kárpátalján a legtöbb esetben a turisták a vendéglátókkal közösen használják a konyhát (78,7%). A vendégházak közel felében a vendégek részére közös fürdőszoba és WC van kialakítva, míg közel hasonló arányban a házigazdákkal közösen használják azokat. (4. ábra). A szobánkénti külön fürdőszoba és WC kialakítása pedig a vendégházak alig 5%-ánál fordul elő. Mindezek alapján arra lehet következtetni, hogy Kárpátalján a vendégházak elsősorban lakóházak és csak másodsorban funkcionálnak vendégházakként.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

4. ábra. Milyen az egészségügyi helyiségek használata a vendégháznak (%)

Forrás: Saját szerkesztés

A kutatásból az is kiderül, hogy a vendégfogadók mindkét területen saját házukat legtöbbször összkomfortosnak ítélik (5. táblázat). A vendégek számára a megbízható minőséget garantáló – Magyarországon és más nyugati államokban már régóta használatos – minősítési rendszer azonban még nincs elterjedve egyik vidéken sem⁵, hiszen a megkérdezett felvidéki⁶ vendégház-tulajdonosok 73,7%-ának és a kárpátaljaiak⁷ 62,9%-ának nincs még minősítve a háza. A magyarországi napraforgós jelöléstől ugyan e vidékeken is használhatnak más jeleket a minősítésre, de erre utaló megjegyzést senki nem tett az egyéb kategóriában.

⁵ Amint korábban említésre került, Szlovákiában létezik egyfajta állami minősítési rendszer, illetve Dél- Szlovákiában a Kultúráért és Turizmusért Társulás (Association for Culture and Tourism) is kidolgozott egy másik, a „REGIO DANUBIANA” minősítési rendszert, amelynek jele a szitakötő. A kutatás viszont azt bizonyítja, hogy az általunk vizsgált vendégházak többsége ezek által még nem volt minősítve.

Ukrajnában állami szinten még nem sikerült minősítési rendszert kidolgozni, hanem csak civil szervezetek által kidolgozott minősítési rendszerek által kategorizálják a házakat.

⁶ A felvidéki adatközlők közül heten nem válaszoltak a minősítéssel kapcsolatos kérdésre, így a százalékos arány a 19 adatközlő válasza alapján lett megállapítva.

⁷ A kik Kárpátalján 2, 3 illetve 4 napraforgós minősítést jeleztek házuknál, azoknál a kétezres évek elején kísérleti jelleggel magyarországi mintára el volt végezve a napraforgós minősítés az adatközlők bevallása szerint.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

5. táblázat. A vendégházak komfortfokozata és minősítése a két célterületen (%)

Terület	Komfortfokozat				Minősítés				
	Komfort nélküli	Félkomfortos	Komfortos	Összkomfortos	1 napra-forgós	2 napra-forgós	3 napra-forgós	4 napra-forgós	Még nincs minősítve
Felvidék	3,9	11,5	23,1	61,5	5,3	5,3	5,3	10,5	73,7
Kárpátalja	–	5,6	14,6	79,8	–	2,2	31,5	3,4	62,9

Forrás: Saját szerkesztés

A vendéglátóktól azt is megkérdeztük, hogy milyen ellátást kínálnak a vendégeiknek. Felvidéken többségében nincs ellátás (61,5%) a vendégházaknál, vagy ha van, akkor teljes ellátás (27,0%) vagy csak reggeliztetés (11,5%). A kárpátaljai vendéglátók szeretik étellel-itallal ellátni vendégeiket, mivel a válaszadók fele (51,7%) félpanziós ellátásban részesíti a turistákat. 27,0%-uk a félpanziós ellátást uzsonnacsomaggal is kiegészíti, s vannak, akik teljes ellátást kínálnak nekik (13,5%).

A vendéglátók által kínált programlehetőségek terén a két kutatóponton begyűjtött válaszok változatos képet mutatnak. Kárpátalján jóval több azok aránya, akik nem kínálnak vendégeiknek semmilyen programot. Felvidéken a megkérdezett vendégfogadók dominánsan a telken belül (65,4%, pl. medence használat, grillezés, szauna, fitness és sportolási lehetőségek) és 50 km-es körzetben (57,7%) kínálják a legtöbb programot a turistáknak. A felvidékiek a helyi hagyományok bemutatására utaló programlehetőségeket, mint például disznóvágás, kézművesség, nagyon kevesen említették meg. Kárpátalján a kerti sütés-főzésen kívül a vendégeknek lehetőség nyílik a baromfiudvar megtekintésére, állatetetésre, kerti sétára, esetleg a vendégfogadó pincéjében borkóstolásra.

Kárpátalja esetében a településen belül, illetve a 100 km-es és annál távolabbi körzetben valamivel többen kínálnak programokat, mint Felvidéken. A nagyobb távolságban lévő programlehetőségek ajánlása abból fakad, hogy a magyar-ukrán határmentén lévő magyar falvakból csillagtúraszerűen elérhetőek a főbb nevezetességek, mint például a Vereckei-hágó, Munkács és a Munkácsi vár, Ungvár és az Ungvári vár, Rahó, Szinevéri-tó stb. Felvidéken mind az 50 km-es körzetben, mind pedig a 100 km-es s annál nagyobb körzetben történő programajánlásoknál a környező városok (Pozsony, Komárom, Nyitra, Léva stb.), termálfürdők (Párkány, Nagymegyer stb.), múzeumok és templomok (pl. Bényi rotunda) mellett magas arányban fordul elő magyarországi (esetleg ausztriai) programok és látnivalók ajánlása.

A vidéki turizmus egyik fő célja, hogy minél több ember részesüljön a turizmus jövedelemkiegészítő hatásából. A falusi turizmussal foglalkozó emberek nemcsak a szállásadásból, étkeztetésből és programok szervezéséből tudnak profitálni, hanem önmaguk által, a háztáji földeken megtermelt házi termékeiket is értékesíthetik.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

A felvidékiek több mint fele (53,8%), a kárpátaljaiaknak 4,5%-a nem rendelkezik semmilyen házi termékkel. A kárpátaljaiak szinte minden termék előállítására és értékesítésére tekintetében megelőzik a felvidékieket. A különböző házi finomságokat többnyire saját fogyasztásra készítik, termelik a gazdák, s amiből sok van, abból eladásra is jut. A legnagyobb arányban a lekvárt (37,1%), házi bort (33,7%) és pálinkát (24,7%), a különböző húskészítményeket (18,0%), a házi túrót és tejfölt (16,9%), a friss gyümölcsöt és zöldséget (13,5%), valamint ezek befőzött, savanyított (12,4%) változatát tudják értékesíteni.

A házi termékek készítése mellett Kárpátalján az adatközlők 30,3%-a, Felvidéken pedig 19,2%-a készít népművészeti vagy kézműves tárgyakat. Előző esetében a legtöbben a rongypokróc/rongyszőnyeg (14,6%), a szőttes (7,9%) és a kivarrott abroszok, kendők (5,6%) készítésével és értékesítésével foglalkoznak, míg utóbbi esetében mindet azonos arányban (3,8%) készítik és értékesítik.

5.3. SZOCIÁLIS HELYZET

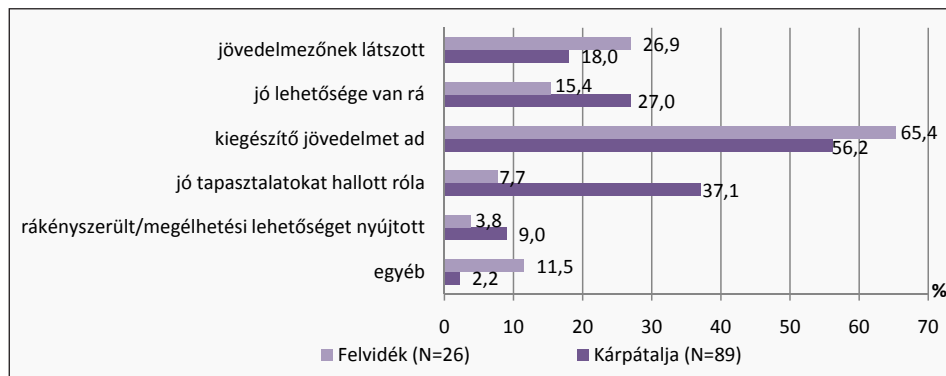
A felmérés alapján a felvidéki vendégfogadók szociális helyzete stabilnak mondható, hiszen az adatközlők többsége (92,3%) esetében a vele egy háztartásban élő munkaképes családtagok mindegyikének van állandó munkahelye. Kárpátalján ezt csak az adatközlők 37,1%-a válaszolta. Mindenképpen figyelembe kell venni, hogy a kárpátaljai adatfelvétel 2009-ben és 2011-ben zajlott, amikor még Ukrajna viszonylag stabilabb gazdasági helyzetben volt. Napjainkban viszont a 2014-ben kezdődött kelet-ukrajnai fegyveres konfliktus miatt a gazdaság a csőd szélére került, a nemzeti valuta elértéktelenedett, az energiahordozók és a közüzemi díjak drasztikusan emelkedtek, a külföldi turisták pedig huzamosabb időre elkerülték az országot, így Kárpátalját is. Ebből kifolyólag az évekig sok családnak stabil jövedelmet biztosító falusi turizmus is nehéz helyzetbe került és vele együtt a családok is. Napjainkban tehát elképzelhető, hogy a munkaképes családtagok még kevesebb arányban rendelkezhetnek munkahellyel, s kényszerülnek külföldi munkavállalásra.

A kárpátaljai vendégfogadók 41,6%-ának a turizmuson kívül van egyéb mellék/kiegészítő jövedelemforrása, melyek között leggyakrabban a mezőgazdaságot, növénytermesztést és állattenyésztést említették meg, amelyek nagyon jól illeszkednek a falusi vendéglátói tevékenységhez. Felvidéken az adatközlők 73,1%-a válaszolta azt, hogy a turizmuson kívül van mellékjövedelme, de szinte mindenki az állandó munkahelyét említette meg. Tehát ez az adat nem releváns.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

5. ábra. Miért kezdett el falusi vendéglátással foglalkozni? (%)

Forrás: Saját szerkesztés

A megkérdezett adatközlők vendégfogadásba való bekapcsolódásuk okaként több választ is megjelölhettek. Ennek alapján a legtöbben mindkét célterületen azért kezdtek el falusi turizmussal foglalkozni, mert kiegészítő jövedelemhez juthattak (65,4% és 56,2%) e tevékenység által (5. ábra). A kárpátaljai adatközlők sokan említették még a másoktól hallott jó tapasztalatokat (37,1%), valamint többen azt a lehetőséget használták ki (27,0%), hogy a településen szerveződben volt a falusi turizmus és bekapcsolódtak. A foglalkozás jövedelmezősége második legfontosabb motivációként jelenik meg a felvidékieknél (26,9%), amíg a kárpátaljaiaknál csak a 4. helyen áll (18,0%). A tény, hogy viszonylag csak keveseket vezetelt a kényszerűség mindkét területen (3,8% és 9,0%), pozitívumnak könyvelhető el.

A kárpátaljai falusi vendégfogadók fontosnak tartották, hogy a turizmusba bekapcsolódva, szolgáltatásuk színvonalának emelése érdekében szakirányú végzettséget szerezzenek. A túlnyomó többség (61 fő) turisztikai tanfolyamot végzett, s akadt olyan vendéglátó is, akinek főiskolai vagy egyetemi turisztikai végzettsége volt (2 fő). A végzettséggel nem rendelkezők közül 20-an szeretnék a jövőben pótolni ezt a hiányosságot. Felvidéken a megkérdezettek többsége úgy gondolja, hogy nincs szüksége (12 fő) semmilyen turisztikai végzettségre tevékenysége végzéséhez, vagy éppen nincs ideje rá (3 fő), illetve nincs hol megszerezni a végzettséget (3 fő). E döntő többségű válasz mellett azért voltak, akik tanfolyammal (5 fő) és főiskolai végzettséggel (1 fő) rendelkeztek, illetve akik szeretnék pótolni ezt a hiányosságot (2 fő).

Mindkét kutatási terület esetében a falusi vendéglátók nagyon kevesen építkeztek tudatosan a falusi turizmusba való belépés miatt, hanem inkább a melléképületek átalakítása révén próbálták lakásukat a turisták igényeihez megfelelővé tenni. A legtöbben Kárpátalján kisebb belső felújításokat (71,9%), telekszépítést (52,8%) végeztek és a lakás komfortfokozatát igyekeztek emelni (36,0%), valamint sokan házuk külső reno-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

válását (33,7%) is elvégezték. A jövőre vonatkozó terveik is hasonlóan alakulnak, mint az elvégzettek. Felvidéken a falusi turizmus érdekében elvégzett és tervezett fejlesztések, habár arányaiban többnyire alulmaradnak a kárpátaljai értékektől, mégis hasonló tendenciát mutatnak.

Felvidéken a falusi vendéglátók tevékenységük sikeresebb és eredményesebb végzéséhez elsősorban a marketing és reklámtevékenység (60,0%) terén látnák a legnagyobb szükségét a segítségnek. Kárpátalján szinte azonos arányban jelölték meg a szálláshelyfejlesztést (37,1%), illetve a marketinget és reklámozást (36,0%). A programok szervezésében és szélesebb programkínálat kialakításában való segítséget mindkét területen közel azonos arányban gondolták fontosnak. A képzésben és felkészítésben való segítséget a felvidékiek nem igénylik, nem tartják szükségesnek. A kárpátaljaiak pedig, mint a korábbiakban láttuk is, többségben rendelkeznek valamilyen turisztikai képzettséggel.

A segítségnyújtást a kárpátaljai falusi vendégfogadók elsősorban a falusi turizmus helyi szervezőjétől (41,6%) várják. A helyi önkormányzatnak (23,6%) és a falusi turizmus különböző (helyi, járási, megyei stb.) szervezeteinek (16,9%) tulajdonítanak még nagyobb jelentőséget, mivel a fontossági sorrend felállításánál ezeket tették a 2. és 3. helyre. A pályázatokat a válaszadók csak 10%-a nevezte meg, mint kiemelt fontosságú segítségnyújtási lehetőséget. A felvidéki adatközlőknél ez pont fordítva van. A legtöbben (30,8%) a legnagyobb jelentőséget a pályázati úton történő segítségnyújtásnak tulajdonítanak. Sikeres pályázati elbírálásban az elmúlt években többen is részesültek a Felvidéken, így nem csoda, ha a jövőre nézve is ebben bíznak. Mivel Szlovákia az EU tagja, így a felvidéki magyar vendéglátóknak több lehetőségük nyílik vállalkozásfejlesztési pályázatokra, mint kárpátaljai sorstársaiknak. Felvidéken a 2. kiemelt fontosságú helyen a helyi önkormányzat (26,9%) áll, hasonlóan a kárpátaljai mintához, a 3. helyen pedig az utazási irodák (15,4%).

5.4. A TELEPÜLÉSEK FELKÉSZÜLTSEGE, ALKALMASSÁGA A TURIZMUSRA

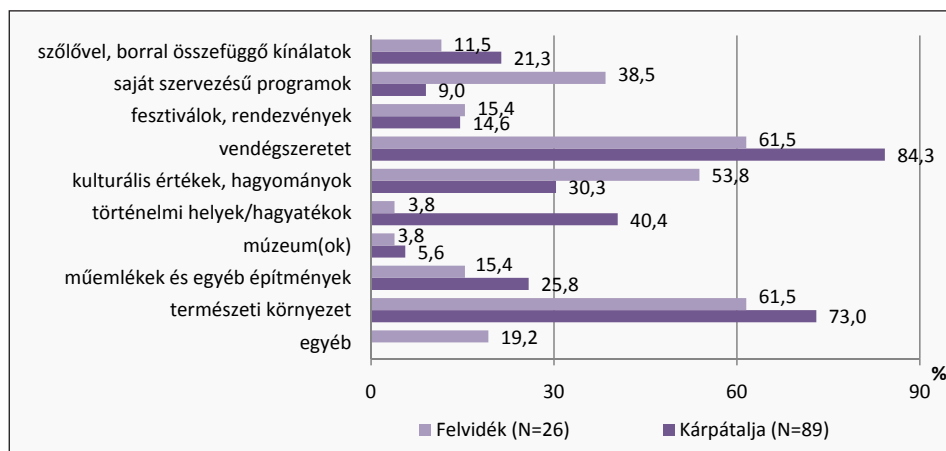
A felmérés szempontjából fontosnak láttam megkérdezni a vendégfogadóktól, hogy milyen kiemelt vonzástényezőre alapozzák vállalkozásukat. A válaszadóknak a három legfontosabb válaszlehetőséget kellett megjelölni (6. ábra). Az adatközlők döntő többsége Kárpátalján azt válaszolta, hogy vállalkozásukat főként vendégszeretükre (84,3%) alapozzák. Ezen kívül még sokan fontosnak tartották a természeti környezetet (73,0%), valamint a történelmi helyeket, hagyatékot (40,4%). Felvidéken a legtöbben két választ jelöltek meg azonos arányban, s ezáltal hasonlóan vélekednek, mint a másik kutatóponton: vendégszeretüket és a természeti környezetet (61,5%) tartják ők is a legfontosabb vonzástényezőnek. Harmadik helyen viszont náluk a kulturális értékek és a hagyományok (53,8%) állnak, míg a Kárpátalján pre-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

ferált történelmi helyeket, hagyatékokat csak nagyon csekély mértékben méltatták (3,8%). Továbbá a felvidékiek a saját szervezésű programokat is magas vonzástényezőnek tartják. Annak ellenére, hogy Dél-Szlovákia Kárpátaljánál fejlettebb bor-kultúrával rendelkezik, mégis kevesebben alapozzák a turisztikai tevékenységüket a szőlővel, borral összefüggő kínálatokra (11,5%), mint Kárpátalján (21,3%).

6. ábra. Milyen kiemelt vonzástényezőre alapozza vállalkozását? (%)

Forrás: Saját szerkesztés

Arra a kérdésre, hogy a „Települését alkalmasnak itéli-e a vendégek fogadására a lakosság oldaláról, szemszögéből?”, mindkét kutatóterület 29 településén egyértelműen igennel válaszoltak. Egyedül a kárpátaljai Mezővári településen 3 vendégfogadó jegyezte meg, hogy a lakosság nem igyekszik rendezetté tenni a települést.

A vizsgálatban 22 felvidéki és 7 kárpátaljai településről kerültek ki az adatközlő falusi vendéglátók. Véleményük alapján Felvidéken a turizmus „közepesen” (53,8%) működik, a „jól”, illetve „nem jól” kategóriák pedig azonos értékelést kaptak (19,2%). Kárpátalján a mérleg inkább a pozitív oldalra billen. A „közepesen” és a „jól” kapott közel azonosan kiemelkedő értékelést (42,7% és 40,4%), illetve a „kiválóan” értékelést négyszer nagyobb arányban jelölték itt, mint Felvidéken (7. ábra).

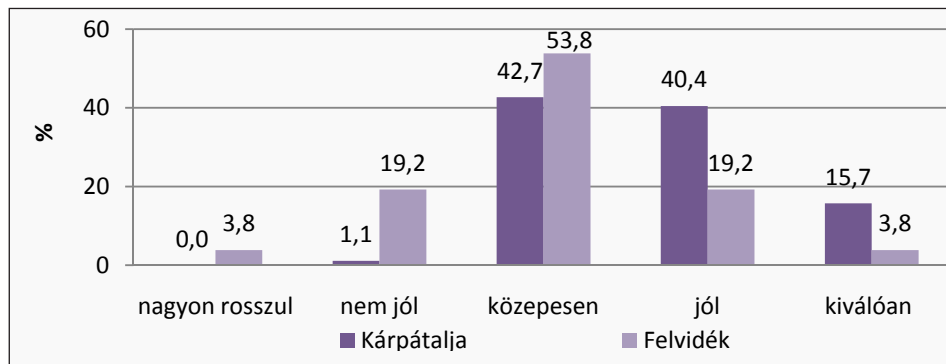
A kárpátaljai adatközlők 73,0%-a és a felvidékiek 80,8%-a szerint a települések önkormányzata semmilyen segítséget nem nyújt a falusi turizmusba bekapcsolódó embereknek. Akik az ellenkezőjét állítják, azok szerint a Felvidéken az önkormányzat segít reklámozni a falut, programokat szervez, kerékpárutat biztosít. Kárpátalján az önkormányzatok segítségnyújtása főként a közösségi épületek (kulturális központok) kölcsönadásában merül ki, ahol a vendégek részére zenés estét stb. szerveznek, s

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

néhányan itt is megemlézték a rendezvényszervezést, reklámozást, a testvérvárosi kapcsolatépítést, s néhol a polgármester kapcsolatai által érkeznek a vendégek a településre.

7. ábra. Hogyan működik a turizmus a településen? (%)

Forrás: Saját szerkesztés

A vizsgálat során azt is szerettem volna megtudni, hogy az adatközlők miként vélekednek településükről, milyen területen látják a fejlesztések szükségességét⁸ a legfontosabbnak. A 6. táblázat alapján elmondható, hogy Felvidéknél minden esetben alacsonyabb átlagszámok jelennek meg, mint Kárpátalja esetében. Ez főként abból fakadhat, hogy úgy Szlovákia, mint a Felvidék egy magasabb gazdasági színvonalat képvisel, egy szervezettebb szociális és egy fejlettebb, kiépített infrastruktúrával rendelkezik. Ennek köszönhetően ők valamivel elégedettebbek is településük fejlettségi szintjével. Amiben viszont teljesen egyetértenek a kárpátaljaiakkal, hogy a turizmus fejlesztését nagyon fontos lenne támogatni. Nyilván ez jelenti számukra a megélhetésük egy részét, ezért is tartják ilyen fontosnak. A kárpátaljai vendéglátók szerint halaszthatatlan lenne településükön a szemét, a szennyvíz és az ivóvízhálózat kiépítése, ami nem csak a helyi lakók érdekeit, de az oda érkező turisták komfortérzetét is fokozná. Felvidéken az imént említett közműszolgáltatásoknak nem a kiépítésén, hanem a fejlesztésén van a hangsúly, de azt sem tartják az adatközlők halaszthatatlan fontosságúnak. Mindkét területen magas pontszámokat kapott a

⁸ A vendéglátóknak egy három fokú skálán kellett a felsorolt fejlesztési lehetőségeket rangsorolni, ahol 1 azt jelentette „nem fontos”, 2 azt, hogy „fontos, de nem halaszthatatlan”, a 3 pedig, hogy „nagyon fontos”. A kapott értékekből átlagot vontunk. Minél nagyobb a kapott átlagszám, a válaszadók szerint annál fontosabb és szükségesebb az említett fejlesztési lehetőség elvégzése.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

környezet rendbetétele, a munkahelyteremtés, a természeti értékek megóvása és a közutak rendbetétele.

6. táblázat. Ön szerint mit kellene településén fejleszteni?
(F=Felvidék (N=26), K=Kárpátalja (N=89))

Fejlesztési lehetőség	Átlag-számok		Fejlesztési lehetőség	Átlag-számok	
	F	K		F	K
1. A turizmus támogatása	2,8	2,8	16. Településszépítés, virágosítás	2,1	2,7
2. A mezőgazdaság általános fejlesztése	2,1	2,7	17. A közlekedési kapcsolatok fejlesztése	2,2	2,6
3. A kereskedelem-vendéglátás fejlesztése	2,4	2,7	18. A közutak rendbetétele	2,5	2,9
4. Az oktatás fejlesztése	2,0	2,7	19. Az egészségügyi ellátás fejlesztése	2,0	2,6
5. Vállalkozók támogatása	2,5	2,7	20. A közbiztonság javítása	1,9	2,0
6. Munkahelyteremtés	2,6	2,9	21. A szórakozási lehetőségek bővítése	2,3	2,6
7. A kultúra támogatása	2,4	2,8	22. A lakáskörülmények javítása	1,7	2,5
8. Ipari és más beruházások megszerzése	2,1	2,6	23. Helyi építészeti értékek védelme	2,0	2,7
9. A szociális támogatások bővítése	1,8	2,6	24. A természeti értékek megóvása	2,6	2,8
10. A környezet rendbetétele	2,7	2,9	25. A helyi sportélet fejlesztése	2,0	2,6
11. A közvilágítás fejlesztése	2,0	2,2	26. A távközlés fejlesztése	1,7	2,3
12. Az ivóvízhálózat a) fejlesztése b) kiépítése	1,6	2,8	27. Kábeltévé hálózat fejlesztése	1,4	2,1
13. A szennyvízhálózat a) fejlesztése b) kiépítése	1,8	3,0	28. Internet kiépítés fejlesztése	1,7	2,4
14. A gázhálózat a) fejlesztése b) kiépítése	1,6	1,6	29. Vendégfogadók érdekképviseletének erősítése	2,3	2,6
15. A személyszállítás a) fejlesztése b) kiépítése	2,0	3,0			

Forrás: Saját szerkesztés

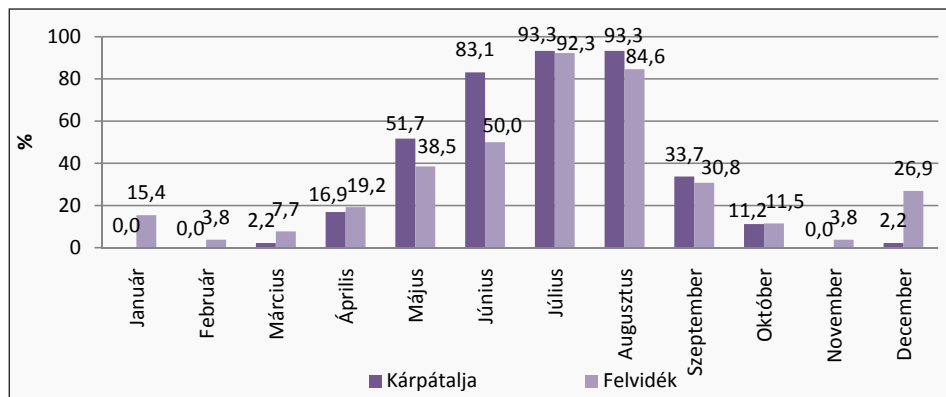

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

5.5. VENDÉGEK, FORGALOM, SZEZONALITÁS

Az adatközlők bevallása szerint mindkét kutatási területen a nyári hónapok jelentik az év legforgalmasabb időszakát (8. ábra). Kárpátalján a június, július és augusztus, Felvidéken pedig főként a július és augusztus a legszámottevőbb. A nyári csúcspontokat egy erős előszezon (április, május, Felvidéken esetében a június is ide tartozik) előzi meg, és egy gyengébb utószezon (szeptember, október) követi. Felvidéken a téli időszakban (december, január) megfigyelhető még egy jelentősebb forgalomnövekedés.

8. ábra. Mikor, melyik hónap(ok)ban van a legnagyobb forgalma? (%)

Forrás: Saját szerkesztés

A vendégek típusát tekintve Felvidéken határozottan a pihenő, de a környéket felfedezni vágyó (73,1%) turistát kedvelik a legjobban, illetve azt, amelyik viszsza is tér hozzájuk (65,4%). Kárpátalján is hasonlóan vélekednek, viszont amíg ők nem igazán kedvelik a pihenő, otthonülő vendéget (2,2%), addig a Felvidéken ez nem okoz gondot (30,8%). Ez valószínűleg abból adódik, hogy Kárpátalján a vendégek a házigazdával közös házban, portán tartózkodnak – a Felvidéken ez nem jellemző – és a mindennapi tevékenység elvégzésében akadályozhatják az otthonülő turisták.

A célterületre érkező vendégeket a felvidéki válaszadók többsége külföldről és belföldről (76,9%), míg a kárpátaljaiak 56,2%-a csak külföldről és 44,3%-uk bel- és külföldről egyaránt várja. A belföldi vendégvárásnál mindkét vizsgált terület adatközlői saját országuk egész területéről várják a vendégeket. A külföldi vendégeket a Felvidéken főként Magyarországról, Csehországból és Lengyelországból várják. Kárpátalján legtöbben Magyarországról várják a külföldi vendégeket. Az

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

elvárásoknak megfelelően a turisták pontosan a vendégfogadók által megnevezett belföldi és külföldi területekről, országokból érkeznek. Felvidéken a válaszadók (N=22) szerint a külföldi turisták között a magyar (59,1%), cseh (45,5%) és lengyel (40,9%) turista a leggyakoribb, Kárpátalján (N=89) pedig a magyar vendégfogadók domináns küldő országa Magyarország (96,6%).

5.6. A FALUSI TURIZMUS SZERVEZETTSÉGE ÉS A REKLÁMTEVÉKENYSÉG

Felvidéken a vendéglátók 57,7%-a és Kárpátalján 29,2%-a nem tagja semmilyen turisztikai szervezetnek. A vendégfogadók többsége Felvidéken a helyi szervezetekhez csatlakozik (30,8%), míg Kárpátalján járási szervezet tagjai (52,8%). A kárpátaljaiak közül szinte senki nem lépi túl a járási szintet, addig Felvidéken többen is rendelkeznek regionális és országos tagsággal is. Akik tagok, azok mindkét területen többnyire hasznosnak ítélik a tagságot.

Forgalmuk növelése érdekében Felvidéken a vendégfogadók 42,3%-a, Kárpátalján 36,0%-a kapcsolatot létesített idegenforgalmi szervező irodákkal. Ezen kívül vállalkozásuk reklámozása érdekében néhányan önálló szállásadói kiadvánnyal is rendelkeznek – Felvidéken jóval többen (26,9%), mint Kárpátalján (4,5%). A falusi vendégfogadók által lakott településekről Kárpátalján 83,1%-ban készült turisztikai jellegű és a falusi turizmust reklámozó kiadvány. Itt többnyire a válaszadók településenkénti közös prospektusáról van szó, melyen röviden bemutatják a települést és reklámozzák szolgáltatásaikat. Felvidéken ez az arány jóval kevesebb: 38,5%.

Az internet nyújtotta lehetőségek következtében nem csak a szervezetek, közösségek, esetleg utazási irodák tudják a falusi turizmus magán szálláshelyeit reklámozni, hanem maguk a vendéglátók is megtehetik azt. Internetes hozzáférhetőséggel a Felvidék vendéglátóinak 84,6%-a és önálló honlappal pedig 57,7%-a rendelkezik. Kárpátalján ugyanez az arány jóval kevesebb: 51,7% és 17,9%. Ettől függetlenül a megkérdezettek vendégházai és az általuk nyújtott szolgáltatások megtalálhatók az Interneten egy (Felvidék: 30,8%, Kárpátalja: 51,7%) vagy akár több honlapon is (Felvidék: 61,5%, Kárpátalja: 38,2%).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

6. SWOT-analízis

ERŐSSÉGEK		GYENGESÉGEK	
<i>Felvidék</i>	<i>Kárpátalja</i>	<i>Felvidék</i>	<i>Kárpátalja</i>
<ul style="list-style-type: none"> - kedvező feltételek a vidéki turizmushoz (természeti szépségek, csendes nyugodt környezet, igazi falusi idill) - rendezett települések - magyar hagyományok, népviselet és kultúra ápolása - fejlett borászat - gyógyvizes forrásokban gazdag terület - fesztiválok, rendezvények, nyitott pincenapok - a falusi vendégházak minősége - EU tagként széleskörű pályázati lehetőségek - kitűnő reklámanyagok 	<ul style="list-style-type: none"> - a térség földrajzi elhelyezkedése, megközelíthetősége (több határátkelő is található) - érintetlen természeti szépségű tájak - vendégszeretet, őszinteség, nyitottság, egyszerűség - finom, házias ételek - a helyben termelt termékeket hasznosítani tudják a gazdák - szervezett vendégfogadás - szervezett, csillagtúra szerű programlehetőségek falusi szállással és étkezéssel 	<ul style="list-style-type: none"> - zárkózott, idegenkedő, bizalmatlan emberek - kevés vezéregység, akiknek szívéig a falusi turizmus megteremtése - kevesen foglalkoznak falusi turizmussal a térségben, és azok is akik foglalkoznak nem tartanak igazi közvetlen kapcsolatot a vendéggel 	<ul style="list-style-type: none"> - nehezen átjárható határok - személyigazolvány helyett útlevéllel való határátkelés - közutak, közvilágítás szinte teljes hiánya - gyenge közbiztonság - negatív országimázs - a kelet-ukrajnai konfliktus - fejletlen szolgáltatások a településeken - nagyon kevés pályázati lehetőség a falusi turizmus terén - az emberek, települések és szervezetek közötti összefogás hiánya/ életképtelensége
LEHETŐSÉGEK		VESZÉLYEK	
<i>Felvidék</i>	<i>Kárpátalja</i>	<i>Felvidék</i>	<i>Kárpátalja</i>
<ul style="list-style-type: none"> - létrehozni egy szervezett falusi turizmust - aktív szereplők bevonása - a helyi termelői piacok kialakítása / működtetése a településeken - az Ister-Granum régió adta lehetőségek kihasználása révén - az élő néphagyományokkal, a szőlővel, borral összefüggő lehetőségek kihasználása - a tájházak élővé tétele 	<ul style="list-style-type: none"> - kihasználatlan termálvízforrások hasznosítása - a kiépített termálfürdők körül a falusi turizmus megerősítése - Kárpátalja szőlőtermő vidékein a borászati kultúra feltámasztása - növekvő fejlesztési források, gazdasági támogatások Magyarországról - tájházak, múzeumok, bicikliutak, tanösvények kialakítása 	<ul style="list-style-type: none"> - a helyi hatóságok alacsony szintű támogatása - a kormányzati intézmények érdeklődésének hiánya a falusi turizmus irányába (Habán et al. 2012) - a térségi összefogás hiánya 	<ul style="list-style-type: none"> - az állami támogatás teljes hiánya - a terület fontosabb turisztikai létesítményei idegen kezekbe kerülése - tökelhiány a magyar gazdálkodásnál - a magyar lakosság elvándorlása - a magyar népszokások, hagyományok, kultúra, népi építéset „kizsákmányolása” - a fegyveres konfliktus negatív hatása a régió turizmusára

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

7. Összegzés

A 2014-es év folyamán mindkét régió esetében született egy gazdasági fejlesztési terv: a Baross Gábor Terv (Dél-Szlovákia/Felvidék) (Boros 2014) és az Egán Ede-Terv (Kárpátalja) (URL 1, 2016.). A Baross Gábor Tervben egyértelműen megfogalmazták, hogy a turizmus lehet a Felvidék számára az egyik kitörési pont. A fejlesztési tervben többször is megemlíti az általunk vizsgált falusi turizmust. A legtöbb esetben úgy jellemzik, hogy több járásnak is vannak kiváló adottságai, megfelelő feltételei a vidéki turizmushoz. Az egyik fontos fejlesztési iránynak jelölik meg a falusi/agroturizmusban rejlő potenciál kihasználását a vidékfejlesztés szempontjából. Kárpátalján az Egán Ede-Tervben szintén kiemelik a turizmust, mint a vidék egyik fontos kitörési pontját. Ezen belül hangsúlyozzák a falusi turizmus fontosságát, és úgy jellemzik, mint az egyik legjobban szervezett, élő, működő turisztikai tevékenységet, ami elsősorban mint falusi szállásadás működik, és a jövőre nézve a falusi turizmust, mint turisztikai terméket tovább kell fejleszteni.

A falusi turizmussal kapcsolatos vizsgálat során, ahogy az adatok elemzésével, összehasonlításával folyamatosan haladtam előre, egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a kutatót területeken a falusi vendéglátás eltérő szervezetségi szinten van, és eltérő formában működik. Talán klasszikus értelemben egyik területen sem lehet az „igazi” falusi turizmussal azonosítani e tevékenységeket. Bár a szállás falusi környezetben valósul meg, de a szállásadási szolgáltatás alapját nem egy mezőgazdasági tevékenység adja, illetve egyik helyen sem kapcsolódik hozzá bőséges vidéki, mezőgazdasági programkínálat, valamint az étkeztetés sem szokványos, falusi turizmusra jellemző módon történik. Szabó Bernadett (2009) szerint pedig a falusi turizmus a szállásadás, étkeztetéssel és programkínálattal együtt teljes.

A vizsgálat alapján elmondható, hogy a felvidéki szállások minőségesebbek, mint a kárpátaljaiak, mivel sokkal jobb a vendégházak fürdőszobával, WC-vel és konyhával való ellátottságuk. A vendégházak befogadóképessége/kapacitása és a pótágyazási lehetőség is sokkal nagyobb itt, viszont Kárpátalján egy településen belül több család foglalkozik a falusi vendéglátással, mint Felvidéken, így sokkal több családnak nyújt jövedelem-kiegészítést. Felvidéken a kulcsos házak vannak többségben, Kárpátalján pedig saját lakóházukban fogadják a vendégeket.

A programlehetőségeket tekintve Kárpátalján kevés idő van az adott település, többnyire csak lokális jelentőséggel bíró, értékeinek megismerésére, vidéki programokon való részvételre, mint például egy disznóvágás vagy esetleg lovaglás, állatgondozás. A jellemzően csoportosan érkező turistáknak a régió természeti és kulturális értékei csillagtúra szerűen kerülnek bemutatásra és csak a szállás, étkezés történik a falusi turizmus helyén. Ezért látogatnak Kárpátaljára a vendégek, nem pedig a vidéki életmód felfedezéséért. Felvidéken jóval több programot kínálnak a vendégeknek a vendégház és udvar területén belül, de azok nem azonosíthatóak a tipikus falusi programokkal.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

A falusi, hagyományos, autentikus ízek megismerésére Kárpátalján nagyobb lehetőség van, mint a Felvidéken, hiszen itt többnyire a vendégek a vendéglátó által készített ételeket fogyasztják, de az ételkészítési folyamatba a vendégek nem kapcsolódnak be, hiszen nagyon kevés időt töltenek a faluban. Felvidéken pedig a vendégek többsége önellátó, tehát a helyi hagyományos ízeket a vendéglátó által nincs módjukban megismerni.

A kapott eredmények nyilván egy helyzetképet mutatnak a két vizsgált területről. Nem felétlenül kell azt mondanunk, hogy a falusi turizmus működése egyik vagy másik területen az kiváló vagy éppen nem megfelelő. Inkább azt lehet mondani, hogy sajátos, egyéni és a mindennapok eseményei és a terület adottságai alakították, illetve folyamatos változáson megy keresztül a jelentkező igényeknek megfelelően. Lehet, hogy nem hordozzák magukban a tipikus falusi turizmus minden vonásait, de például a kárpátaljai magyar családok számára mindenképpen érezhető a tevékenység pozitív hatása, ami főképpen a következőkben nyilvánul meg:

- a családok helyben való boldogulását, megmaradását ösztönzi, támogatja a falusi vendégfogadásból származó kiegészítő jövedelem;
- a családi gazdaságban megtermelt termékeket fel tudják használni a turisták étkeztetése során, illetve bizonyos készterméket akár árusíthatnak is (lekvár, pálinka stb.);
- a falusi vendégforgalomnak köszönhető, hogy a vidéken ismét éledezik a borkultúra, a kézműves termékek előállítás, értékesítése, a magyar népszokások, néphagyományok felelevenítése, megőrzése;
- a falusi turizmus helyi szinten való jó szervezethez való eredménye, hogy néhány településen a vendégéjszakák meghosszabbítása érdekében a falusi életmód sajátosságaira alapozott fesztiválokat hoztak létre (pl.: Lekváfőző Fesztivál).

Mindezen pozitív hatásokat figyelembe véve ki lehet jelteni, hogy Kárpátalján a magyar vendégfogadó családok számára kitörési pontnak és fontos megélhetési tényezőnek számít a falusi turizmus.

Felvidék szempontjából másabb kép rajzolódik ki. A falusi turizmus Felvidék, azon belül is a vizsgált tömbmagyarság lakta terület és annak vonzáskörzete turizmusában nem játszik meghatározó szerepet. Bár évek óta hangsúlyozzák a vidéki területek falusi vagy agroturisztikai hasznosításának pozitív hatásait, mégis kevés azoknak a magyar családoknak a száma, akik megpróbálták kihasználni a környezet nyújtotta lehetőségeket. Ennek ellenére azt lehet mondani, hogy akik részt vettek a kérdőíves felmérésben, azok jól végzik a munkájukat, megfelelő színvonalú szolgáltatást nyújtanak.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

Irodalom

- Berghauer, S. (2009): Falusi turizmus. In: Baranyi, B. (szerk.): Kárpátalja. Kárpát-medence régiói 11. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja és Dialóg Campus Kiadó, Pécs – Budapest: 345-346.
- Bodnár, L. (2005): Az idegenforgalom hazai és nemzetközi vonatkozásai. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest: p. 382.
- Boros, Sz. (szerk.) (2014): Baross Gábor Terv, Dél-Szlovákia/Felvidék regionális gazdasági fejlesztési terve. Szlovákiai Magyar Közgazdász Társaság, Győr: 155 p.
- Chobotova, V. – Kluvankova-Oravska, T. (2006): Rural tourism and resilience of regions. Part of Work package 2. Learning for Social-Ecological Resilience and Diffusion of Innovations. Case study analysis – Slovakia Final report. Institute for Forecasting, Slovak Academy of Sciences, Bratislava: 54. p.
- Clarke, J. – Denman, R. – Hickman, G. – Slovak, J. (2001): Rural tourism in Rožnava Okres: a Slovak case study. *Tourism Management*, Elsevier: 193-202.
- Egán Ede-Terv, a kárpátaljai magyarság gazdaságfejlesztési stratégiai terve (2014). URL 1, 2016. http://kmksz.com.ua/regi/images/Egan_Ede-terv.pdf Utolsó letöltés: 2016.05.04.
- Habán, M. – Macák, M. – Otepka, P. (2012): Rural tourism and agro-tourism in Slovakia. *ROZNIKI EKONOMII ROLNICTWA I ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH*, T. 99, z. 3: 34-40.
- Horváth, Gy. (szerk.) (2004): Dél-Szlovákia. Kárpát-medence régiói 2. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja és Dialóg Campus Kiadó, Pécs – Budapest: 525 p.
- Izsák, T. (2016): A falusi turizmus fejlődésének problémái Kárpátalján, Vári település példáján. In: Berghauer, S. – Dnyisztrjanskij, M. – Fodor, Gy. – Gönczy, S. – Izsák, T. – Jakab, N. – Molnár, J. – Molnár D, I. – Sass, E. – Papp, G. – Vince, T. (szerk.): Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát válaszlehetőségek a XXI. század Kelet-Közép-Európájában. *Kálvin Nyomda, Beregszász*: 519-524.
- Jarábková, J. 2008: *Evaluation of service quality in rural accommodation*. „Acta Regionalia et Environmentalica”, Vol. 5, No. 2: 38-41.
- Jarábková, J. 2010: *Quality Evaluation of accommodation facilities located in rural areas of Nitra Self-governance Region*. „Acta Regionalia et Environmentalica”, 1: 12-17.
- Kaffka, K. (szerk.) (1939): Az Utas Könyve (II. kiegészítő füzet). Kárpátalja. Országos Magyar Vendéforgalmi Szövetség, Budapest: 82 p.
- Kovács, D. (2003): Falusi és vidéki turizmus értelmezések a nemzetközi irodalomban. In: Kovács, D. (szerk.) *A Falusi turizmus hagyományai*. Mezőgazda Könyvkiadó, Budapest: 57-69.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

- Кудла, Н. Є. (2015): Сільський туризм: основи підприємництва та гостинності: навч. посіб. Київ: 152 p.
- Lanstyák, I. (2000): A magyar nyelv Szlovákiában. A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén III. Osiris Kiadó, Kalligram Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest – Pozsony: 368 p. (ISBN:963 379 827 2)
- Magyar Szállodaszövetség (2004): 45/1998. (VI. 24.) IKIM rendelet. URL 2, 2010. http://www.hah.hu/articles/index.php?first=0&id=88&lang=hu&type_id=6, Utolsó letöltés: 2010.10.28.
- Molnár, J. – Molnár, D. I. (2005): Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanács, PoliPrint Kft., Ungvár: 120. p.
- Otepka, P. – Habán, M. (2007): Vidiacky turizmus agroturizmus (Rural tourism and agro-tourism). Nitra, ÚVTIP NOI Bratislava: 117 p.
- Sass, E. – Szilágyi, Zs. – Gönczy, S. (2007): Kárpátalja, mint turisztikai desztináció ismertsége és imázsa. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl, Nemzetközi tudományos konferencia. Eötvös József Főiskola, Baja: 455-460.
- Sass, E. (2012): A kárpátaljai Bereg-vidék falusi turizmusának jellemzése egy empirikus kutatás alapján. Társadalomföldrajzi kihívások a XXI. század Kelet-Közép-Európájában Nemzetközi Földrajzi Konferencia, Beregszász: 261-271.
- Szabó, B. (szerk.) (2009): A falusi turizmus helyzete és gazdasági kérdései. Párbeszéd a vidékért. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest: p. 250.
- Szabó, G. (2000): A vidéki turizmus fejlesztési lehetőségei és módszerei geográfiai megközelítésben hazai példák alapján. PhD disszertáció, PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs: 221 p.
- Szilágyi, Zs. – Sass, E. – Gönczy, S. (2006): Kárpátalja, mint turisztikai desztináció – Magyarországi turisták körében végzett imázs- és elégedettségvizsgálat. A III. Magyar Földrajzi Konferencia tudományos közleményei. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, CD-Rom
- Tardos, J. (1996): Meglepő! Magyar Mezőgazdaság, LI., 21.: 9. p. Idézi: Szabó B. (szerk.) (2009): A falusi turizmus helyzete és gazdasági kérdései. Párbeszéd a vidékért. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest: p. 250.
- Tourism Development Strategy of the Slovak Republic until 2013 approved by the Slovak Government in Resolution No. 632 of 24 August 2005. URL 3, 2016. <http://pdc.ceu.hu/archive/00002751/01/TourismStrategy.pdf> Utolsó letöltés: 2016.06.20.
- Закон України „Про сільський зелений туризм”. Проект. 2004. URL 4, 2016. http://icp.org.ua/ukr/zakon/akts/2005/08/18/zakon_ukraini_pro_si_206.html Utolsó letöltés: 2016.06.21.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

Zbierka zákonov č. 277/2008 URL 5, 2016. http://www.ciernybalog.sk/download_file_f.php?id=45422 Utolsó letöltés: 2016.01.25.

URL 6 (2009) www.karpatinfo.net Utolsó letöltés: 2009.04.12.

URL 7 (2015): <http://www.travelguide.sk> Utolsó letöltés: 2015.11.25.

URL 8 (2017): A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig. Demográfiai változások. <http://adatbank.sk/lexikon/demografiai-valtozasok/> Utolsó letöltés: 2017.11.18.

URL 9 (2018) <http://photo.ukrinform.ua/ukr/current/photo.php?id=60544> Utolsó letöltés: 2018.01.18.

URL 10 (2018) <http://www.csi.org.ua/20-rokiv-ukrayinskomu-silskomu-zelenomu-turyzmu-ta-yiyi-zasnovnyku-go-spilka-spryannya-rozvytku-silskogo-zeleno-go-turyzmu-v-ukrayini/> Utolsó letöltés: 2018.01.18.

Kárpátalja turisztikai vonzerőinek nyelvi tájképe

KARMACSI ZOLTÁN¹

ABSZTRAKT

A nyelvi tájkép változása különösen érzékenyen érinti a kisebbségi helyzetben lévő lakosokat, akik ennek köszönhetően akár ki is szorulhatnak a virtuális nyelvhasználati térből. A nyelvi tájkép nemcsak egy terület vagy régió lakosságának nyelvi vitalitását jelzi, hanem akár a valószínűlegbeli nyelvi etnicitást is tükrözheti. A nyelvi kiírások két alapfunkciója és a nyelvi tájkép elemeit magyarázó modellek mellett azonban a nyelven kívüli tényezők sem hanyagolhatók el. Ilyen tényező egy-egy térség, kisebb régió gazdasági, esetünkben turisztikai fejlődése. A megnövekedett többségi lakosok turisztikai kereslete számos olyan jelenséget hív elő a kisebbség által lakott területeken, amelyek mindenképpen jelentős hatást gyakorolnak a kisebbségi terület nyelvi tájképére.

Jelen tanulmányomban arra szeretnék rávilágítani, hogy az adott terület nyelvi tájképének alakulására milyen hatást fejt(het) ki egy kistérségi gazdasági beruházás. A nyelvi tájképben bekövetkezett változást a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont 2011–2012. évi fényképes adatbázisa és a 2016 februárja és szeptembere, illetve 2017 hasonló időszakának saját magam általi megfigyelése és fényképes rögzítése alapján szeretném bemutatni.

KULCSSZAVAK: *nyelvi tájkép, turizmus, nyelvi tájkép változás, gazdasági hatások, Kárpátalja, magyar kisebbség*

ABSTRACT

Linguistic Landscape of Turistical Attractions in Transcarpathia

The change of the linguistic landscape is a sore spot for the minority population that can be driven out of the virtual language use. Linguistic landscape is not only indicative of the language vitality of an area or region's population, but can also reflect the real language ethnicity. Extralinguistic factors are as important as the two basic functions of linguistic texts and the models explaining the elements of the linguistic landscape. Such a factor is a small area or region's economic, in our case touristic development. The increased tourist demand of the majority brings about numerous phenomena that are of significant influence on the linguistic landscape of the minorities' territory. This research is aimed at revealing the influence a local economic investment makes (can make) on the formation of the territory's linguistic landscape. I would like to show the changes in the linguistic landscape recorded by Hodinka Antal Research

¹ II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász, docens.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

Centre in its photo database of 2011–2012, February and September of 2016, as well as of 2017 on the basis of my observations and photographs.

KEYWORDS: *linguistic landscape, tourism, change of the linguistic landscape, economic influence, Transcarpathia, Hungarian minority.*

Bevezetés

A kárpátaljai magyarság gazdasági életképességét tekintve Kárpátalja iparilag fejletlen vidék és mezőgazdasági területekben sem bővelkedik, amelynek egyik egyenes következménye a kevés munkalehetőség és munkahely. A területen élők egyik kitörési pontja a turizmus (Berghauer 2012, Rada 2015), mely szempontjából Kárpátalja az ideérkező turistákat főként Ukrajna más megyéiből és a szomszédos országokból várja (Sass 2012). Ezen adatok mentén Kárpátalja, s főként a magyarok által lakott területek nyelvi tájképében érdemes megvizsgálni, hogy a turizmus milyen szerepet tölt be, funkcionálisan hogyan játszik közre a nyelvek megjelenési arányának alakulásában. A tanulmány Kárpátalja épített és természetes turisztikai vonzerőinek nyelvi tájképére és a vonzerők nyelvi tájképre gyakorolt hatását kívánja feltárni.

A turizmus helyzete Kárpátalján

Ukrajna területileg erősen koncentrált turizmusában Kárpátalja az öt turisztikai központ közül a negyedik helyre rangsorolt Kárpátok vidéke nyugati turisztikai centrumban foglal helyet (Sass 2008, Berghauer 2012). A megye fő turisztikai irányvonalai és vonzerői a gyógyturizmusban, hegyvidéki turizmusban, illetve a kulturális és örökségturizmusban rejlenek. Kiemelkedő a termálvizek látogatottsága, hiszen Ukrajna területén csak a Kárpátaljai artézi medencében és a Fekete-tenger-melléki artézi medencében található termálvíz (Ukrajna Nemzeti Atlasza 2009: 145). Ezek hasznosítása főként Kárpátalja területén jellemző, de a Fekete-tenger-melléki artézi medencében (Herszon megye és Krím) is vannak hasznosított források (URL3, URL4). Kárpátalján külön tematikus turistautat is létrehozta Kárpátalja geotermikus vize néven, amelyben 7 kárpátaljai termálfürdő kapott helyet (vö. Tematikus turistautak Kárpátalján).

A Krími Autonóm Köztársaság Oroszország általi 2014-es annektálását követően a belföldi turizmus irányt vált, hiszen Ukrajna öt idegenforgalmi központjának legkiemelkedőbb tagját veszítette el (Sass 2008, 2016). Ennek köszönhetően a belföldi turizmus nagyobb arányban jelenik meg Kárpátalja területén, amely így mintegy kompenzálja a 2014-es események miatt elmaradó külföldi, főleg magyarországi vendégek hiányát (Sass 2016), akik főként a „háborús” helyzet miatt maradnak távol. Azonban ezen irányváltást hiába is keressük a statisztikai adatokban, mivel az

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

nem tükrözi a valóságot. Kárpátalja Statisztikai Évkönyvében (2017)² a kiszolgált turisták³ száma 2000-ben volt a legmagasabb, s azóta kisebb megingásokkal folyamatos csökkenést mutat: 2012-ben 20180 fő, 2013-ban 19892 fő, 2014-ben 11625 fő, 2015-ben 10656 fő és 2016-ban 11601 fő. Ezek közül a legnagyobb hányadát (átlagosan a 2/3-át) a külföldre utazó ukrán állampolgárságú turisták teszik ki. A valóságtól még jelentősebben elrugaszkodik a statisztikai adatbázis a külföldi turista-forgalom esetében, mely szerint a Kárpátaljára érkező turisták éves száma 2012-ben 733 fő, 2013-ban 515 fő, 2014-ben 6 fő, 2015-ben 13 fő és 2016-ban 68 fő (Kárpátaljai Statisztikai Évkönyv 2016, 2017: 186). A Kárpátalja megyei gazdaságfejlesztési és kereskedelmi főosztály tájékoztatása szerint viszont Kárpátalján több mint egymillió, főleg belföldi turista fordult meg idén (sic! 2017-es év első 8 hónapja alatt), míg a külföldiek közül elsősorban a cseheket, lengyeleket és románokat vonzotta az ukrainai régió (URL2). Hennagyij Moszkal, a Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatási Hivatal elnöke rekordszámú, közel kétfélmillió Kárpátaljára látogató turistáról nyilatkozik a 2017-es év tekintetében (URL5). Ha a megyei gazdaságfejlesztési és kereskedelmi főosztály, illetve az állami közigazgatási hivatal elnöke által közölt adatokat összevetjük az elmúlt három év statisztikai adataival, akkor megállapíthatjuk, hogy az idei évben közel 180-szor annyi turista érkezett a megyébe, mint tavaly. Természetesen ez nem így van, hiszen csak a Munkácsi várat 2015-ben 124290-en, míg 2016-ban 277 722-en látogatták (URL1), s 2017-ben pedig 282460-an (URL8). Vagyis elképzelhetetlen, hogy a statisztikai kimutatás szerint Kárpátaljára 2015-ben 3062 és 2016-ban 3664 külföldi és belföldi turista érkezett, s mindeközben a 2015-ben ennek közel 40-szerese, 2016-ban pedig közel 70-szerese kereste fel a Munkácsi várat. Vagy netalán minden Kárpátaljára érkező turista megközelítőleg 5-ször járt Munkács várában ittléte alatt?!

Nyelvi tájkép és kisebbségi helyzet

A mai Kárpátalja területét számos államalakulat birtokolta több-kevesebb ideig. Az ezeréves magyar fennhatóságot a trianoni békedöntés után a csehszlovák éra, a Podkarpatszka Rusz követte egészen 1938/1939-ig, amikor is a terület újra magyar fennhatóság alá került. 1944-től a volt Szovjetunió része lett, majd széthullása után napjainkban a független Ukrajna legnyugatibb megyéje (Baranyi 2009, Cserniczkó 2013: 18). E politikai sokszínűség erőteljesen rányomta az itt élők anyanyelvére, nyelvhasználatára is a bélyegét, hiszen a hatalomváltással sok esetben államnyelv-

² Kárpátalja 2017 nyarán kiadott statisztikai évkönyvében a 2016. évi adatok kerülnek feldolgozásra.

³ Kiszolgált turisták fogalma alatt értik az Ukrajnába érkező külföldi turistákat, az Ukrajnából külföldre látogató ukrán állampolgárságú turistákat és a belföldi turistákat.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

váltás, új nyelvpolitikai elképzelések érvényesültek.⁴ E törekvéseknek köszönhetően Kárpátalja területén az államnyelvekhez igazodva a helynevek, a hivatalok és közintézmények nevei, hivatali ügyintézés tájékoztatói, a lakossági hirdetések stb. szintén több kisebb-nagyobb változást éltek meg, melynek következtében a nyelvi tájkép, és azon belül a nyelvek arányának megoszlása is változott. A nyelvi tájkép változása különösen érzékenyen érinti a kisebbségi helyzetben lévő lakosokat, akik ennek köszönhetően akár ki is szorulhatnak a virtuális nyelvhasználati térből. Landry és Bourhis (1997: 25) szerint egy adott terület, régió és városi agglomeráció nyelvi tájképe⁵ jelzésértékű az adott területen lakó nyelvi közösségek nyelvi vitalitását illetően. Hires-László (2015: 160) szerint a nyelvi tájkép még ennél is tovább mutat, hiszen a valóságban megélt etnicitás részévé válhat, amikor az egyének a köztereken járva, a mindennapi életüket élve nyelvi elemekkel találkozáva szembesülnek az etnikumuk nyelvi szerepével és ezzel együtt az adott terület nyelvi hierarchiáival. A feliratoknak két alapfunkciója (kommunikatív és szimbolikus) egy kisebbségi helyzetben lévő népcsoport számára fontos szereppel bírhat, ahol az etnikum válik láthatóvá a közterek kiírásaiban, vagy bármely más írott nyelvi szintéren (Landry-Bourhis 1997, idézi Laihonen 2012: 27). De egy új államnyelvhez (jelen esetben az ukránhoz) kapcsolt nyelvi jogi rendszer megvalósulását is érthetjük a két alapfunkción, ahol az államnyelv megjelenésének szerepeit láthatjuk külön a formális és informális szinterek kiírásaiban (Hires-László 2015: 161). Az egyes nyelvi tájképek elemeit az alábbi négy tényező magyarázhatja: 1. hatalmi viszonyok, 2. kommunikatív célok, 3. önkifejezés, 4. kollektív identitás kifejezése. A feliratok megrendelőinek szándéka, illetve a táblákat olvasók értelmezésének tekintetében e tényezők közül egyszerre több is érvényes lehet (Ben-Rafael – Shohamy – Barni 2010, Laihonen 2012).

Megjelenés a térben:

reklámanyagok, kiadványok, prospektusok és tájékoztatók

A turisztikai kereslet felkeltése és informálása szempontjából alapvető fontosságú az egységes turisztikai brand kialakítása, fenntartása, s az ehhez kapcsolódó turisztikai anyagok elhelyezése mind a valóságos, mind pedig a virtuális térben.

A Kárpátalja Megyei Állami Adminisztráció Gazdaságfejlesztési és Kereskedelmi Főosztályának Turisztikai és Üdülési Hivatala 2016 tavaszán kezdi el Kárpátalja turisztikai brandjének kidolgozását⁶, amelynek létrehozását a Megyei Tanács még az

⁴ E bonyolult problémakört a hely szűke miatt nem boncolgatom, de részletesen olvashatunk róla Csernicskó István: Államok, nyelvek, államnyelvek című monográfiájában, amely 2013-ban látott napvilágot.

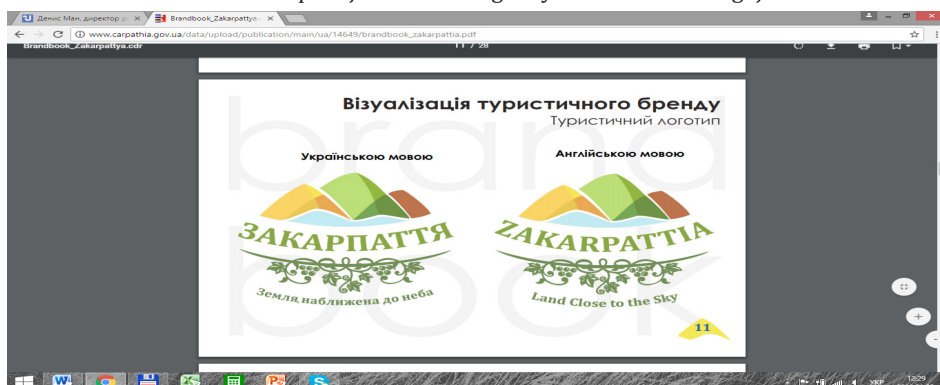
⁵ Landry és Bourhis ezalatt a hivatalos útjelző táblákat, a reklámtáblákat, utcaneveket, helyneveket, kereskedelmi egységek feliratait és kormányzati épületek hivatalos tábláit értik.

⁶ Ez is része a Kárpátalja megyei turisztikai és üdülési fejlesztési programja a 2016–2020 közötti időszakra című fejlesztési projektnek.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

év őszén megszavazza. Ennek keretében kerül elfogadásra a megye turisztikai logója is (URL6, 1. ábra).

1. ábra. Kárpátalja ukrán és angol nyelvű turisztikai logója

Forrás: URL6: 11

A turisztikai logót az állam hivatalos nyelvén, vagyis ukránul, illetve a nemzetközi érintkezésekben használt angol nyelven hagyta jóvá a grémium. Azonban Kárpátalja történelmi és etnikai viszonyait figyelembe véve, a turisztikai célközönség szempontjából mindenképpen ajánlatos lett volna a logó nyelvi palettáját bővíteni. Hacsak a terület korábban részletezett különböző államok általani birtoklását vesszük alapul, akkor az Osztrák-Magyar Monarchiához való tartozás során számos német ajkú ember számára lehet érdekes e táj. Még sorosabb történelmi érdeklődés figyelhető meg Magyarország irányából, s ezt az 1990-es évektől mai napig beáramló magyar turizmus is alátámasztja. Ez alapján a logó magyar nyelvű elkészítése is indokolt lehetne, mivel az angol nyelvű transliteráció (Zakarpattia) a magyar célközönségnek nem cseng olyan ismerősen, mint a Kárpátalja. De a csehszlovák éra tekintetében még cseh, szlovák, román és lengyel nyelvű logó is belefért volna, hiszen Kárpátalja Megyei Állami Adminisztráció Gazdaságfejlesztési és Kereskedelmi Főosztályának tájékoztatása szerint a külföldiek közül elsősorban a cseheket, lengyeleket és románokat vonzotta 2017-ben Kárpátalja.

Kárpátalja hivatalos turisztikai-információs honlapja (<http://www.transcarpathiatour.com.ua>) ukrán és orosz nyelven érhető el, s ugyan az angol nyelvű lehetőség is fel van tüntetve, de annak alkalmazása nem működik. Ennek fényében elmondható, hogy a megye turizmusa iránt érdeklődők csak az ukrán és orosz nyelven kommunikálók érhetik el a virtuális információs bázist, míg a latin betűs írásmódot használók a megye hivatalos információszolgáltatásához nyelvismeret hiányában nem férhetnek hozzá.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

Kárpátaljai Megyei Állami Adminisztráció elnökének 426. számú megbízása alapján került kidolgozásra a Kárpátalja megyei turisztikai és üdülési fejlesztési programja a 2016–2020 közötti időszakra (továbbiakban Program). A Program többek között előírja az előző bekezdésben említett Kárpátalja hivatalos turisztikai-információs honlapjának Európai Uniói nyelvekre történő lefordítását. Továbbá előírja kétnyelvű turisztikai információs táblák kihelyezését, viszont nem tesz említést, hogy melyik két nyelven. Vagyis a megye turisztikai és üdülési program keretében a megye vezetése szorgalmazza az államnyelv hegemoniájának csökkentését, s ezzel elősegítse a külföldi turisták bevonzásának nagyobb lehetőségét is.

A Programnak köszönhető az is, hogy már 2016-ban – a korábbi években általában csak államnyelvi, vagy esetleg angol fordítással kiegészült kiadványok voltak a jellemzők – megjelent néhány reklámanyag, kiadvány, amelyre az államnyelven és az angolon kívül más nyelven is felkerültek az információk. Ilyen például a négy nyelven (ukrán, angol, magyar, szlovák) megjelentetett Kárpátalja középkori várai (2016) képeslapgyűjtemény (2. ábra), vagy a Kárpátaljai bor (Fedir, Deák 2010, 2016a, 2016b, 3. ábra) három különálló ukrán, angol és magyar nyelvű programajánló broszúra.

2. ábra. A Huszti várromot ábrázoló, négy nyelvű információt tartalmazó képeslap

Руїни Хустського замку XI-XVIII століття. Місто Хуст

The ruins of the castle, XI-XVIII centuries, Huszt city

XI – XVIII sz. Huszti várrom. Huszt városa

Zrúcaniny Chustského hradu XI-XVIII storočia. Mesto Chust

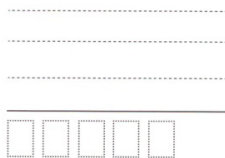
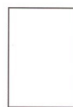

Photo by Jurij Krilvec

Forrás: Kárpátalja középkori várai képeslapgyűjtemény 2016

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

3. ábra. A Kárpátalja borait és borútját népszerűsítő ukrán, magyar és angol nyelvű kiadvány borítója

Forrás: Fedir – Deák 2010, 2016a, 2016b

Ennek ellenére a legtöbb turisztikai népszerűsítő kiadvány továbbra is az államnnyelven jelenik meg Kárpátalja turisztikai nyelvi tájképében. Többek között a terület turisztikai eseményeit népszerűsíteni hivatott Kárpátalja turisztikai eseményeinek kalendáriuma 2017-es évre, amely nyomtatásban is megjelent, illetve a 2018-as pedig elérhető az megyei állami adminisztráció weboldalán (<http://carpathia.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/14678/26.pdf>). Pedig a programkínálatok többnyelvű megjelentetése lehetne az egyik esélye a minél több külföldi turista Kárpátaljára való csalogatásának.

A megye kisebb területét felölelő turisztikai vonzásokörzetek, vállalatok, magánvállalkozások az üzleti lehetőségeiket bővítve igyekeznek nemcsak a hazai keresletre alapozni, s ennek érdekében a reklám- és információs tevékenységüket az ukránon kívül főként angol, esetleg más nyelvre is kiterjesztik (vö. 4. ábra).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

4. ábra. A Borzsa-völgy keskenynyomtávú vasút prospektusa

Forrás: Szóróanyag

Különös ilyen szempontból a Beregvidék, melynek turizmusa korábban főként a Magyarország felől érkező turizmusra alapozott. A Beregvidék a jelentősen megnövekedett és napjainkban is bővülő ukrán belföldi piacról érkező vendégeken kívül még mindig jelentős számú magyar turistával is számol. Ebből kifolyólag a reklámanyagok, tájékoztatók, információs anyagok többsége magyar-ukrán nyelvű, vagy esetenként csak magyar vagy csak ukrán nyelven jelenik meg. Például a hagyományosan minden évben megrendezésre kerülő BEREGFEST fesztivál programja is két nyelven kerül a szóróanyagra (5. ábra). A szervezők arra is figyeltek, hogy az ukrán nyelvű szöveg esetében a kijevi időt tüntették fel (GMT+2), addig a magyar nyelvű szövegrésznél közép-európai időt tüntettek fel (GMT+1)⁷. Ez azért is kézenfekvő megoldás, hiszen ez nemcsak a külföldi (főként magyar) turisták számára lesz érthető, hanem a helyi magyar közösség számára is, hiszen ők a mindennapjaikat is a közép-európai idő szerint élik.

Az állami büdzsé által finanszírozott idegen nyelv(ek)re lefordított kiadványokban előfordulnak nem megfelelő, olykor gépi vagy tükörfordítások, melyek szintén kedvezőtlenül hathatnak az idecsalogatni kívánt külföldi turistára. De ilyen fordítások vállalatok és egyéni vállalkozók hirdetéseiben vagy termékeinek leírásában is előfordulnak. Az egyik kárpátaljai magánvállalkozó csokoládéjának⁸ termék-leírását négy nyelven tünteti fel a doboz hátoldalán (4. ábra), amely nyelvi és üzleti szempontból is előnyös. Azonban az ukrán nyelvből való fordítások itt is hagynak maguk után kívánni valót. A magyar fordításban az ukrán *глазур* szót *jegesedés*ként fordítják, melynek eredeti jelentése *máz*, *bevonat*. Ugyancsak nem megfelelő a fordítása a *цукерки пісні* (ömlesztett *csokoládé*) kifejezésnek, amely *bőjtös csokoládé* fordítás-ként jelenik meg. De az *ароматизатор «Ванилин»* sem a magyar nyelv hangzásának megfelelően került fordításra, hiszen az *aroma „vanillin”* a magyar nyelvben *vanília aroma*-ként használatos (6. ábra).

www.metszetek.unideb.hu

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

5. ábra. A BEREGFEST 2017 magyar–ukrán nyelvű prospektusa

Програма святкування, субота 30 вересня

08.30 – 09.30 Реєстрація учасників Благодійного марафону

09.50 Відкриття Благодійного марафону

10.00 Старт Благодійного марафону

11.00 – 12.00 Дитня розважальна програма (дитячі майданчик, міні-сінгапурі, гри, аттракціон, автарим, шоу мильних бульбашок, майстер-класи з виготовлення м'яких іграшок, екватори, солодощі, розваги)

11.00 – 14.30 Конкурс робіт школярів на крашів комікс "Літальний весту" (Україна Чіга-Біу) у м'єсті

11.30 – 16.30 Ярмарок-дегустація вни закарпатських виробів та виставка сільськогосподарської продукції, ремісничє мистецтво, кулінарні майстер-класи

12.00 – 17.00 Розважальна програма для гостей фестивалю (конкурси, змагання, аукціони (лотерея))

13.00 Фінал Благодійного марафону

13.00 – 13.30 Зусичрн урочистої кода (виступована кода від центру савта до голубної лопати) Фестивалю, прибуття диток з новими урочивами винограду, душою шрєвєт з макорітками)

13.30 Урочистє відкриття фестивалю та Від добрососідства, запланована фестивального вєсно

14.00 – 15.00 «Старі традиції у новому тисполітті» Символічне чаєвання виступами вивєк двох дєдчатики Босичєк Коєвєр: «Мояша дєвчєна в дєвчє»

14.30 – 16.30 Змагання з греко-римської боротьби за звання чемпіонів «BEREG FEST 2017»

15.00 – 20.00 Фотоконкурс «Мояша дєвчєна»

16.00 Народження переможця Благодійного марафону, вручення диплома почесним громадянам району

17.00 Виступ співачка «Мобо Воулат» (Україна)

18.00 Урочистий символічний започаткування вєсту

19.00 – 20.00 Виступ гурту MIRAMI

20.00 Дискотека open-air для гостей свєтєт BEREG FEST 2017.

A 2017. szeptember 30. szombati ünnepi műsor programja.
Helyszín: János, Barna György Stadion
(A jeztelt időpontok közép-európai idő szerint értendőek.)

07.30 – 08.30 A Jékönkysági maratoni futóverseny résztvevők regisztrációja.

08.50 A Jékönkysági maratoni futóverseny megnyitja

09.00 A Jékönkysági maratoni futóverseny rajta

10.00 – 16.00 Szórakoztató programok gyerekeknek (gyermekjátékosított programok, bemutató kiselőadások, játékok, mutatóanyagok, arcfestés, szarpanuborék-fűjő bemutató,

BEREG FEST 2017

kézműves rongybábák készítése és bemutatja, vetélkedők, édességek, sörjétekok.)

10.00 – 13.30 Iskolások tréfa sorozatigra állású (comics) rajpvessenyé a rendőrség kabalafajigra Csigabaja kalandjai a városban címmel.

10.30 – 16.30 Köztalálással egybekötött borászati kiállítás a Kárpátaljai borosok kiállításából, valamint mezőgazdasági és ipari termékek kiállításla, kézműves készítmények bemutatása és vására.

11.00 – 19.00 További szórakoztató programok (versenyek, vetélkedők, énekes, tombola, stb.)

12.00 A Jékönkysági maratoni futóverseny befutója.

12.00–12.30 Népvessenyébe öltözött műkedvelők ünnepléyes felvonulása (szokotes felvonulás) a települések központjaitól a fesztiválközpontig, az idei termés bemutatása, fűvessenyékar mazzorettelkel, stb.)

12.30 A BEREGFEST és a Jözsmészségi Napok ünnepléyes megnyitja és a fesztivál lángának meggyújtása

12.30 – 16.30 Vendéglátás magyar módra. A magyar konyha és iz világ bemutatja a vidék vendéglátóinak és mesterszakácsainak kézműködésével.

13.00 – 14.00 Régi kócsokos és hagyományok az új évezredben. A hagyományos szőbátospos bemutatása lányok közreműködésével.

13.30 – 15.30 Kézfűtőtagú birközverseny a BEREGFEST 2017 bajnoka cím elnyeréséért.

14.30 – 19.00 Hagyományőrző együttesek, énekesek és táncosokok bemutató előadása.

15.00 A Jékönkysági maratoni futóverseny díjátadó ünneplése. A járás listáitólól polgármester szőbő önkéveléi átadása.

16.00 Válasz Szaba (Magyarország) koncertje.

17.00 A BEREGFEST 2017 kabalafajigrajánk égő bocsátása.

18.00 – 19.00 A Mirami Együttes koncertje.

19.00 A BEREG FEST 2017. szabadidő diszkóprogramja

Програма святкування, неділя 1 жовтня

10.00 Старт веломарафону «Україна без аз – дружба без кордонів»

10.00 – 12.00 Турнір з міні-футболу серед дитячих команд на кубок «BEREG FEST OPEN 2017»

11.00 – 17.00 Дитня розважальна програма (дитячі майданчик, міні-сінгапурі, гри, аттракціон, автарим, шоу мильних бульбашок, майстер-класи з виготовлення м'яких іграшок, екватори, солодощі)

12.00 Божественна літургія в храмі с.Яноша до свєтєт Покрови

Прєвєстої Богородицї

12.00 – 16.00 Ярмарок-дегустація вни закарпатських виробів та виставка сільськогосподарської продукції, ремісничє мистецтво, кулінарні майстер-класи

12.00 Народження переможця веломарафону та крашіво коміксу «Гридои Чіга-Біу» у м'єсті

12.30 – 14.30 Товарищій матч з футболу серед ветеранських команд

13.00 – 17.00 Турнір з пєтану на кубок «BEREG FEST 2017»

13.00 – 17.00 Фінал кубку Берєгєського району з футболу

16.00 Урочистий започаткування фестивалю

17.30 – 18.30 Виступ ансамблю програми «Госпоє країни, Длїя» Іванєтє Риєко

18.30 – 20.00 Фолклорна програма

20.00 Дискотека open-air

A 2017. október 1. vasárnapi ünnepi műsor programja.
Helyszín: János, Barna György Stadion

09.00 A Vízmentéses Ukrajna – Barátoság határok nélkül elnevezésű kerékpárverseny rajta.

09.00 – 11.00 Kispályás fociverseny az ifjúsági korosztály számára a «BEREG FEST OPEN 2017» kupa elnyeréséért.

10.00 – 16.00 Szórakoztató gyermekprogramok (gyermekjátékosított programok, bemutató kiselőadások, játékok, mutatóanyagok, arcfestés, szarpanuborék-fűjő bemutató, kézműves rongybábák készítése, vetélkedők stb.)

11.00 Szociál tagura a makoljosi Maria Otáma görög katólikus templomban.

11.00 – 15.00 Mezőgazdasági és ipari termékek kiállításla és vására (kézműves sarkok, mesterek és készítmények bemutatása.)

11.00 A kézfűtőverseny díjátadó ünneplése. A Csigabaja kalandja a városban című rajpvessenyé arcfestésűkészítése.

11.30 – 13.30 Öregfűtő csapatok barátságos futballmérkőzése.

12.00 – 16.00 Pétanque (golyóspori) verseny a BEREG FEST 2017 kupa elnyeréséért.

12.00 – 16.00 A Berėgfest 2017 szabadidő programjának díjtöltje.

15.00 A BEREGFEST kabalafajigrajánk ünnepléyes égő bocsátása

16.30 – 17.30 Resko Janna, az Ország gyermekhangja verseny résztvevőkének koncertje

17.30 – 19.00 Néphagyományokat ábról együttesek, énekesek és táncosokokok bemutató előadása.

19.00 Szabadidő diszkó

Forrás: Szórányag

6. ábra. Egy kárpátaljai magánvállalkozó csokoládéjának négy nyelven írott tájékoztatója (balra), illetve ukrán és magyar nyelvű kiemelt tájékoztatója (jobbra)

Шоколадні цукерки «Суходур'яні з горіхами»
DSTU 4135-2002 Нетто — 0,425 кг.

Термін зберігання — 6 міс.
Зберігати при температурі (18±3)°С, відносна вологість 75%.

Склад: какао (какао продукти — не менше 32%, жир рослинний, цукор, лецитин соєвий, ароматизатор «Ванілін»), чорнослив, курага, фінік, цукор, ядра горіха грецького.

Енергетична цінність 100 г — 328 ккал 100 г містить: білки — 3,65 г, жири — 10,07 г, вуглеводи — 62,61 г.

Виробник: ПП Галамбіца Л. К., 90556, Україна, Закарпатська область, Тячівський р-н, с.мт. Буштино, вул. Наберджанка, 65, e-mail: igal2009@yandex.ru

Адреса виробничих потужностей: 90556, Україна, Закарпатська область, Тячівський р-н, с.мт. Буштино, вул. Наберджанка, 65, тел. +380791911616

Легенд: без ГМО. Без консервантів.

Дата друків: 15 МАЙ 2018
Production date: 15 MAY 2018
Дата розпакування:

Сочколадє
DSTU 4135-2002 Нетто — 0,425 кг.

Термін зберігання — 6 міс.
Зберігати при температурі (18±3)°С, відносна вологість 75%.

Склад: какао (какао продукти — не менше 32%, жир рослинний, цукор, лецитин соєвий, ароматизатор «Ванілін»), чорнослив, курага, фінік, цукор, ядра горіха грецького.

Енергетична цінність 100 г — 328 ккал 100 г містить: білки — 3,65 г, жири — 10,07 г, вуглеводи — 62,61 г.

Виробник: ПП Галамбіца Л. К., 90556, Україна, Закарпатська область, Тячівський р-н, с.мт. Буштино, вул. Наберджанка, 65, e-mail: igal2009@yandex.ru

Адреса виробничих потужностей: 90556, Україна, Закарпатська область, Тячівський р-н, с.мт. Буштино, вул. Наберджанка, 65, тел. +380791911616

Легенд: без ГМО. Без консервантів.

Дата друків: 15 МАЙ 2018
Production date: 15 MAY 2018
Дата розпакування:

Forrás: Kereskedelmi termék

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

Turisztikai látványosságok és vonzerők nyelvi tájképe

Kárpátalja turisztikai látnivalóinak és vonzerőinek nyelvi tájképét erősen uralja az államnyelv, az ukrán. Azonban a 2012-es évtől, amikor is Ukrajna Lengyelországgal közösen rendezte a futball Európa bajnokságot, az államnyelvi turisztikai információk mellett idegen nyelvű fordításaik is megjelentek. Persze ez nem volt jellemző a teljes megye területére, hanem főként a fő közlekedési folyosók (főutak) mentén és a nagyobb városok (pl. Ungvár, Munkács) közterein, ahol nagyobb létszámú külföldi turista felbukkanására lehetett számítani. Természetesen a várt turistaáradat elmaradt, de az információs táblák maradtak a helyükön.

A legtöbb „kétnyelvűsített” tábla a főútvonalak mentén lévő települések névtáblái, határátkelőket jelölő és egyéb információs táblák voltak. A fordítók előszeretettel nyúltak a transliteráció megoldáshoz, mely nem segítette és nem segíti napjainkban sem a könnyebb nyelvi megértést a szláv és cirill írásmódú kultúrkörben kevésbé jártas külföldi turisták számára. Több magyarulta település határában a már két nyelven kihelyezett névtáblák magyar változatának helyére kerültek ezek az angol nyelvű transliterációs változatok az ukrán nyelvű név mellé. Cserniczkó István e kötetben olvasható tanulmányában a transliteráció alkalmazását a Beregszász központjában lévő kétnyelvű útjelző táblának példáján mutatja be. E táblán a cirill betűs ukrán és latin betűs angol nyelvű feliratok esetében „Лужанка/Luzhanka”, a „Вілок/Vilok” és a „Дяково/Dyakovo” határátkelőhelyek neveinek átírata nemcsak a településnév és a nemzetközi határátkelő nevének egybemosásaként lehet zavaró. A nagyobb nehézséget a KPP betűszó jelent(het)i, mely az ukrán Контрольно-пропускний пункт (КПП, ellenőrző pont) rövidítésének latin betűs átírata, s a latin betűs írásmódban is értelmezhetetlen a külföldi turisták számára a kulturális ismeretek hiányának tekintetében. (Cserniczkó 2018: 119, 7. ábra)

7. ábra. Határátkelőkről informáló útjelző tábla Beregszász központjában

Forrás: Cserniczkó 2018: 119.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

Kárpátalja turisztikai vonzerői és látványosságai közül az épített örökség kategóriában jelentősen kiemelkedik a Munkácsi vár és az Ungvári vár. A Munkácsi Városi Tanács sajtószolgálatának közleménye szerint Munkács várát a 2017-es évben rekordszámú, 282 460 fő kereste fel (URL8). Az Ungvári vár esetében nem áll rendelkezésre látogatói létszám, azonban közel hasonló lehet a Munkácsi váréhoz.

A Munkácsi vár bejáratánál jelenleg ukrán egynyelvű felirat jelzi, hogy a Munkácsi Történelmi Múzeumban járunk, míg a vár nem is kerül említésre. Korábban szintén egy ukrán nyelvű intézményi névtábla, s alatta pedig egy a Rákóczi Örökség-út pályázati projekt keretében készült négy nyelvű (ukrán, angol, magyar, szlovák) Munkács várának névtáblája volt látható. Ezen a táblán viszont a vár ukrán neve nem megfelelően lett feltüntetve, hiszen a hivatalos neve, a Замок Паланок helyett Мукачівський замок volt olvasható. Az állam által kihelyezett hivatalos névtábla jelenlegi formában (barnás színezet) kevésbé illik bele az ukrán nemzetállam hangsúlyozásába, mint elődje (kék-sárga nemzeti színű), de a négy nyelvű tábla eltűnése viszont mindenképpen hátrányosan érinti az idelátogató külföldi turisták informálódását (8. ábra).

8. ábra. A Munkácsi váron lévő névtáblák napjainkban (balra) és 2012-ben (jobbra)

Forrás: Saját fotók

Az Ungvári vár, pontosabban a benne működő Lehoczky Tivadar Kárpátaljai Helytörténelmi Múzeum névtáblája ukrán és angol nyelvű, s a vár hídjától jobbra lévő információs reklámtábla is e két nyelven hirdeti mind e múzeumot, mind pedig ma-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalmá

gát az Ungvári várat. A várfalon lévő múzeum névtáblája alatt szintén két nyelven kapott helyet a nyitvatartási idő (9. ábra).

9. ábra. Névtábla és reklámtábla
az Ungvári vár előtti plakáton (balra) és a várfalon (jobbra)

Forrás: Saját fotók

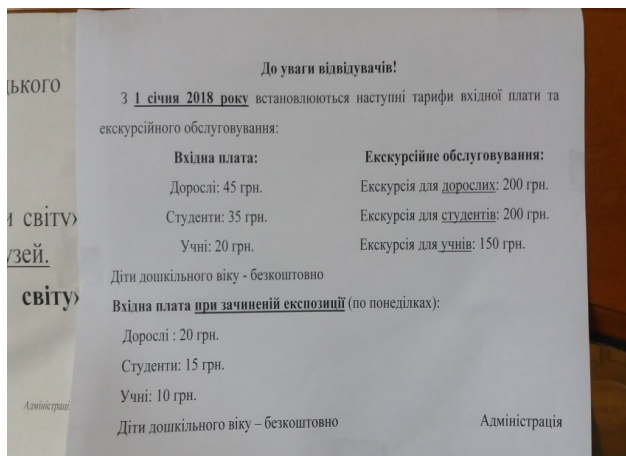

A Munkácsi várban a bejáratnál a belépőjegyek ártájékoztatója kizárólag államnyelven van feltüntetve, míg az Ungvári vár bejáratánál ukrán és angol nyelvű tájékoztató olvasható. Viszont már az Ungvári várban is csak államnyelven olvasható a kedvezményre jogosultak megnevezése, illetve azon információ is, hogy a 2018-as év első napjától már magasabb áron lehet csak belépőjegyet váltani a várba. Vagyis míg a Munkácsi várban már a belépőjegyek árának böngészésénél elakadhat egy külföldi turista, addig Ungváron ugyan jól tájékozódik az árakról, de az esetleg rá is érvényes ingyenes belépési lehetőségről már nem (10. ábra).

Mindkét vár belső terében eltérőek az információs tájékoztatások. Viszonylag sok hivatalos útbaigazító és információ tábla érhető el ukrán és angol nyelven (8. ábra felső sorának 1., alsó sorának 2. képe). De az információs táblák egy jelentős része még most is csak egynyelvű ukrán (8. ábra alsó sorának 1. képe). Az Ungvári vár kiállítótermeiben minden információ csakis ukrán nyelven áll rendelkezésre a várat önálló felfedezéssel megismerni vágyó külföldiek számára. Ez alól kivétel a 2017 végén nyílt legújabb állandó kiállítás, amely a Magyar Kormány támogatásával Kárpátalja történelmét a 8. századtól 1920-ig mutatja be három nyelven: ukránul, magyarul és angolul. A Munkácsi várban hasonló, nem állami kezdeményezések keretében megvalósuló állandó kiállítások tekinthetők meg, mint például ukrán, magyar, angol nyelven a Kazinczy emlékszoba, a Rákóczi emlékszoba és a lovagterem. Ez utóbbi két kiállítás bejáratánál ukrán, magyar, angol és szlovák nyelvű tábla jelzi, hogy mit is találhatunk a teremben (8. ábra felső sorának baloldali képe). Viszont érdekes, hogy a „háromnyelvű” Rákóczi emlékszobában csak ukránul tájékoztatják a turistákat, hogy a kiállítási tárgyakat megérinteni tilos.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

10. ábra. Belépőárak tájékoztatói az ungvári (balra és középen) és a munkácsi (jobbra) várakban

Forrás: Saját fotók

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

11. ábra. Információs táblák az ungvári (alsó sor) és munkácsi vár (felső sor) belső tereiben

Forrás: Saját fotók

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

A magyar nyelv megjelenése mindkét vár esetében a magyar vonatkozású emléktáblák, emlékművekhez kapcsolódóan jelenik, amelyet magyarországi támogatásból létesítenek (pl. 11. ábra alsó sorának jobboldali 3. képe). Az ilyen típusú emléktáblákból a Munkácsi várban található jelentősebb számban.

A Munkácsi vár esetében mindenképpen érdemes említést tenni a felső várudvarban helyet foglaló Rákóczi pince kereskedelmi egységről, melynek csupán a neve jelenik meg magyar nyelven, de a reklámtábla többi része cirill betűs. (12. ábra)

12. ábra. A Munkácsi várban lévő Rákóczi pince csalogatója a pince bejáratánál

Forrás: Saját fotó

A két váron kívül természetesen számos kisebb-nagyobb érdeklődésnek örvendő épített örökségi látnivaló található Kárpátalján, melyek többségénél csak ukrán nyelvű információs táblák olvashatók. A többségében ukránok által lakott területen ritkán fordul elő ukrán és angol kétnyelvű felirat, míg a román kisebbség által lakott területen ukrán és román, illetve a magyar kisebbség által lakott területen ukrán és magyar nyelvű tájékoztatók és információs táblák is találhatóak. De a többségében ukrán nyelvű információs táblák mellett találkozhatunk három vagy annál több nyelvű kiírásokkal is (13. ábra).

A Verecke-hágón a közút mellett lévő, sok átalakítást megélt, a Kárpát-Ukrajna szicsgárdistáinak⁹ emléktemetőjét két nagy információs tábla is övezi: egy nagyméretű ukrán nyelvű, majd egy ugyanolyan méretű angol, lengyel és magyar nyelvű (14. ábra). A négy nyelvű információs táblák mindenképpen örvendetes tényként szolgálnak, hiszen a Vereckei-hágót a honfoglalás emlékhelyeként sok magyar turista, illetve mint egykori lengyel határvéget, egyre több lengyel turista keresi fel, s így ők is informálódhatnak a létesítményről. Az más kérdés, hogy a rajta szereplő tények az ukrán történelem szemszögéből szemléli a dolgokat, s a többi érintett nemzet

⁹ Kárpát-Ukrajna fegyveres alakulata.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

történései valószínűleg valamelyest más képet festenének, hiszen az itt történt események közös feldolgozása még nem történt meg.

13. ábra. Egy-, két- és háromnyelvű információs tábla az épített örökségeknél

Forrás: Saját fotók

Kárpátalja természeti vonzerői közül még a turisták által legjobban kedvelt helyeken is zömében csak egynyelvű ukrán információs táblák tájékoztatják az oda látogatókat. Az évente több tízezer turistát vonzó Szinevéri-tónál, a Nárciszok-völgyénél, a Sipot-vízesésnél, Sajáni-tónál stb. az államnyelvi feliratokon kívül nem nagyon találunk idegen nyelvű információkat, pedig e látványosságokat jelentős számú külföldi turista keresi fel a nagy létszámú ukrainai belső turizmuson kívül. Ha az ukrán nyelven kívül mégis találkozunk más nyelvű felirattal, akkor az általában a kereskedelmi és szolgáltató egységeknél fordul elő. A 14. ábrán látható, hogy a Szinevéri-tó partján található étterem négy nyelven üdvözlöi a hozzá betérőket. Azonban az ukrán Ласкаво просимо! kifejezést magyarul az Üdvözljük! helyett *Fogadtatás!*-nak fordítják.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalmá

14. ábra. A Vereckei-hágón lévő Kárpát-Ukrajna emléketemzőjének információs táblái

Forrás: Saját fotók

A kisebb jelentőségű természeti látványosságok esetében, mint például a Fekete-és Fehér-Tisza összefolyása, Vereckei-szoros stb., a legtöbbször még az ukrán nyelvű információs tábla is hiányzik.

15. ábra. Szolgáltató egység négy nyelvű üdvözlőtáblája a Szinevéri-tónál

Forrás: Saját fotó

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

A hegyi túrákra vállalkozó turistákat informáló táblák két nagy csoportra bonthatók. A részletesebb leírást tartalmazó táblák többségében csak ukrán nyelven olvashatók. Viszont a túraútvonalakon elhelyezett információs táblák kétnyelvűek: az ukrán mellett angol vagy cseh (szlovák) nyelven is feltüntetik a hegycsúcsok, tavak neveit.

16. ábra. Hegyvidéki turistaútvonalak kétnyelvű jelzőtáblái:
balra ukrán-szlovák/cseh, jobbra ukrán-angol nyelvű

Forrás: Bíró András fotói

Egy turisztikai vonzaskörzet és a nyelvi tájkép változása

A turizmus nyelvi tájképre gyakorolt hatása egész Kárpátalja területén nagyon nehezen mutatható ki és kisebb vonzaskörzetekben más és más hatás és jelenségvonat jelentkezik, jelentkezhet.

Nagyon jó példa az Árpád-vonal, mint egykori Magyar Királyság határvédelmi rendszerének Kárpátalja területén megmaradt bunkerei, mint turisztikai látványosság. Ezek közül a legnagyobb és utóbbi időben leglátogatottabb tagja a felsőgerebeni (Верхня Грабівниця) parancsnoki bunker, amelyet egy magánvállalkozó üzemeltet. A bunker környékén nem találkozzunk sem magyar, sem angol nyelvű feliratokkal. De a bunker belsejében lévő információk is csak ukrán nyelven érhetők el, akárcsak az egyre jobban kiépülő bunkeron kívüli szolgáltatóegységekben. Az Uzsoki-hágó irányába haladva Malomrét (Жорнава) közelében lévő bunkerrendszerrel viszont három nyelven (ukrán, angol és magyar) is olvasható a bunkerek és a védelmi rendszer leírása.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalmá

17. ábra. Az Árpád-vonal malomréti bunkereinek egyik háromnyelvű táblája

Forrás: Saját foto

Mint ahogy az Árpád-vonal turisztikai hasznosítása és információs ellátottsága vonzaskörzetenként változik a nyelvek hozzáférhetőségét tekintve. Ezért az alábbiakban egy konkrét vonzaskörzet példáján mutatom be, hogy a turizmus fellendülése milyen változásokat hozott a nyelvi tájképben. A vonzaskörzet turisztikai vonzerejét a Kaszonyi-hegy lábánál lévő „Kaszonyi termálvíz” (továbbiakban Kaszonyi Termálfürdő), illetve az Eko-termál termálfürdők alkotják.

A vizsgált aspektus és előzményei

A nyelvi tájképben bekövetkezett változás bemutatása a 2011 és 2012 folyamán a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont munkatársai által a Beregszászi, Ungvári, Nagyszőlősi és Munkácsi járás legalább 50%-ában magyarok lakta településein (Molnár–Molnár 2005) végzett kutatás során készített digitális fotók segítségével felmért nyelvi tájkép, és a magyar nyelv megjelenésének (vagy éppen hiányának) dokumentálása az egyes helységek szimbolikus terében (továbbiakban első vizsgálat); illetve a 2016 februárja és szeptembere között a Beregszászi járási Zápszony (magyarok aránya 92,1%), Mezőkaszony (magyarok aránya 89,3%) és Nagybégány (magyarok aránya 87,5%) településeken (Molnár–Molnár 2005) a köztéren elhelyezett lakossági és egyéb hirdetésekről készített fotógyűjtemény (továbbiakban második vizsgálat) összevetésével történt. A vizsgálattal céloom volt rávilágítani a három településen és környezetében bekövetkezett gazdasági változások, különös tekintettel a Kaszonyi Termálfürdőben, illetve az Eko-termál termálfürdőben elvég-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

zett fejlesztési projektnek köszönhetően megnövekedett belső ukrajnai turisztikai kereslet nyelvi tájképre gyakorolt hatásaira.

A települések nyelvi tájképében történt változás a vonzáskörzet turisztikai kínálatában bekövetkezett változásoknak köszönhetően indultak meg. A Kaszonyi-hegy lábánál feltárt termál kutaknak köszönhetően 1995-ben megnyitottak egy kétmedencés fürdőhelyet, amely sokáig látta el a helyiek és a főként kárpátaljai turisták igényeit. Ezen időszakban sem a létesítmény területén, sem pedig a környező falvakban nem igazán találkozhatunk a turizmust és azok szolgáltatásait népszerűsítő hirdetéssel vagy szóróanyaggal.

2006-ban a területnek és a létesítménynek új tulajdonosa lett, aki 2012-ben az ötéves fejlesztési projekt keretében jelentős beruházást végzett. Az elvégzett és napjainkban is tartó fejlesztéseknek köszönhetően jelentősen megnövekedett fürdőt felkereső turisták száma, különösen a Kárpátokon túlról érkező belső-ukrajnai turisztikai kereslet. Az Eko-termál termálfürdő területén megindult fejlesztéseknek köszönhetően 2015-ben az egykori gyógyszanatórium területén is megindult a vendégek fogadása. Ez szintén hozzájárult a turisták számának növekedéséhez. A megnövekedett – szállást, szórakozási lehetőségeket kereső – turistáknak köszönhetően a szolgáltatási szférában meginduló folyamatok a közösségi terek nyelvi képét is átformálták. Az egyre növekvő turistalétszámmal egyre többen kezdtek el foglalkozni magánházaikban vendégfogadással, melynek eredményeként számos reklám, információ és szálláskínálat jelent meg a turisták információval való ellátása érdekében.

A turizmus hatása a nyelvi tájképre a vizsgált területen

Csernicskó és Laihonen (2016) a kaszonyi termálfürdő nyelvi tájképének elemzésekor megállapítják, hogy a Kárpátalja magyarok lakta vidékére érkező szláv ajkú turisták zöme az orosz nyelvet használja, s ennek tulajdonítják az orosz nyelvű feliratok megjelenését is. Az orosz nyelv a posztszovjet térségek közül nem csupán Ukrajnában (Kárpátalján) jelenik meg a turizmusban, hanem újra kulcsszerephez jut Magyarországon (Bátyi 2014) és a balti államokban (Pavlenko 2015, Csernicskó 2017).

Az első vizsgálat eredményei alapján elmondható, hogy vizsgált három településen a hivatali élet színterén a nyelvi tájkép többnyire kétnyelvű. A településeken található közintézmények és hivatalok, azok vezetőinek, közalkalmazottainak nevei többnyire ukrán és magyar nyelven is olvashatók. A településekre érkezve azok helynévtáblái kétnyelvűek voltak, míg az utcanév-táblák csak néhol voltak kihelyezve, de minden esetben kétnyelvű táblákkal találtunk. A helyi lakosság és a Beregszászi járás területén működő vállalatok hirdetési ebben az időszakban főként magyarul, vagy esetleg mindkét nyelven kerültek kihelyezésre. A csak ukrán nyelvű hirdetés-kihelyezés főként megyei vagy más járásokban működő cégek, hivatalok

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

hirdetéseinél, hivatalos tájékoztatásainál volt megfigyelhető (Karmacsi 2014, Látható kétnyelvűség 1., Látható kétnyelvűség 2.).

A települések helységnév-névtáblái, az intézmények és hivatalok, azok vezetői, közalkalmazottai nevének kihelyezése tekintetében az első vizsgálathoz képest a nyelvi arányokban nem történt jelentős változás. Kivétel ez alól Zápszony utcánév-táblái, hiszen 2016-tól minden utcában kétnyelvű névtábla hirdeti az utca nevét.

Mindezekhez képest viszont jelentős változás figyelhető meg a nyelvi tájkép esetében a helyi lakosok és a helyi vállalkozók által kihelyezett hirdetéseknel. Míg korábban jellemzően magyar nyelven tettek ki hirdetést a vizsgált települések lakói, addig az ismételt vizsgálatnál már a hirdetéseknel jelentősen megnövekedett a csak ukrán nyelven kihelyezettek aránya. Ezen hirdetések szinte mindegyike közvetlenül vagy közvetetten összekapcsolódik a turizmushoz, amelynek a legfőbb jellemezője a megnövekedett belső-ukrajnai turisztikai kereslet. A legszembetűnőbb és közvetlenül a turizmus megnövekedésével összefüggő hirdetések a *szoba/háztárs/házkiadó* hirdetések megjelenése, amelyek igazodva a kereslethez, szinte csak ukrán/orosz nyelven jelentek meg a települések nyelvi tájképében. Zápszonyban 19 esetben hirdetik a kiadó szobákat kizárólag ukrán/orosz nyelven, míg Kaszonyban mindössze hat hirdetéssel találkozhatunk, melyből egy ukrán-magyar nyelven került kihelyezésre. Ez utóbbi azért érdekes, mivel a kihelyezője csak nemrég települt Kaszonyba. A Kirovográdból (napjainkban Kropivnickij) áttelepült házaspár elmondta, fontosnak tartották, hogy a helyi viszonyoknak megfelelően magyarul is rákerüljön a hirdetés szövege. Zápszony esetében főként a termálfürdőkhöz közelebb eső településrészen hirdetik többen kiadó szobájukat, jelentősen megváltoztatva a településrész nyelvi tájképét.

18. ábra. Kiadó szobák kétnyelvű hirdetése Kaszonyban (balra), ukrán egynyelvű pedig Zápszonyban (jobbra)

Forrás: Saját fotók

Nagybégányban a kiadó szobákat, házakat csak ukrán és orosz nyelven hirdetik a lakosok. Mindössze az egyik ukrán nyelvű hirdetés alján olvashatjuk az angol ROOMS feliratot is. A hirdetésben megjelenő angol nyelvű szövegrész valószínűleg itt sem a nemzetközi nyelven történő információszolgáltatást szolgálja, hanem in-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

kább utal arra, mint amit Cserniczkó István (2017) is említ tanulmányában, miszerint ezzel csak a nyugtai színvonalra próbálnak asszociáltatni a szállást keresőkkel.

Mindhárom településen megfigyelhető, hogy az ukrán standardban a kiadó szoba/ház értelemben használt ЗДАЮ, ЗДАЮТЬСЯ kifejezések mellett előfordul a ВИДАЮ kifejezés is, amely a magyar nyelv hatására létrejött tükörfordítás (19. ábra).

19. ábra. A szoba/ház kiadó kifejezés változatai a hirdeteményekben

Forrás: Saját fotók

A kiadó szobák hirdetésében érvényesül a turisztikai szolgáltatásokra jellemző szezonális jelleg. Például Nagybégányban februárban mindösszesen 14 helyen talákoztunk kiadó szobát hirdető felirattal, míg júliusra ez a szám 43-ra duzzadt fel. Azonban szeptember végére már újra csökkenést mutatott, s csupán 31 hirdetéssel

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

találkoztunk. Ezen adatok szerint is a turisztikai (gazdasági) változás nyelvi tájképre gyakorolt hatása megfigyelhető, hiszen a vendégek elmaradásával, vagyis a gazdasági motiváció csökkenésével együtt csökken a nyelvi térben elhelyezett hirdetések száma. A fentiek alapján elmondható, hogy egy éven belül is jelentős változást mutat egy-egy település/terület nyelvi tájképe a turistaforgalom, s így a turizmus hatása tekintetében.

Szintén a szláv ajkú turisztikai kereslet megnövekedéséhez próbálnak igazodni a boltok, éttermek, kávézók és kereskedelmi szálláshelyek reklám- és információs táblái. A 2011 után kihelyezett hirdetések, cégtáblák szinte mindegyike csak ukrán nyelven van kifüggesztve. A szolgáltatóipar és vendéglátás hirdetéseit a gazdasági realitások mentén jelennek meg a települések nyelvi tájképében (Csernicskó 2017), hiszen a vendégkör 95%-a szláv ajkú, ezért jellemzően a reklámok és hirdetések is e nyelven célozzák meg a vendégeket.

20. ábra. Célközönség szerinti nyelvhasználat a kaszonyi Kulacs étterem reklámjain: a falu területén (balra) és a felsőbbrendű főút mentén (jobbra) elhelyezett reklámtáblák

Forrás: Saját fotók

A mezőkaszonyi Kulacs étterem-motel a célközönség szerint helyezte ki a reklámanyagait (19. ábra). A településen kívüli felsőbbrendű főút mentén az óriásplakáton, ahol távolabbi települések magyar lakosai is láthatják, két nyelven hirdetik az éttermet. Ezzel szemben Zápszonyban és Mezőkaszonyban csak ukrán nyelven helyezték el hirdetésüket. Mivel mind a helyiek, mind pedig a zápszonyiak jól ismerik az éttermet, ezért az egynyelvű ukrán reklámanyag egyértelműen az ideérkező turisták részére készült, hiszen mindkét település jelentős turistaforgalmat bonyolít le. Ráadásul a zápszonyi hirdetés csak azon a településrészben jelent meg, amelyik közelebb esik a termálfürdőhöz, jelezve ezzel a célközönseget is.

A munkahirdetésekből is elvárásként jelenik meg a pincérekkel, boltosokkal szemben a legalább kommunikáció szintű ukrán/országi nyelv tudás. A Kaszonyi Termálfürdő munkahirdetéseiben szintén alapkövetelményként jelenik meg az ukrán/országi nyelv ismeret.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

2016-ban a három településen összesen 17 ingatlant próbáltak meg értékesíteni. Zápszonyban az eladó ingatlanok mindegyikét szláv nyelven kínálták, míg Nagybégányban többnyire magyarul. Mezőkaszonyban a hét eladó ház közül 3-at csak ukrán nyelven, 4-et pedig magyar és ukrán nyelven hirdettek eladásra. Az eladó házak ugyan nem közvetlenül kapcsolódnak a turisztikai kereslet növekedéséhez, de közvetetten mégis, hiszen számos belső-ukrajnai személy vásárol házat hétvégi nyaralónak, illetve a kelet-ukrajnai konfliktus következtében akár végleges lakhatás céljával is.

Az eladó házak hirdetései közül 6 esetében a szláv nyelvű felirat kevert (hibrid) megoldással készült. Az 5. képen látható három kiírás is jól szemlélteti a kevert megjelenést, hiszen a ДОМ kifejezés egyértelműen az orosz nyelvből való, míg a ПРОДАЄТЬСЯ pedig az ukrán nyelvben használatos (21. ábra, jobb felső hirdetés).

21. ábra. A HÁZ ELADÓ hirdetés szláv nyelvi változatai (felül: balra ukrán nyelvű, jobbra kevert nyelvű, alul: orosz nyelvű)

Forrás: Saját fotók

Összefoglalás

Kárpátalja épített és természeti turisztikai vonzerőinek legtöbbje a volt Szovjetunió idején kialakult „bemutatósi hagyományokkal” várja még napjainkban is a területre érkező vendégeit, amely a zömében belső turizmusra épített. Ennek köszönhetően az információs ellátottság tekintetében a szovjet mintára alapuló egynyelvű ellátottság a jellemző még napjainkban is annyi különbséggel, hogy az orosz nyelv szerepét a legtöbb esetben már az ukrán államnyelv vette át.

Viszonylagos előrelépés történt 2012-ben, amikor is számos turisztikai látványoságnál az ukrán mellett főként angol nyelvű tájékoztatók is megjelentek. Azonban e

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

fellángolás a futball Európa Bajnokság végeztével alábbhagyott. Viszont 2016-tól a Kárpátaljai Megyei Állami Adminisztráció elnökének 426. számú megbízása alapján újabb lendületet kaphat a turisztikai információk többnyelvű hozzáférhetősége a *Kárpátalja megyei turisztikai és üdülési fejlesztési programja a 2016–2020 közötti időszakra* turisztikai fejlesztési programnak köszönhetően, melynek egyértelmű hozománya lehet az előírt turisztikai virtuális és vizuális információk több nyelven való elérhetővé tétele. A megye vezetése tehát a turisztikai és üdülési program keretében az államnyelv turisztikai információs térben betöltött hegemoniájának csökkentése révén igyekszik vonzóbbá tenni Kárpátalját a külföldi turisták szemében.

Az épített turisztikai látványosságok két legjelentősebb és leglátogatottabb színhelyén, a Munkácsi és Ungvári várakban a hivatalos információk egy része napjainkban már angol nyelven is megtalálható, azonban az aktuális információközlés nyelve továbbra is az államnyelv maradt, akárcsak a kiállításokon látható tárgyak információs feliratainak többsége. A kevésbé látogatott épített turisztikai látványosságok tájékoztatóinak legtöbbször csak ukrán nyelven jelenik meg. Kivételt képez a magyar kisebbség által lakott területeken lévő, vagy kulturális hagyományaik soraiba tartozó látványosságok, melynél a magyar kisebbség az ukrán nyelv mellett magyarul is megjeleníti az információt.

A természeti látványosságok tekintetében még a látogatottabbaknál is csak egy-nyelvű ukrán tájékoztatással találkozhatunk, míg a kisebbségnél sokszor még ez is hiányzik.

Ha összességében nézzük a turisztikai látványosságok információs ellátottságát, akkor elmondható, hogy Kárpátalján jelenleg zömében az ukrán nyelv uralja a turisztikai látvánialók nyelvi tájképét. Azonban 2012-ben, és 2016-ban megindult egy folyamat, amely a megye vezetésének irányításával a külföldi turisták érdeklődésének felkeltésére alapozva igyekszik több nyelven elérhetővé tenni a turisztikai információkat. E kezdeményezés jelenleg még gyerekcipőben jár, de ha sikerül elmozdítani a papírról a terveket, s a kivitelezés fázisába léptetni, akkor mindenképpen jelentősebb változásokat eredményezhet Kárpátalja turisztikai látványosságainak nyelvi tájképében.

A megye területénél kisebb turisztikai vonzáskörzetek viszont ennél jóval érzékenyebben reagál(hat)nak a területen végbement turisztikai kínálatbővülésre, vagy akár csökkenésre. A korábbi 2011–2012-es kutatási eredmények és a 2016-ban és 2017-ben elvégzett felmérések alapján egyértelműen kimutatható, hogy a kaszonyi termálfürdők vonzáskörzetében bekövetkezett gazdasági változások milyen hatással vannak/lehetnek egy-egy kisebb térség nyelvi tájképének alakulására. A tanulmány második felében elemzett három település (Nagybégány, Zápszony, Mezőkaszony) a szűk turisztikai vonzáskörzetben megnövekedett turisztikai attrakciónak köszönhetően jelentős gazdasági irányvonalváltáson ment keresztül, hiszen a lakosok többsége kínálta/kínálja falusi turizmus keretében az idelátogató turisták számára lakását, házát, szobáját. A megjelent turisztikai kereslet és kínálat életre hívta

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

a turisztikai szolgáltatások hirdetését, a területre látogató turisták információval való ellátását. E hirdetések többsége azonban a belső-ukrajnai területekről érkező vendégeknek köszönhetően ukrán/ orosz nyelven kerül kihelyezésre. 2011 után a boltok, éttermek, szolgáltató egységek névtáblái és reklámanyagai is többségben ukrán/ orosz nyelven, jobb esetben a magyarral karöltve kerülnek elhelyezésre. Mindebből következik, hogy egy turisztikai vonzáskörzet gazdasági változásai érzékenyen hat(hat)nak az adott kistérség nyelvi tájképére. De a munkahirdetések azt is alátámasztják, hogy e gazdasági változás nemcsak a nyelvi tájképre gyakorol hatást, hanem a nyelvek megterheltségében is változások figyelhetők meg a többségi nyelv javára, különösen a turizmussal összefüggő szolgáltatóipar tekintetében. Azonban ez utóbbi esetében bármiféle következtetések levonása előtt mindenképpen szükségesnek tartom e probléma széleskörű vizsgálatát.

Irodalom

- Baranyi, B. (szerk.) (2009): *Kárpátalja*. MTA Regionális Kutatások Központja – Diológ Campus Kiadó, Pécs – Budapest
- Bátyi, Sz. (2014): Hévíz: nyelvi tájkép orosz ecsettel. *Alkalmazott Nyelvtudomány XIV*, 1–2: 21–34.
- Ben-Rafael, E. – Shohamy, E. – Barni, M. (2010): Introduction. In: Shohamy, E. – Ben-Rafael, E. – Barni, M. (eds.): *Linguistic Landscape in the City*. Multilingual Matters, Bristol:11–28.
- Berghauer S. (2012): *A turizmus mint kitörési pont Kárpátalján (?)*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Pécs
- Csernicskó, I. – Laihonon, P. (2016): Hybrid practices meet nation-state language policies: Transcarpathia in the twentieth century and today. *Multilingual*, 35, 1: 1–30.
- Csernicskó, I. (2013): *Államok, nyelvek, államnyelvek*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Csernicskó, I. (2017): Nyelv, gazdaság, társadalom. Globális nyelvek Kárpátalja magyarok lakta végeinek nyelvi tájképében. In: Márku, A. – Tóth, E. (szerk.): *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III. „RIK-U”*, Ungvár:13–44.
- Csernicskó, I. (2018): A kisebbségek nyelvmegtartásáról és gazdasági életképességről a kárpátaljai nyelvi tájkép tükrében. In: *Metszetek*, 2018, 1: 119–141.
- Fedir, S. – Deák, I. (Федір, Ш. – Деяк, І.) (2010): Закарпатське вино. Ужгород
- Fedir, S. – Deák, I. (2016a) *Kárpátaljai bor*. Ungvár
- Fedir, S. – Deák, I. (2016b) *Transcarpathian wine*. Uzhgorod

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

- Hires-László, K. (2015): Nyelvi tájkép és etnicitás Beregszászon. In: Márku, A. – Hires-László, K. (szerk.): *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép*. Aurdor-Shark, Ungvár: 160–185.
- Karmacsi, Z. (2014): Település és utcanevek Kárpátalja magyarlakta településein. In: Beregszászi, A. – Hires-László, K. (szerk.): *Meszelt falakon túl*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász: 87–98.
- Kárpátalja középkori várai képeslapgyűjtemény* (2016) (Набир листовок «Середньовични замки Закарпаття», виготовлено Студією Слово
- Kárpátaljai Statisztikai Évkönyv* (2016) (Статистичний щорічник Закарпаття за 2016 рік). Ужгород: Головне управління статистики у Закарпатський області, 2017
- Kárpátalja turisztikai eseményeinek kalendáriuma 2017-es évre* (Календар туристичних подій Закарпаття на 2017 рік). Ужгород: Закарпатська облдержадміністрація, Департемент економічного розвитку и торгівли
- Kárpátaljaturisztikaieseményeinek kalendáriuma (2018)* (Календар туристичних подій Закарпаття 2018 рік). Ужгород: Закарпатська облдержадміністрація, Департемент економічного розвитку и торгівли
- Laihonen, P. (2012): Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 14, 3
- Landry, R. – Bourhis, R. (1997): Linguistic landscape and ethno linguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology*, 16: 23–49.
- Látható kétnyelvűség 1. Látható és működő kétnyelvűség? *A magyar nyelv hivatalos/hivatali használata a kárpátaljai Beregszászi járásban elméletben és a gyakorlatban*, pályázati beszámoló, kézirat
- Látható kétnyelvűség 2. Látható és működő kétnyelvűség? *A magyar nyelv hivatalos/hivatali használata a Nagyszőlősi, Munkácsi és Ungvári járásokban elméletben és a gyakorlatban*, pályázati beszámoló, kézirat
- Molnár, J. – Molnár, D. I. (2005): *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. KMPSZ Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász
- Pavlenko, A. (2015): Russian-friendly: how Russian became a commodity in Europe and beyond. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*
- Rada (2015): *Zakarpattya Region*. Ukraine Today: Catalog of leading enterprises of Ukraine. [www.rada.com.ua/eng/RegionsPotential/Zakarpattya]
- Sass, E. (2008): Kárpátalja Ukrajna turizmusában betöltött pizíciójának vizsgálata. In: Szónoky Ancsin, G. (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében: Tudományos nemzetközi konferencia CD-ROM*, Szeged: 465–476.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

- Sass, E. (2012): A kárpátaljai falusi turizmus múltja, jelene és jövőképe. In: Aubert, A. – Gyuricza, L. – Huszti, Zs. (szerk.): *A kultúra turizmusa a turizmus kultúrája*. IDResearch Kft. – Publikon, Pécs: 529–549.
- Sass, E. (2016): Kárpátalja fesztiváljainak elemzése internetes megjelenésük alapján. In: Jászberényi, M. – Zátori, A. – Ásványi, K. (szerk.): *Fesztiválturizmus*. Akadémiai Kiadó, Budapest: 368–382.
- Tematikus turistautak Kárpátalján* (Туристические маршруты Закарпаття), Закарпатська Обласная Государственная Администрация
- Ukrajna Nemzeti Atlasza* (2009) [Национальный атлас України Державне науково-виробниче підприємство «Картографія», Київ, 2009]
- URL1: *Tavaly közel 278 ezren látogattak el a munkácsi várba*. 2017.01.04. <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/szines/tavaly-kozel-278-ezren-latogattak-el-a-munkacsi-varba/> Utolsó letöltés: 2017.11.26.
- URL2: *Egy millió turista járt idén Kárpátalján*. 2017.09.19. <http://karpathir.com/2017/09/19/egymillio-turista-jart-iden-karpataljan/> Utolsó letöltés: 2017.11.26.
- URL3: Термальні води https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B5%D1%80%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96_%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%B8 Utolsó letöltés: 2017.11.28.
- URL4: Термальні джерела в Україні <https://tsikaviy-svit.com/%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96-%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BB%D0%B0-%D0%B2-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96> Letöltve: 2017.11.29.
- URL5: Москаль: «Протягом 2017-го року на Закарпатті побувало близько 2 мільйонів туристів – це абсолютний рекорд!» <http://www.carpathia.gov.ua/ua/publication/content/16405.htm> Utolsó letöltés: 2018.01.04.
- URL6: Керівні принципи туристичного бренду Закарпаття http://www.carpathia.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/14649/brandbook_zakarpattia.pdf Utolsó letöltés: 2018.01.05.
- URL7: Welcome to Zakarpattia Офіційний туристично-інформаційний портал <http://www.transcarpathiatour.com.ua/> Utolsó letöltés: 2018.01.05.
- URL8: Мукачівський замок продовжує бити рекорди <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2377274-mukacivskij-zamok-prodovzue-biti-rekordi.html> Utolsó letöltés: 2018.01.06.

A kárpátaljai magyar kisebbség nyelvmegtartásáról és gazdasági életképességéről a nyelvi tájkép tükrében

CSERNICSKÓ ISTVÁN¹

ABSZTRAKT

A tanulmány nyelv és gazdaság összefüggésében vizsgálja Kárpátalja jellemzően magyarok lakta részeinek nyelvi tájképét. Azt mutatjuk be, hogyan jelenik meg a területen a nagy presztízzsel rendelkező világnyelv, az angol, illetve az egykori Szovjetunió közvetítő nyelve, az orosz. Bemutatjuk, hogy a gazdasági realitások miképp írhatják felül a kisebbségi közösség nacionalizmusát, illetve utalunk arra, hogy a nemzeti kisebbség nyelvmegtartását támogató nyelvpolitika nem lehet sikeres, ha nem jár együtt a gazdaság fejlesztésével. Hipotézisünk szerint ha többnyelvű környezetben javítani szeretnénk a kárpátaljai magyarok gazdasági helyzetén, akkor nyelvoktatás az egyik olyan terület, ahová feltétlenül szükséges investálni.

KULCSSZAVAK: nyelv és gazdaság, nyelvi tájkép, nyelvmegtartás, angol nyelv, orosz nyelv, Kárpátalja

ABSTRACT

Maintenance of minority languages and economic viability of minorities in the mirror of the Transcarpathian linguistic landscape

The study examines the linguistic landscape of the territories of Transcarpathia (Ukraine) which are mostly inhabited by Hungarians in the context of language and economy. It will be presented how economically prestigious world languages, English and Russian are displayed in this region. We show that economic realities suppress the nationalism of the minority in the linguistic landscape. We note that the language policy in support of the language maintenance of the national minority can not be successful if it is not related to the development of the economy. If we want to improve the economic situation of the Hungarians of Transcarpathia in a multilingual environment, the teaching of languages is one of the areas where it is necessary to invest.

KEYWORDS: language and economy, linguistic landscape, language maintenance, English language, Russian language, Transcarpathia

¹ II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Nyelvészeti Központ, igazgató és Pannon Egyetem, egyetemi docens.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

1. Bevezetés

A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontban a régió nyelvi tájképének dokumentálása, elemzése abból a nyelvpolitikai kutatási programból nőtt ki, amelynek kiindulási pontja, hogy a nyelvi tájkép a nyelvpolitika egyik megjelenési formája (Dal Negro 2009: 206, Shohamy 2015: 168, Spolsky 2004: 5), amely szoros összefüggésben van a nyelvi ideológiákkal (Bartha – Laihonen – Szabó 2015: 216, Blommaert 2006: 244). A kutatóközpont archívumában összegyűlt fotóanyag lehetőséget teremt arra, hogy a ma Kárpátaljának nevezett vidék nyelvi tájképét számos szempontból elemezzük. Az alábbiakban nyelv és gazdaság összefüggésében tárgyalom Kárpátalja jellemzően magyarok lakta részeinek nyelvi tájképét. Azt mutatom be, hogyan jelenik meg ezen a területen két világnyelv: az angol és az orosz. Bemutatom továbbá, hogy mindez milyen összefüggésben van a kárpátaljai magyar nemzetiség nyelvmegegyezési törekvéseivel és gazdasági pozícióival.

Kárpátalja magyar közössége az 1980-as évek vége óta törekszik arra, hogy a magyar nyelv egyre több funkcióban legyen használatos a vidéken. A régió magyarok lakta sávjában ma már teljesen természetes, hogy a magyar – természetesen más nyelvek mellett – hangsúlyosan jelen van a feliratokon (Beregszászi 2005, Laihonen – Csernicskó 2017, Hires-László 2015, Karmacs 2014a, 2014b, Tóth 2014a, 2014b). Az utóbbi két-három évben azonban ismét egyre több nem magyar nyelvű felirat, kiírás jelent meg a kárpátaljai magyar nyelvterület szimbolikus terében. Mindez annak ellenére történik, hogy a 2012-ben elfogadott és máig hatályos ukrán nyelvtörvény a korábbiakhoz képest szélesebb jogokat biztosít a magyar nyelv használatára, a nyelvi tájképben is (Tóth – Csernicskó 2014). Tanulmányomban a nyelvi tájképet nem kvantitatív, hanem kvalitatív szempontból elemzem, de utalok a téma kvantitatív szempontú elemzését elvégző tanulmányokra.

2. Az angol nyelv megjelenése Kárpátalja magyarok lakta területein

Az angol nyelv terjedésére a posztszovjet térség államaiban (s ezen belül Ukrajnában) több kutató felhívta a figyelmet (Bilaniuk 2005, Hornberger 2003, House 2003). Mások (például Bever 2010, Oliynyk 2013) arra is rámutattak, hogy az angol nyelv Ukrajna nyelvi tájképében is egyre markánsabban van jelen.

House (2003: 561) bemutatja, hogy a második világháború után új utakon elinduló Németországban az angol a demokratikus állam szimbólumává vált, és segítette az embereknek elfeledni a múltat. A szerző szerint a Szovjetunió széthullása után Kelet-Európa posztszovjet államaiban az angol hasonló funkciókat tölt be, és egyben segédeszköze az orosz mint korábbi *lingua franca* kiszorításához (House 2003: 561). Pavlenko (2009: 258) összeveti az angol terjedését a kelet-európai országokban és a szovjet utódállamokban, és arra a következtetésre jut, hogy a hasonlóságok mellett különbségek is vannak e folyamatban. A terjedőben lévő angol mindenütt magas

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

presztízsű; az innováció, a globalizáció és a nyugati értékek nyelveként jelenik meg. Az egykori Szovjetunió államaiban azonban az angol mindezek mellett a szovjet totalitárius rezsimmel asszociálódó orosz nyelv kiszorításával is együtt jár. Miközben a volt keleti blokkban az angol a helyi nyelvek mellé lépett be a nyelvek piacára, a volt szovjet birodalomból kiszakadt országokban a globális világnyelv verseng az oroszszal a magas presztízsű *lingua franca* pozíciójáért (Pavlenko 2009: 258). Egy másik tanulmányában bemutatja, hogy az ukrán nyelvpolitika célja a nyelvi tájkép ukránosítása, amibe az orosz–ukrán kétnyelvűség helyére lépő ukrán–angol kétnyelvűség is belefér (Pavlenko 2012: 53). A posztszovjet térségben az orosz így fokozatosan átadja a helyét a nyilvános térben a globális világnyelvnek, az angolnak.

Hornberger (2003: 2) úgy látja, hogy az 1991-ben függetlenné vált és a helyét, identitását kereső Ukrajnában a helyi, a nemzeti és a globális diskurzusok átfedik egymást, rivalizálnak egymással, és ez a versengés a nyelvi tájképben is érzékelhető. Mindez úgy jelenik meg a felszínen (azaz a nyilvános térben), mint az ukrán, az orosz és az angol nyelv közötti vetélkedés, ami egyben a cirill és a latin betűs feliratok szintjén is folyik. Kelet-Ukrajna nagyvárosainak nyelvi tájképét elemezve Bever (2010: 211–215) arra következtet, hogy az elsősorban orosz nyelvű régió nyelvi tájképében egyre gyakrabban megjelenő angol nyelv (és vele a latin betűs írás) egyfajta kompromisszum az ukránosítani szándékozó központi hatalom és az orosz nyelv dominanciáját fenntartani szándékozó helyi lakosság egymással szemben álló nyelvi ideológiái között. Az angol terjedését Ukrajnában egyrészt a globalizáció hatásával, másrészt pedig a nemzetközi piac ukrainai terjeszkedésével, a multik és világmárkák megjelenésével magyarázza (Bever 2010: 213–214). Négy ukrainai nagyváros (Kijev, Dnyipro[petrovszk]² Lviv/Lemberg és Odessza) nyelvi tájképét elemző munkájában L'nyavskiy-Ekelund (2016: 93) arra a következtetésre jut, hogy az angol arafelé „a hatalom, a presztízs, a globalizáció és a nyugati világhoz tartozás nyelve”, majd leszögezi, hogy „a kapitalizmus Ukrajnában már nemcsak oroszul beszél, mint korábban”, hanem sokkal inkább angolul (L'nyavskiy-Ekelund 2016: 96).

Az orosz kiírásokat fokozatosan felváltó angol nyelvű feliratok kapcsán egyetlen elemző sem figyelt fel arra a jelenségre, hogy miközben az ukrainai nemzetépítés egyik kiemelt projektje a minél erősebb pozíciók kivívása az ukrán nyelv számára, elsősorban az orosz nyelvvel szemben, az ukrán hatóságokat nem aggasztja az angol egyre erősebb térhódítása Ukrajnában. Ebből is látszik, hogy a nemzetépítési folyamatban elsősorban az orosz nyelvvel és kultúrával, illetve a szomszédos Oroszországgal szemben folyik az ukrán identitás meghatározása és megerősítése. Ebben a folyamatban az angol nem a veszélyeztetettnek tekintett ukrán nyelvet fenyegető

² Dnyipro[petrovszk] (ukránul: Дніпропетровськ) városát az ukrainai úgynevezett dekommunizációs törvény alapján 2016. február 4-én *Dnyipro* (ukránul: Дніпро) névre nevezte át az ukrán parlament (Fedinec – Csernicskó 2016: 89–90).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

globális világnyelvként, hanem a nyugati integráció és a szovjet világból való kiszakadás egyik szimbólumaként jelenik meg.

Laihonen egy magyar többségű és egy vegyes lakosságú kárpátaljai falu nyelvi tájképét elemezve azt tapasztalta, hogy Kaszonyban az összes felirat 8,03%-án jelent meg az angol nyelv, Viskén pedig 9,78%-án (Laihonen – Csernicskó 2017). Az angol nyelvű kiírások beregszászi jelenlétét Hires-László Kornélia (2015) rögzítette először. A kutató összesen 1172 fényképet készített a város központjában, ezek közül 73 feliraton volt jelen az angol nyelv. Ez az összes felvétel 6,2%-a; 16 felirat (az összes kiírás 1,4%-a) egynyelvű angol volt (Hires-László 2015: 167).

A kisebbségi nyelvek fenntartásában a nyelvet használó közösség gazdasági életképessége meghatározó (Da Silva – Heller 2009). Kárpátalja iparilag fejletlen vidék, a jellemzően hegyvidéki környezet miatt kevés a művelhető földterület is. A régió gazdasági elmaradottságából és infrastrukturális lemaradásából adódóan a munkahelyek száma is kevés. Egyre többen látnak azonban kitörési pontot a turizmusban (Berghauer 2012). A turistákat alapvetően két irányból várja Kárpátalja: Ukrajna belső területeiről és a szomszédos országokból. Ukrajnából télen a Kárpátok sípályái, nyáron a hegyek természeti szépségei, illetve a termálfürdők vonzzák az utazókat. Magyarországról elsősorban a régió magyar vonatkozású történelmi emlékhelyei, a nemzeti örökség turizmus (Feischmidt 2008: 122) miatt utaznak ide sokan. Miután 2014 márciusában Ukrajna gyakorlatilag elveszítette legkedveltebb nyári üdülőhelyét, az Oroszország által annektált Krím-félszigetet, és az ország keleti végein fegyveres konfliktus dúl, Kárpátalja turisztikai vonzereje tovább növekszik; elsősorban a belföldi turistaforgalom növekedett meg (Csernicskó – Laihonen 2016, Karmacsai 2017). A 2012-es ukrán–lengyel közös rendezésű labdarúgó Európa-bajnokságtól is azt várták, hogy fellendíti a turizmust. A nemzetközi sportesemény előtt számos angol nyelvű vagy angol nyelvű szöveget is tartalmazó felirat, információs tábla, szóróanyag jelent meg az egész ország területén, így Kárpátalján is. Ezek a feliratok nem a helyi lakosságnak, hanem a régión átutazó, az ukrán és orosz nyelvet nem ismerő külföldieknek szóltak.

Az angol kiírások terjedése Kárpátalján a globalizációval is összefügg. Egyre több nemzetközi cég, márka, brend jelenik meg a régióban. Blommaert (2010: 24) ezt a fajta nemzetköziséget a „*McDonaldization*” (McDonaldizáció) terminussal nevezi meg, s ez annak ellenére jellemző Kárpátaljára is, hogy a régióban egyetlen McDonald's sem működik napjainkban. Az angol viszont a globális üzlet és kereskedelem, valamint a nemzetközi populáris kultúra révén egyre gyakrabban jelenik meg a kárpátaljai nyelvi tájképben (Csernicskó – Laihonen 2016: 21–22). Ezt jelzi, hogy Kárpátalja városaiban – így Beregszászban is – az angol nyelvű feliratok az utcakép szerves és természetes részeivé váltak. Az angol nemcsak a reklámfeliratokon tűnik fel, hanem például hirdetésekben, szolgáltatásokat kínáló tájékoztató táblákon is.

A turistákat célozza meg például az a kiírás, amely az 1. ábrán látható. A tábla ukrán és angol nyelven kínál szálláshelyeket a Beregszászba érkezők számára. Az

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

ukrán szövegek közé ékelt *rooms for rent* angol nyelvű szöveg funkciója valószínűleg az információ közlésén túl az, hogy a nyugati életszínvonallal kapcsolatos asszociációkat hívjon elő.

1. ábra: Szálláshelyeket ukrán és angol nyelven hirdető plakát Beregszászban

Forrás: A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont archívuma

Bever (2010: 53) szerint a kelet-ukrajnai városok bankjainak, pénzügyi szolgáltatást nyújtó intézményeinek feliratain az angol nyelv megjelenése az angol nyelvű nemzetközi pénzpiac gazdasági presztízsét és megbízhatóságát jelképezi. Feltételezhetjük, hogy az információs cél mellett Kárpátalján hasonló okokból jelenik meg a globális angol a pénzváltók kirakatában. A beregszászi pénzváltók homlokzatán is látható az angol nyelv az ukrán és a magyar mellett.

Kárpátalját Ukrajnán belül – többek között azért, mert az Európai Unió négy tagállamával, Lengyelországgal, Szlovákiával és Magyarországgal határos – az ország nyugati kapujaként is emlegetik. Beregszász város – amelytől nyolc kilométernyire található az Asztély–Beregsurány ukrán–magyar nemzetközi határátkelő – európaiságát, nyitottságát szimbolizálják a városban több helyen látható angol kiírások, valamint az Európai Unió szimbólumainak elhelyezése a város központi épületein. A kisváros főterének egyik végén az egykori zsinagóga, ma a járási kultúrház épülete áll (2. ábra). A homlokzat bal oldalán a kék–sárga ukrán, jobb oldalán a piros–fehér–zöld magyar lobogó látható, középen pedig az Európai Unió zászlaja legfelül a város

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

oroszlános címerével. Az EU lobogója itt egy olyan ország városának főterén jelenik meg, amely nem tagja az Uniónak.

2. ábra. Az EU jelképe Beregszász központi terén

Forrás: A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont archívuma

A nyugati világ és kapitalizmus elől évtizedeken át elzárt egykori szovjet régióban a magas presztízsű globális *lingua franca* hirtelen megjelenése nem járt együtt a magas szintű angol nyelvtudás széles körűvé válásával. Pavlenko (2009: 258) beszámol arról, hogy a posztszovjet államok nyelvi tájképében gyakran az angol nem-sztenderd, „helyi” változata jelenik meg. Blommaert (2010: 103) a globalizáció révén terjedő, hiányos nyelvtudásból fakadó angol jellegzetességeit a „*truncated repertoire*” (csonka repertoár) terminussal jelöli. A sztenderd angolhoz mérve hibás graffitit mutat be például a kárpátaljai Mezőkaszonyból Csernicskó és Laihonen (2016: 21). A 3. ábrán látható felirat is csak ebben a kontextusban értelmezhető. A Beregszász központjában lévő kétnyelvű útjelző tábla cirill betűs ukrán és latin betűs (talán)

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

angol nyelvű feliratokat tartalmaz. A helyi, cirill betűt olvasni tudó és az ukrainai kulturális viszonyokat ismerő utazó azt olvashatja le a tábláról, hogy a „Лужанка/*Luzhanka*” határátkelő egyenesen 7 km-re, a „Вілок/*Vilok*” és a „Дяково/*Dyakovo*” határátkelő pedig balra 23, illetve 43 km-re található. Az ukrainai valóságot nem ismerő gépjárművezető azonban jó eséllyel nem tudja, hogy az idézőjelek között megjelenő szavak itt nem (csak) településnevet jelölnek, hanem a nemzetközi határátkelő nevéként jelennek meg a táblán. Mint ahogyan azt sem sokan tudják, hogy a tábla latin betűs részén a „*Luzhanka*”, „*Vilok*” és „*Dyakovo*” előtt egyaránt látható *KPP* az ukrán *Контрольно-пропускний пункт* (ellenőrző pont) rövidítése, ami a közlekedési útmutató táblán a vám- és útlevél-ellenőrzési helyet is jelentő nemzetközi határátkelőt jelöli. Hiába van tehát a cirill betűs ukrán alatt latin betűs angol nyelvű (latin betűs) felirat is, a keleti szláv nyelvekben és kultúrában idegenül mozgó utazók könnyen eltévedhetnek: a *KPP* rövidítés értelmezhetetlen számukra.

3. ábra. Nehezen dekódolható latin betűs felirat egy nemzetközi útjelző táblán Beregszász központjában

Forrás: A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont archívuma

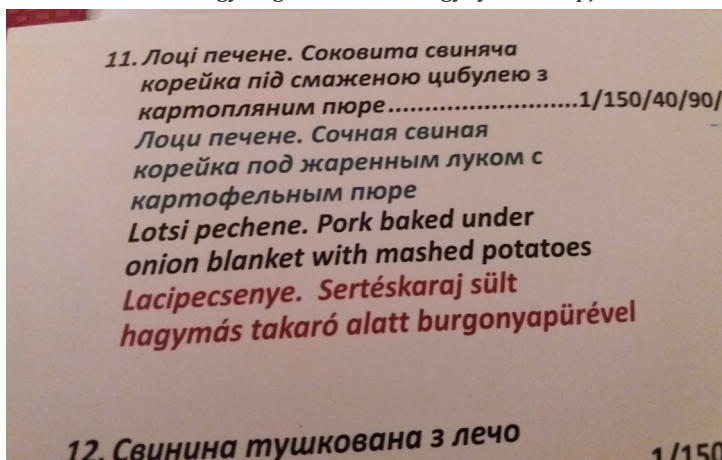
Az angol nyelv a régió egyik legjelentősebb turisztikai desztinációja, a kaszonyi fürdő nyelvi tájképében is megjelenik. Az elsősorban ukrainai vendégeket vonzó termálfürdő és szálloda területén látható kiírások legnagyobb része ukrán, ritkábban kétnyelvű (ukrán–magyar). Az angol nyelvű feliratok kevésbé funkcionális jellegűek, megértésüket rendszerint vagy ukrán nyelvű szöveg, vagy az angol szöveg fölött

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

látható piktogram segíti. Az angol nyelv megjelenése azt üzeni a kaszonyi termálfürdő vendégeinek, hogy a hely modern, globális és nyugati is egyben. A nyugati világra asszociáló angol nyelv azt hivatott jelképezni az ukrainai turista számára, hogy anélkül jutott el egy európai színvonalú helyre, hogy végigjárta volna a schengeni vízum beszerzésének drága és időigényes útját (Csernicskó – Laihonen 2016). Ahogyan Pavlenko (2009: 285) fogalmaz, az ilyen angol nyelvű feliratok elsődleges funkciója, hogy „nemzetközi aurát” biztosítsanak.

A turizmushoz kapcsolódóan néhány kárpátaljai étteremben már angol nyelven is olvasható az étlap kínálata. Ahogyan a 4. ábrán látható, a *lacipecsenye* igazi nemzetközi étel: ukrán, orosz és angol nyelven is ugyanígy nevezik ezt a fogást.

4. ábra. Egy ungvári étterem négy nyelvű étlapja

Forrás: A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont archívuma

3. Az orosz nyelv Kárpátalja magyarok lakta sávjában

Az orosz – mint az egykori Szovjetunió privilegizált nyelve – a kommunizmust építő birodalom széthullása után szinte azonnal elkezdett visszaszorulni az egykori szovjet érdekszférából (Pavlenko 2008: 282, L'nyavskiy-Ekelund 2016, Bátyi 2017) és Kárpátaljáról is. Jelenléte azonban ma is kimutatható a posztszovjet térségben (Muth 2015a, 2015b), így Ukrajnában (Pavlenko 2012: 46–47, Bever 2015), és Kárpátalja jelentős részben magyarok lakta településein is. Laihonen kutatása szerint Kaszonyban a közterületi feliratok 5,84%-a, Viskén 1,50%-a volt orosz (Laihonen – Csernicskó 2017). Beregszász nyelvi tájképét elemző tanulmányában Hires-László (2015: 167) az összesen rögzített 1172 fotó között 27 orosz nyelvűt talált; az összes

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

kiírás 2,3%-án volt jelen az orosz nyelv a városban, az egynyelvű orosz szövegek száma 22 (1,9%) volt.

Pavlenko (2009: 251) rámutat, hogy Ukrajnában nem mindig egyszerű eldönteni, hogy a nyilvános térben megjelenő orosz nyelv a nemzetek közötti érintkezés nyelveként, regionális *lingua franca*-ként, vagy pedig a helyben élő orosz ajkú közösség anyanyelveként látható. Az alábbiakban bemutatott példákából kiderül, hogy az orosz nyelvű szöveget (is) megjelenítő kiírások egy részére vonatkoztatható Pavlenko megállapítása, ám az orosz feliratok jelentős része egyik kategóriába sem sorolható: ezekkel a helyi magyar közösség tagjai a kívülről érkező, más nyelvű embereket próbálják megszólítani.

A Beregszászban és környékén látható orosz nyelvű feliratoknak egy része minden bizonnyal még a szovjet korszakból maradt meg. Tóth (2014a: 63) a Beregszászi járás két településének nyelvi tájképét elemezve rámutat, hogy bár a Szovjetunió már 1991 óta nem létezik, „a községek utcanévtáblái még mindig csak orosz nyelvűek”. Elemzéséből is az kiderül, hogy „a halábori kultúrház névtáblája még mindig orosz és magyar nyelvű, egy badalói épületen továbbra is látható a szovjet hadsereg emlékére felállított orosz és magyar nyelvű emléktábla. (...) A magasfeszültségre figyelmeztető táblák mindkét településen csak orosz nyelvűek” (Tóth 2014a: 62). Az ilyen jellegű orosz feliratok fennmaradását Pavlenko (2009: 257) úgy értelmezi, hogy az egykori gyarmatosító nyelve még sokáig használatban marad az egykori gyarmatokon.

A kaszonyi termálfürdő nyelvi tájképét elemző korábbi tanulmányunkban (Csernicskó – Laihonen 2016) bemutattuk, hogy a Kárpátalja magyarok lakta részeire érkező szláv turisták jelentős része az orosz nyelvet használja. Nem véletlen tehát, hogy az orosz nyelvű feliratok ismét elkezdtek megjelenni a régió nyelvi tájképében. Az orosz nyelvnek a turizmus általi (újra)megjelenése a posztszovjet térségben nem egyedi jelenség. Kutatók hasonlóról számolnak be a balti államokban (Marten et al. 2012, Muth 2015b, Pavlenko 2017a, Zabrodszkaja 2016), illetve Magyarországon (Bátyi 2014). Ryazanova-Clarke (2014: 12) szerint az orosz nyelv ismét megfigyelhető terjedése Oroszországon kívül annak transznacionális gazdasági értékével magyarázható. Ukrajnában pedig „csaknem minden ukránnak, aki pénzt akar keresni, tudnia kell oroszul” (Rybka 2016). A posztszovjet térséghez tartozó Kárpátalján az orosz még mindig fontos nyelv.

Az orosz nyelv turisztikai hasznosságát jelzi az 5. ábra. A fotó a Beregszászi Járási Állami Közigazgatási Hivatal épülete előtt készült. Az épület alagsorában működő önkiszolgáló étterem egy utcai reklámtábláján egyik oldalon ukránul, a másikon orosz nyelven is hirdeti, hogy „gyorsan, finomat és olcsón” ebédelhet a hozzájuk betérő vendég. Az orosz nyelvű kiírás nyilvánvalóan nem az épületben dolgozó hivatalnokokat, nem is a városban élő, az ukrán és a magyar nyelvet az orosznál jobban ismerőket próbálja megszólítani, hanem a Beregszászba érkező turistákat.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalmá

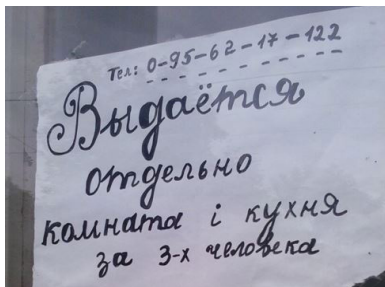
5. ábra. Ukrán, illetve hátoldalán orosz nyelvű reklámtábla a Beregszászi Járási Állami Közigazgatási Hivatal épületében működő önkiszolgáló étterem előtt

Forrás: A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont archívuma

Ukrajna függetlenné válása óta az orosz nyelvet már nem oktatják az iskolákban, így felnőtt egy generáció, amely nem feltétlenül ismeri a sztenderd oroszot. A 6. ábrán egy olyan kiírást láthatunk, amely – nagy valószínűséggel magyar anyanyelvű – fogalmazója hiányos orosz nyelvismeretéről tanúskodik. A kiírás fókuszában látható „Выдаётся” magyar kontaktushatás: a magyar *'kiadó'* tükörfordítása. Az orosz nyelvű szövegben megjelenő „i” kötőszó viszont ukrán kontaktushatás: az orosz ábécében *i* betű nincs, van ellenben az ukránban.

6. ábra. Sajátos helyesírással kihelyezett orosz nyelvű hirdetés Beregszászban

Forrás: A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont archívuma

Nagy valószínűséggel a nem sztenderd orosz feliratok is a Blommaert (2010) által „truncated repertoire”-nak nevezett jelenséghez sorolhatók. Pavlenko (2017b:

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

500) szerint az ilyen, hiányos orosz nyelvtudásról tanúskodó feliratok alapján olyan oroszul beszélőkre következtethetünk, akik a várható gazdasági előnyök kedvéért helyezték ki az orosz nyelvű táblákat. Pavlenko (2017b: 495) ezt a nyelvi igazodás (linguistic accommodation) terminussal jellemzi: a potenciális vásárló nyelvét próbálja használni az, aki szeretné az oroszul beszélőknek eladni áruját, szolgáltatását.

Egyik előadásában Zabrodszkaja (2016) azt mutatta be, hogyan vált a szovjet múlttól elszakadni vágyó Észtországból az orosz előbb az ellenség nyelvén, majd a kis független balti államba érkező gazdag és sokat költő orosz turisták miatt miként jelent meg újra a kiemelt turisztikai helyszíneken. Azt is elmondta azonban, hogy miután Oroszország 2014 tavaszán annektálta a Krímet, az ennek következtében bevezetett gazdasági és politikai szankciók, illetve az orosz rubel jelentős gyengülése miatt az Észtországba látogató orosz turisták száma a töredékére esett vissza, így az orosz ismét az észt függetlenséget fenyegető megszállók nyelve lett (Zabrodszkaja 2016). Hasonló a helyzet Kárpátalján is. A Krím megszállása, illetve a kelet-ukrajnai konfliktus miatt Ukrajnában az ellenség nyelvén kikiáltott orosz egyben a Kárpátaljára érkező és ide pénzt hozó turisták jelentős részének a nyelve is egyben.

Pavlenko (2017a) és Cabal-Guarro (2017) kognitív disszonanciaként jellemzi azt a helyzetet, ahol az orosz nyelv egyszerre jelent gazdasági erőforrást és kapcsolódik negatív politikai vagy más asszociációkkal. Ez a fajta kognitív disszonancia jelenik meg Kárpátalján is, hiszen – amint a fentiekben láthattuk – az orosz nyelv annak ellenére jelen van Kárpátalja nyelvi tájképében, hogy 2014 tavasza óta Ukrajnában az orosz nyelvet egyre gyakrabban azonosítják az agresszor Oroszországgal (lásd pl. Maszenko 2016). A gazdasági realitások azonban időnként felülírják, vagy legalábbis árnyalják a politikai érdekeket és a nemzeti érzelmeket. Ezt igazolja az is, hogy az angol és az orosz mellett természetesen államnyelven kínált szálláshely is akad bőven Kárpátalja magyarok lakta vidékein. Az ezeket reklámozó feliratok, kiírások egy része ukrán–magyar kétnyelvű, de túlnyomó többségük csak ukrán nyelven jelenik meg, például a szintén főként magyarul DEDA községben (7. ábra), vagy épp Nagybégányban, Zapszonyban és Kaszonyban is (Karmacsi 2017).

7. ábra. Ukrán nyelven szállást kínáló kiírások DEDA községben

Forrás: A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont archívuma

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

4. Diszkusszió

Simonyi és Pisano (2011: 230) szerint a magyar többségű településen élő tipikus kárpátaljai magyar ember magyar tannyelvű iskolát végzett és ilyen intézményt választott gyermeke számára is, gyakran jár át Magyarországra bevásárolni, a magyar televízió adásait nézi, és családját hétvégén valamely magyarországi városba viszi moziba vagy kikapcsolódní. Az idézett szerzők azt is meggyőződéssel állítják, hogy ennek a tipikus kárpátaljai magyarnak az ukrán–magyar államhatár átlépése nem több adminisztratív rutinnál, és nem okoznak számukra semmilyen érzékelhető változást a feliratok, amelyek otthon is dominánsan magyar nyelvűek. Sokkal szembe-tűnőbb változást jelent az, amikor Ukrajna belsejébe (átkel a Kárpátokon) vagy a közeli Munkácsra utazik: ebben a szláv politikai térben és a feliratok tekintetében is a magyar nyelvű környezet láthatatlanná válik. Kárpátaljai ukrán kutatók szintén úgy vélik, hogy Kárpátalja déli, magyarok lakta sávjának nyelvi tájképe dominánsan magyar, és a magyar feliratok aránya felülmúlja az ukrán nyelvű kiírásokét (Belej 2012, Tarkanyij 2011). Elemzésünkéből azonban egyértelműen kiderül, hogy az abszolút magyar domináns nyelvi tájkép csupán illúzió, még az egyébként abszolút magyar többségű településeken is, s ez így van nemcsak Kárpátalján, hanem Romániában, Szlovákiában, és a többi magyarlakta régióban is (lásd Laihonen – Cserniczkó 2017, Lulić 2013, Satinská 2013, Szoták 2013, 2017a, 2017b stb.). A magyar nyelv mellett azonban nemcsak az államnyelv jelenik meg Kárpátalja városainak és magyar többségű falvainak nyelvi tájképében, hanem egyre gyakoribb, hogy az angol és/vagy az orosz nyelv is (újra) látható.

Burdick (2012: 2) szerint „a nyelvi tájkép kutatásának módszertana jól alkalmazható a nyelvek áruvá válásának tanulmányozása során, azoknak a tereknek a megismerésében, melyekben a nyelvek áruvá válnak”. Megfogalmazása szerint „a piaci gyakorlatok a nyelvet közvetlenül alkalmazhatóvá teszik a munkaerőpiacon és a turizmusban” (Burdick 2012: 11–12). Nem véletlen, hogy Comaroff és Comaroff (2009) szerint a kisebbségi nyelvi közösségek újabban a gazdasági életképességért küzdenek a nemzetiségi és nyelvi jogok helyett. A nem domináns közösségek a megváltozott gazdasági viszonyok közepette a politikai szempontok mellett/helyett a profittermelés aspektusából értékelik át és alkotják újra a saját nyelvükhöz, nyelvváltozataikhoz fűződő viszonyt és stratégiát (Kelly-Holmes – Pietikäinen 2014: 522). A mai Kárpátalján hasonló jelenség figyelhető meg.

5. Társadalmi implikációk

A nyelvtudás (legyen szó akár a magyar vagy az ukrán, akár az orosz, de különösen az angol nyelvről) jelentősen erősíti a kárpátaljai magyarok munkaerőpiaci pozícióit, és növeli mobilitási esélyeit, lehetőségeit. Mindez azonban fordítva is igaz: a

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

nyelvtudás hiánya nagy mértékben megnehezíti a munkába állást, gettóba zár, csökkenti a mobilitási esélyeket és lehetőségeket.

A kárpátaljaiak és a régióban élő magyar közösség nyelvtudásáról, nyelvismeretéről szintjéről több forrásból is rendelkezünk adatokkal. A 2001-es census adataiból például kiderül, hogy Kárpátalja lakosságának jelentős része csak anyanyelvén képes megszólalni. Az egynyelvűek aránya az ukrán nemzetiségűek között volt messze a legmagasabb (68,8%), őket a magyar nemzetiségűek követték (41,3%). A Kárpátalja területén (is) lebonyolított két legutóbbi census adatai szerint a kárpátaljai lakosság jelentős része nem beszélt az ukrán nyelvet, s még nagyobb volt azoknak az aránya, akik nem beszéltek oroszul, illetve magyarul (1. táblázat). A szociológiai, szociolingvisztikai kutatások adatai szerint a kárpátaljai magyarok államnyelvi és idegen nyelvi nyelvtudása alacsonyabb szintűnek bizonyult, mint a Magyarországgal szomszédos országokban élő más magyar nemzetiségűek körében mért nyelvtudás-szint (összefoglalóan lásd Beregszászi 2004, Csernicskó 2013: 25–49).

1. táblázat. Kárpátalja lakosságának nyelvtudása az 1989-es és 2001-es népszámlálások adatai alapján (az összlakosság százalékában)

Nyelvek	Anyanyelvként beszélők		Másodnyelvként beszélők		Összesen beszélők		Nem beszélők	
	1989-ben	2001-ben	1989-ben	2001-ben	1989-ben	2001-ben	1989-ben	2001-ben
Ukrán	78,10	81,00	3,86	1,57	81,96	82,57	18,04	17,43
Magyar	13,38	12,65	1,00	3,08	14,39	15,74	85,61	84,26
Orosz	4,99	2,90	53,79	2,62	58,78	5,52	41,22	94,48

Forrás: Csernicskó (2017: 46)

2016 nyarán – a Nemzetpolitikai Kutatóintézet, a Lehoczky Tivadar Intézet, a Momentum Doctorandusszal, az Ungvári Nemzeti Egyetem Szociológia és Szociális Munka Tanszékével, valamint a Kárpáti Közvélemény-kutató Központtal együttműködve – a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont egy 1212 fős minta bevonásával végzett kérdőíves kutatást Kárpátalján, amely során egyebek mellett az adatközlők nyelvtudására is rákérdeztünk. A Tandem 2016 című szociológiai kutatás kérdőívének kitöltése során arra kértük a megkérdezetteket, hogy – egy meghatározott skála szerint – becsüljék meg, milyen szinten beszélnek az egyes nyelveket. A skála a következő volt: anyanyelve (6); jól, helyesen beszél és ír (5); jól beszél, kisebb hibákkal (4); beszél, de kifejezésbeli nehézségekkel (3); érti, de nem beszél (2); nem érti és nem is beszél (1). 814 fő ukrán, 398 adatközlő pedig magyar nyelven töltötte ki a kérdőívet.

A vizsgálat során magukat elsősorban ukrán nemzetiségűnek valló 721 fő közül 381 (54,7%) *nem ért és nem beszél* magyarul. 156 ukrán nemzetiségű adatközlő

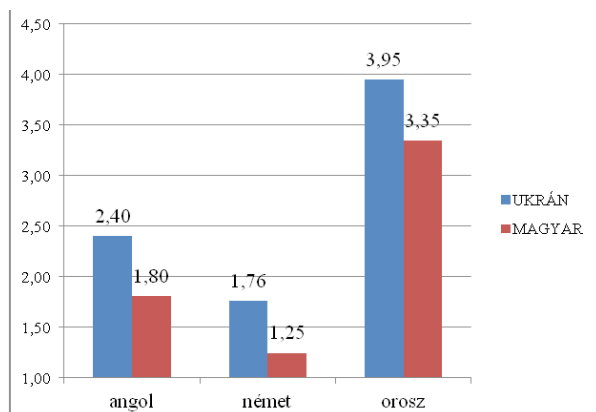

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

(22,4%) ért ugyan magyarul, de nem beszéli a nyelvet. 45 ukrán nemzetiségű megkérdezett (6,5%) *anyanyelvi szintű* magyar nyelvtudást jelölt a kérdőívben, 115-en pedig (16,4%) ennél alacsonyabb fokú nyelvtudást. Az ukrán nemzetiségűek körében a magyar nyelv átlagos ismeretének szintje: „ért, de nem beszél magyarul”. A 455, magát elsősorban magyar nemzetiségűnek valló adatközlő közül mindössze 20 fő (4,4%) válaszolta azt a kérdőív vonatkozó kérdésére, hogy *nem érti és nem is beszéli* Ukrajna államnyelvét. 49 fő (10,8%) ért ugyan ukránul, de nem tud megszólalni ezen a nyelven. 57-en (12,6%) nyilatkoztak úgy a magyar nemzetiségűek körében, hogy *anyanyelvi szinten* ismerik az ukránt, és 328 adatközlő (72,2%) nyilatkozott ennél alacsonyabb szintű nyelvtudásról. A magukat elsősorban magyar nemzetiségűnek vallók körében az államnyelv átlagos ismeretének foka: „*jól beszél, kisebb hibákkal*”.

Ha az Ukrajnában és Kárpátalján máig sajátos helyzetű orosz, illetve az olyan idegen nyelvek ismeretének szintjét vizsgáljuk meg, mint az angol és a német, kiderül, hogy az ukrán alminta statisztikailag szignifikánsan magasabbra értékeli ezen nyelvek ismeretét, mint a magyar alminta (8. ábra). Az idegen nyelvek (angol és német) ismeretének átlagos szintje nagyon alacsony: a kutatásunkban részt vett átlagos adatközlő „ért, de nem beszél” angolul és németül. A kérdőívet ukránul kitöltők között 6,2%, a magyarul válaszolóknál pedig 13,4% azoknak az aránya, akik (már) egyáltalán nem értik és nem beszélik a volt Szovjetunió egykor kiemelt helyzetű nyelvét, az orosz. A megkérdezettek abszolút többsége (az ukránul válaszolók 84,2%-a, a kérdőívet magyarul kitöltők 71,2%-a) azonban – önbevallás szerint – rendelkezik valamilyen szintű orosz nyelvtudással.

8. ábra. Az ukrán (N=814) és a magyar (N=398) alminta idegennyelv-ismerete a Tandem 2016 című kutatás adatai alapján. Hatfokú skálán kapott átlagok: 6: anyanyelve, 1: nem érti és nem is beszéli

Forrás: A szerző saját szerkesztése

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

6. Összegzés

Laitinen és Zabrodszkaja (2015: 11–12) szerint a nyelvi tájkép szociolingvisztikai értelmezése tükrözi a társadalmi változásokat, és láthatóvá teszi, milyen forrásokat és hogyan használnak a közösségek a többnyelvű tér kialakítása során. Meggyőződéssel állítják, hogy a nyelvi tájképben bekövetkező változások hasonlóan működnek, mint a nyelvi változások, amelyek soha nem függetlenek a nyelvet használó társadalom, közösség helyzetében, valamint az identitás- a presztízsvizonyokban bekövetkező változásoktól (Laitinen – Zabrodszkaja 2015: 12). Rávilágítanak arra, hogy az angol terjedése a világ országainak nyelvi tájképében nem magyarázható egyszerűen a globalizációs folyamatokkal, az elemzés során tekintettel kell lenni a kontextusra, a helyi hatalmi viszonyokra, a kollektív identitás lokális markereire is (Laitinen – Zabrodszkaja 2015: 14). Ebben az olvasatban a nyelvi tájképet meghatározzák azok a törvények, rendeletek, melyek felülről (top-down) szabályozzák a nyilvános tér kitöltésének kereteit (Cenoz – Gorter 2006: 68). A fentiekben azonban bemutattuk, hogy a nyelvi jogi szabályozás mellett a nyelvi tájképre közvetlen és lényeges befolyást gyakorolnak a gazdasági folyamatok is. Pavlenko (2017b: 495) ezzel kapcsolatban leszögezi: új jelenségnek tekinthető, hogy a nyelvpolitika már nem az állami hatóságok előjoga, hanem a gazdasági haszon megszerzésének egyik eszközévé vált a globális, multinacionális vállalatok számára éppúgy, mint a magánvállalkozók körében. Legfontosabb megállapítása e témakörben azonban talán az, hogy a nyelv nemcsak a nemzeti büszkeség forrása, nem csupán fontos identitásjelző, hanem a mindennapi gyakorlatokban és hétköznapi diskurzusok során hasznosítható, eladható áruvá vált (Pavlenko 2017b: 495).

Da Silva és Heller (2009) a nyelvpolitikát olyan diskurzív folyamatként írják le, amely a politikai és gazdasági tendenciákban gyökerezik, és ezektől nem függetleníthető. Ehhez az elmélethez kapcsolódva bemutattuk, hogy egy nemzeti kisebbség – reagálva a gazdasági környezetben bekövetkezett változásokra, és részben felülírva saját nacionalizmusát – lakóterületének nyelvi tájképét más nyelvű feliratok kihehelyezésével alakítja át. Ennek következtében csökken a kisebbségi (a magyar), és nő a más nyelvű (angol, orosz) feliratok aránya; a nemzeti érzelmek és nacionalizmus fölött diadalmaskodik a gazdasági érdek. Így lesz egyre több angol és orosz nyelvű felirat Kárpátalja magyarlakta településein. A turizmus, illetve a turisták, valamint a globális gazdaság és a piaci viszonyok ily módon válnak közvetve a nyelvi tájkép formálóivá, alakítóivá Kárpátalján is (Kallen 2009: 274). Miközben azonban az angol nyelv elsősorban szimbolikus szerepben jelenik meg a vizsgált területen, az orosz nyelv funkcionális szerepben is feltűnik.

Láthattuk azonban azt is, hogy a kárpátaljai magyarok hiányos ukrán, orosz és angol nyelvi ismeretei megnehezítik azt, hogy a közösség könnyen profitáljon Kárpátalja gazdasági, turisztikai felértékelődéséből. A magyar nyelvtudás nyújtotta előnyöket is csak az képes kihasználni, aki anyanyelve mellett más nyelveken is kom-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

munikációképes, önmagában a magyar nyelvismeret nem könnyen konvertálható gazdasági erőforrássá. Ez pedig azt jelenti, hogy a nyelvtanítás hatékonyságának növelése nélkül Kárpátalja magyar lakosságának jelentős része a turizmus és a gazdasági pezsgés előnyei helyett annak csupán hátrányait tapasztalhatja.

A magyar nyelvtudás piaci értékére a közeljövőben hatással lesz az is, hogy a magyar kormány támogatásával Kárpátalján több ezren vehetnek részt magyar nyelvtanfolyamokon. Grezsa István, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Kárpátalja kormánybiztosa egyik 2018 tavaszán tartott előadásában arról számolt be, hogy a budapesti kormányzat által hirdetett ingyenes, 120 órás magyar nyelvtanfolyamok nagyon népszerűek, s „a magyar, mint idegen nyelv lett a legnépszerűbb idegen nyelv Kárpátalján, megelőzve az angol nyelvet is”. A Budapest által 210 millió forinttal támogatott magyar nyelvtanfolyamokon 2016 májusa és 2017 decembere között közel félszáz helyszínen csaknem 13 ezer fő vett részt (2. táblázat), és a 2018 első negyedében meghirdetett újabb képzésre közel 4 ezer fő jelentkezett (Grezsa 2018).

2. táblázat. A magyar kormányzat támogatása révén ingyenes, 120 órás magyar mint idegen nyelv tanfolyamok Kárpátalján (2016–2017)

	2016. május – december	2016. december – 2017. április	2017. április – június	2017. július – december
Helyszín	52	52	49	44
Oktató	71	117	116	100
Jelentkezők	2 064	3 605	3 197	4 105

Forrás: Grezsa (2018)

A kárpátaljai szlávok körében tehát fokozatosan nő a magyarul valamilyen szinten beszélők száma, így önmagában a magyar nyelv ismerete még kevésbé jelent majd előnyt, ha nem társul hozzá más nyelvek ismerete is. A magyar egynyelvűség sokkal inkább hátrányt jelent. Amint azt Beregszászi (2002) összefoglalta, a kisebbségeknek nemcsak ahhoz van joguk, hogy identitásukat és anyanyelvüket megőrizték, hanem ahhoz is, hogy az államnyelv megtanulása révén integrálódjanak és részt vegyenek az adott ország szélesebb társadalmában; ugyanakkor a kisebbségnek érdeke is, hogy az anyanyelv megőrzése mellett elsajátítsa az állam hivatalos nyelvét és (legalább) egy idegen nyelvet.

A fenti elemzés mindemellett arra is rávilágít, hogy önmagában az anyaországnak a nemzeti kisebbség nyelvmegtartását támogató nyelvpolitikája nem lehet sikeres, ha az nem jár együtt gazdaságpolitikai fejlesztésekkel. Kontra (2016: 207) a horvátországi magyarokról írott szavai Kárpátalja vonatkozásában is helytállóak: „Ha azt óhajtjuk, netán akarjuk, hogy a drávaszögi magyarok 50 év múlva is magyarul beszéljenek, akkor ennek olyan gazdasági előfeltételei vannak, amelyek lehetővé

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

teszik, hogy a magyarok magyarul boldogulhassanak Drávaszögben – 50 év múlva is”. Kontra arra is rámutat, hogy az ilyen nyelvpolitika nem utópisztikus vágyalom. Szerinte „A da Silva és Heller (2009) által bemutatott kanadai nyelvpolitika nagyrészt gazdaságpolitika: a kisvárosi frankofón közösségek gazdasági fejlesztésével fordítják vissza az urbanizációt, a kistelepülések kiürülését, tehát a francia ajkúak felszívódását. A politikai tervezés és aktusok tehát nem a nyelv megmentésére irányulnak, hanem a nyelvet beszélő emberek közösségeinek megmentésére” (Kontra 2010: 165).

A magyarországi kormányzat által 2016-ban elindított Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Program (Egán 2018a) – amely a kárpátaljai magyar közösség gazdaságfejlesztési stratégiai tervén alapszik (Egán 2018b) – nagyrészt ezt célozza: a Kárpátalján élő magyar közösség gazdasági pozícióinak javítását, amin keresztül növekszik a magyar nyelv presztízse, javulnak pozíciói, szélesebbé válik használati köre.³

A nyelvmegtartást, illetve a kárpátaljai magyar közösség hosszú távú életképességét támogató gazdaságfejlesztési programok kidolgozása és megvalósítása során is figyelembe kell azonban venni, hogy Kárpátalján – ahol a magyar anyanyelvűek a régió összlakosságának alig 13 százalékát teszik ki – sem a hétköznapi élet, sem a vállalkozói lét „nem a nemzeti térbe bezárva, hanem transznacionális térben zajlik, ahol a gazdasági ésszerűség és lehetőségek mentén gyorsan megtörténik az új helyzethez való alkalmazkodás” (Kovály – Erőss – Tátrai 2017: 17–18).

A fentiekben azt mutattuk be, hogy ez a megváltozott gazdasági körülményekhez történő alkalmazkodás folyamatban van Kárpátalján. Ha ehhez hozzáadódnak a magyarországi támogatások, illetve a Kárpátalján hagyományosan jelen lévő határmenti kereskedelem és ingázás (lásd pl. Borbély 2015, Tátrai – Erőss – Kovály 2016, 2017, Pisano – Simonyi 2016), az erősítheti a magyarok és a magyar nyelv pozícióit a régióban. De csak akkor, ha ehhez más nyelvek ismerete is társul.

Irodalom

Bartha, Cs. – Laihonen, P. – Szabó, T.P. (2015): Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben. Egy új kutatási területről. In: Kozmács, I. (szerk.): *Kétnyelvűségi szöveggyűjtemény*. Nyitra Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra: 213–227.

Bátyi, Sz. (2014): Hévíz: nyelvi tájkép orosz ecsettel. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, XIV, 1–2: 21–34.

³ Az eltelt idő rövidsége miatt a gazdaságfejlesztési terv hatásairól nem tudunk érdemi következtetéseket levonni.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

- Bátyi, Sz. (2017): The Impact of Attitudes on Language Retention of Russian as a Foreign Language in Hungary: Some Lessons to be Learnt from Attrition Studies. In: Pfenninger, S.E. – Navracscics, J. (eds.): *Future Research Directions for Applied Linguistics*. Multilingual Matters, Bristol–Buffalo–Toronto: 265–285.
- Belej, L. (2012) Мовний ландшафт Закарпатської області України початку XXI ст. Київ: Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.
- Ben-Rafael, E. – Shohamy, E. – Amara, M. H. – Trumper-Hecht, N. (2006): Linguistic landscape as symbolic construction of the public space: The case of Israel. In: Gorter, D. (ed.): *Linguistic landscape: A new approach to multilingualism*. Multilingual Matters, Clevedon: 7–30.
- Beregszászi, A. (2002): A kárpátaljai magyarság nyelvhasználati sajátosságai a nyelvi tervezés szemszögéből. *Kisebbségkutatás*, 2: 368–375.
- Beregszászi, A. (2004): Idegennyelv-oktatásunk gondjairól és feladatairól szociolingvisztikai nézőpontból. In: Huszti, I. (szerk.): *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász: 10–20.
- Beregszászi, A. (2005): „Csata” a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In: Beregszászi, A. – Papp, R. (szerk.): *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Budapest–Beregszász: 158–163.
- Berghauer, S. (2012): *A turizmus mint kitörési pont Kárpátalján(?)*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Pécs
- Bever, O. (2010): *Linguistic Landscapes of Post-Soviet Ukraine: Multilingualism and Language Policy in Outdoor Media and Advertising*. University of Arizona, Tucson
- Bever, O. (2015): Linguistic landscapes as multimodal and multilingual phenomena. In: Laitinen, M. –Zabrodszkaja, A. (eds.): *Dimensions of Sociolinguistics Landscapes in Europe. Materials and Methodological Solutions*. Peter Lang, Frankfurt am Main: 233–261.
- Bilaniuk, L. (2005): *Contested Tongues: Language Politics and Cultural Correction in Ukraine*. Cornell University Press, Ithaca, NY and London
- Blommaert, J. (2006): Language Policy and National Identity. In: Ricento, T. (ed.): *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Blackwell Publishing Ltd., Malden, MA: 238–254.
- Blommaert, J. (2010): *The Sociolinguistics of Globalization*. Cambridge University Press, New York
- Borbély, S. (2015): Informális gazdasági stratégiák a magyar–ukrán határvidéken. In: Turai, T. (szerk.): *Hármas határok néprajzi értelmezésben*. MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest: 217–245.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

- Burdick, C. (2012): *Mobility and Language in Place: A Linguistic Landscape of Language Commodification*. University of Massachusetts, Amherst
- Cabal-Guarro, M. (2017): Is Russian decommodifying in Catalonia? *Russian Journal of Linguistics*, 21, 3: 605–619.
- Cenoz, J. – Gorter, D. (2006): Linguistic landscape and minority languages. *International Journal of Multilingualism*, 3: 67–80.
- Comaroff, J.L. – Comaroff, J. (2009): *Ethnicity, Inc*. University of Chicago Press, Chicago
- Csernicskó, I. (2013): *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Csernicskó, I. (2017): Nyelv, nyelvtudás és nyelvhasználat Kárpátalján a Tandem 2016 kutatás adatai alapján. *Kisebbségi Szemle*, 2, 2: 41–63.
- Csernicskó, I. – Laihonon, P. (2016): Hybrid practices meet nation-state language policies: Transcarpathia in the twentieth century and today. *Multilingua*, 35, 1: 1–30.
- Da Silva, E. – Heller, M. (2009): From protector to producer: The role of the State in the discursive shift from minority rights to economic development. *Language Policy*, 8: 95–116.
- Dal Negro, S. (2009): Local policy modeling the linguistic landscape. In: Shohamy, E. –Gorter, D. (eds.): *Linguistic landscape. Expanding the scenery*. Routledge, New York & London: 206–218.
- Egán (2018a): Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Program. <https://www.eganede.com/> (Utolsó letöltés: 2018.07.04.)
- Egán (2018b): Egán Ede-terv. A kárpátaljai magyarság gazdaságfejlesztési stratégiai terve. <https://www.eganede.com/egan-edeterv.pdf> (Utolsó letöltés: 2018.07.04.)
- Fedinec, Cs. – Csernicskó, I. (2016): Az Ukrajnából száműzött Lenin. Európai út a kommunizmus öröksége nélkül? *Regio*, 24, 1: 73–124.
- Feischmidt, M. (2008): The Hungarian Transylvania: Symbolic Reconstruction of Lost Territories. *Hungarian Studies*, 22, 1–2: 119–133.
- Gorter, D. (2006): Further Possibilities for Linguistic Landscape Research. In: Gorter, D. (ed.): *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Multilingual Matters, Clevedon–Buffalo–Toronto: 81–89.
- Grezsza, I. (2018): A kárpátaljai magyarságot ért kihívások: egy gondoskodó anyaország válaszreakciói. Elhangzott Makkosjánosiban, 2018. május 2-án az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Akadémiai Napok című rendezvényén.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

- Hires-László, K. (2015): Nyelvi tájkép és etnicitás Beregszászon. In: Márku, A. – Hires-László, K. (szerk.): *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép*. Autdor-Shark, Ungvár: 160–185.
- Hornberger, N. (2003): English in the global ecology of languages: The value of multilingualism. *BESIG Business Issues*, 2: 2–6.
- House, J. (2003): English as a lingua franca: A threat to multilingualism? *Journal of Sociolinguistics*, 7, 4: 556–578.
- Kallen, J. (2009): Tourism and representation in the Irish linguistic landscape. In: Shohamy, E. – Gorter, D. (eds.): *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. Routledge, London, UK: 270–283.
- Karmacsi, Z. (2014a): Település- és utcanevek Kárpátalja magyarlakta településeiben. In: Beregszászi, A. – Hires-László, K. (szerk.): *Mesztel falakon túl: Születésnap i köszöntő kötet Kótyuk István tiszteletére*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász: 87–98.
- Karmacsi, Z. (2014b): Vizuális kétnyelvűség: az új nyelvtörvény adta lehetőségek. In: Bárány, E. – Csernicskó, I. (szerk.): *Українсько-угорські міжмовні контакти: минуле і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції / Az ukrán-magyar nyelvi kapcsolatok múltja és jelene. Nemzetközi tudományos konferencia előadásai*. Видавництво В. Падея, Ungvár: 120–131.
- Karmacsi, Z. (2017): A nyelvi tájkép változásának egy aspektusa. In: Márku, A. – Tóth, E. (szerk.): *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III*. RIK-U, Ungvár: 54–60.
- Kelly-Holmes, H. – Pietikäinen, S. (2014): Commodifying Sámi culture in an indigenous tourism site. *Journal of Sociolinguistics*, 18, 4: 518–538.
- Kontra, M. (2010): *Hasznos nyelvészet*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja
- Kontra, M. (2016): Összefoglalás helyett. In: Kontra, M. (szerk.): *A magyar nyelv Horvátországban*. Gondolat Kiadó – Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet, Budapest–Eszék: 205–208.
- Kovály, K. – Erőss, Á. – Tátrai, P. (2017): „Hát megpróbálunk küzdeni”: átalakuló boldogulási stratégiák Kárpátalján az Euromajdan után. *Tér és Társadalom*, 31, 2: 3–22.
- L'nyavskiy-Ekelund, S. (2016): *Ukrainian Language Policy: The Status of Russian in English Language Medium Ukrainian and Russian Newspapers and in the Linguistic Landscape of Four Regions*. Master's Thesis. Lund University, Lund
- Laihonen, P. – Csernicskó, I. (2017): Kísérlet egy összehasonlító vizsgálatra: a nyelvi tájkép dél-szlovákiai, székelyföldi és kárpátaljai falvakban. *Regio*, 25, 3: 50–81.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

- Laitinen, M. – Zabrodszkaja, A. (2015): Dimensions and dynamics of sociolinguistic landscapes in Europe. In: Laitinen, M. –Zabrodszkaja, A. (eds.): *Dimensions of Sociolinguistics Landscapes in Europe. Materials and Methodological Solutions*. Peter Lang, Frankfurt am Main: 11–25.
- Lulić, E. (2013): Újvidék sétálóútcajának nyelvi tájképe. In: Fedinec, Cs. – Szoták, Sz. (szerk.): *Változó világ–változó közösségek a Kárpát-medencében. Határhelyzetek VI*. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest: 177–198.
- Marten, F.H. – Van Mensel, L. – Gorter, D. (2012): Studying Minority Languages in the Linguistic Landscape. In: Gorter, D. –Marten, H.F. –Van Mensel, L. (eds.): *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Palgrave Macmillan, Basingstoke:1–15.
- Maszenko, L. (2016): Якою мовою говорити патріотизм? Портал мовної політики 2016.11.1. <http://language-policy.info/2016/11/yakoju-movoju-hovoryt-patriotyzm/> (Utolsó letöltés: 2018.07.04.)
- Muth, S. (2015a): ‘Ruralscapes’ in post-Soviet Transnistria: Ideology and language use on the fringes of a contested space. In: Laitinen, M. –Zabrodszkaja, A. (eds.): *Dimensions of Sociolinguistics Landscapes in Europe. Materials and Methodological Solutions*. Peter Lang., Frankfurt am Main: 199–231.
- Muth, S. (2015b): Russian as a commodity: medical tourism and the healthcare industry in post-Soviet Lithuania. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1080/13670050.2015.1115002>
- Оліпчук, О. (2013): Особливості співіснування та взаємодії мов у мовному ландшафті міста (на матеріалі знаків Києва). *Філологічні науки* 1: 223–227.
- Pavlenko, A. (2008): Multilingualism in Post-Soviet Countries: Language Revival, Language Removal, and Sociolinguistic Theory. *The International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 11, 3–4: 275–314.
- Pavlenko, A. (2009): Language Conflict in Post-Soviet Linguistic Landscapes. *Journal of Slavic Linguistics*, 17, 1–2: 247–274.
- Pavlenko, A. (2012): Transgression as the Norm: Russian in Linguistic Landscape of Kyiv, Ukraine. In: Gorter, D. –Marten, H. F. –Van Mensel, L. (eds.): *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Palgrave Macmillan, Basingstoke: 36–56.
- Pavlenko, A. (2017a): Russian-friendly: How Russian became a commodity in Europe and beyond. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 4. DOI: 10.1080/13670050.2015.1115001
- Pavlenko, A. (2017b): Языковые ландшафты и другие социолингвистические методы исследования русского языка за рубежом. *Russian Journal of Linguistics*, 21, 3: 493–514.
- Pisano, J. – Simonyi, A. (2016): Post-Soviet or Eurasian Lands? Rethinking Analytic Categories in the Ukraine–EU and Russia–China Borderlands. In: Bringa, T.– Toje,

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

- H. (eds.): *Eurasian Borderlands: Spatializing Borders in the Aftermath of State Collapse*. Palgrave Macmillan: 27–58.
- Ryazanova-Clarke, L. (2014): Introduction: The Russian Language, Challenged by Globalisation. In: Ryazanova-Clarke, L. (ed.): *The Russian Language outside the Nation*. Edinburgh University Press, Edinburgh, UK: 1–32.
- Rybka, A. (2016): Українська мова й комерція: несумірність чи перспектива. Портал мовної політики 2016.03.28. <http://language-policy.info/2016/03/ukrajinska-mova-j-komertsiya-nesumirnist-chy-perspektyva/> (Utolsó letöltés: 2018.07.04.)
- Satinská, L. (2013): Bratislavský Prešburg: Napjaink Pozsonya nyelvi tájképének többnyelvűsége. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 15, 2: 89–108.
- Shohamy, E. (2015): LL research as expanding language and language policy. *Linguistic Landscape*, 1, 1/2: 152–171.
- Simonyi, A. – Pisano, J. (2011): The Social Lives of Borders: Political Economy at the Edge of the European Union. In: De Bardeleben, J. –Hurrelmann, A. (eds.): *Transnational Europe. Promise, Paradox, Limits*. Palgrave Macmillan, Hampshire, New York: 222–238.
- Spolsky, B. (2004): *Language Policy*. Cambridge University Press, Cambridge
- Szoták, Sz. (2013): Nyelvi tájképek az Órvidéken. In: Fedinec, Cs. – Ilyés, Z. – Simon, A. – Vizi, B. (szerk.): *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*. Kalligram Kiadó, Pozsony: 515–538.
- Szoták, Sz. (2017a): Gondolatok nyelv és gazdaság viszonyáról. In: Gróf, A. – Kolláth, A. – Szoták, Sz. (szerk.): *Szélrózsa*. Termini Egyesület, Budapest: 72–83.
- Szoták, Sz. (2017b): Nyelvi tájképek és a gazdaság. In: Benő, A. – Gúti, E. – Juhász, D. – Szoták, Sz. – Terbe, E. – Trócsányi, A. (szerk.): *Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében*. Termini Egyesület, Budapest: 135–147.
- Tarkanyij, H. (2011): Закарпатська відповідь українському „мовному питанню”. *Закарпаття онлайн* 2011. március 25. <https://zakarpattya.net.ua/News/80913-Zakarpatska-vidpovid-ukrainskomu-movnomu-pytanniu-> (Utolsó letöltés: 2018.07.04.)
- Tátrai, P. – Erőss, Á. – Kovály, K. (2016): Migráció és versengő nemzetpolitikák Kárpátalján az Euromajdan után. *Regio*, 24,3: 82–110.
- Tátrai, P. – Erőss, Á. – Kovály, K. (2017): Kin-state politics stirred by a geopolitical conflict: Hungary’s growing activity in post-Euromaidan Transcarpathia, Ukraine. *Hungarian Geographical Bulletin*, 66, 3: 203–218.
- Tóth, E. (2014a): A magyar nyelv megjelenése Badaló és Halábor nyelvi tájképében. *Limes – 2014. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve, I. évfolyam*. V. Pagyak Kiadója, Ungvár: 57–64.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

- Tóth, E. (2014b): Mezőgecse község nyelvi tájképe: szociolingvisztikai elemzés. In: Студії з філології та журналістики. Випуск 2. Ужгород: Видавництво ФОП Бреза: 410–412.
- Tóth, M. – Csernicskó, I. (2014) *Tudományos-gyakorlati kommentár Ukrajnának az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvényéhez*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest
- Zabrodskaja, A. (2016): *Impact of recent economic and political crises on Estonian language policy*. Előadás a *The „Crisis” crisis in language policy: A critical look into construction of crisis as a language policy tool* című nemzetközi konferencián 2016. november 28–29-én a finnországi Jyväskyläben

A szimbolikus tér átalakulása az Euromajdan után: Kijev és Kárpátalja összehasonlítása¹

ERŐSS ÁGNES² – KOVÁLY KATALIN³

ABSZTRAKT

Az utóbbi évtizedek társadalomföldrajzi kutatásai behatóan foglalkoznak a köztér és a politika viszonyának elemzésével (Massey 1994, Mitchell 2003). Ezen kutatások feltárták, hogy a város köztérnevekből, szobrokból és emlékművekből álló szimbolikus tere egy-egy politikai fordulat alkalmával jelentősen átalakul (Light 2004).

Az Euromajdant követően, 2015-ben került elfogadásra Ukrajnában az ún. „kommunizmustalanító törvéncsomag”, amely minden korábbinál átfogóbban rendelkezett a szovjet múlt szimbólumainak köztérrekből való kötelező száműzéséről. A dekkommunizáció kiterjedt a település- és köztérnevek mellett a városi tér egyéb elemeire, jelentősen átformálva azok arculatát.

Jelen kutatás homlokterében a dekkommunizáció térbeli vonatkozásainak vizsgálata áll. Célszerű annak áttekintése, hogy a dekkommunizáció nyomán milyen fő változások következtek be egyrészt az ukrán fővárosban, Kijevben és ezzel párhuzamosan az ország politikailag és gazdaságilag egyaránt perifériáján lévő Kárpátalja település- és köztérneveiben. Vizsgálatunk másik célja – Ungvárra, a Beregszászi járás és Beregszász város példáján – rávilágítani arra, hogy a dekkommunizáció nyomán hogyan valósul meg a lokális emlékezet térbeli reprezentációja.

KULCSSZAVAK: dekkommunizáció, Kárpátalja, Kijev, szimbolikus tér, utcanév, köztér

ABSTRACT

Reconfiguration in Post Euromaidan symbolic landscape: comparison of Kyiv and Transcarpathia

The relation between power and public space has been one of the main interest of geographical research in the last decades (Massey 1994, Mitchell 2003). Researches have illustrated that following a regime change, the symbolic space of the city – compiled of street names, statues and monuments – usually gets reconfigured. Following the Euromaidan, in 2015, the laws on decommunization were accepted in Ukraine, which disposed more comprehensibly than ever

¹ A kutatást az MTA 2017. évi, NKF-2017/4 számú mobilitási támogatása tette lehetővé, amelynek címe „Regionális folyamatok és globális kihívások Ukrajnában és Magyarországon a 2008-as válság óta”.

² Magyar Tudományos Akadémia, Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet, Tudományos segédmunkatárs

³ Magyar Tudományos Akadémia, Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet, Fiatal kutató

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

before the banishment of Communist symbols from the public space. The decommunization besides toponymy, entangled other elements of public space resulting in major shifts the urban landscape as well.

Main interest of present paper is to study the major shifts in symbolic landscape in the capital, Kyiv and compare it to the processes that have taken place in the westernmost periphery of the country, Transcarpathia. Based on the examples of Uzhhorod, Berehove raion and Berehove, our further aim is to shed light on the role of locality and how local memory is represented in public space.

KEYWORDS: *Decommunization, Transcarpathia, Kyiv, symbolic landscape, street name, public space*

1. Bevezetés

A köztér felfogható olyan arénaként, mely alanya, ugyanakkor tárgya is a legkülönbébb egyéni, csoport és hatalmi szereplők, ideológiák reprezentációjának. A köztérben való láthatóság, illetve a köztér egyes elemeinek megjelölése, saját képre formálása (például szobrok eltávolítása vagy elhelyezése) felfoghatók olyan szimbolikus eszközökként, amelyek az adott hatalom/egyén/csoport terület felett gyakorolt kontrollját, hatalmi potenciálját fejezik ki (Bourdieu 1989). Következésképpen a hatalomváltások gyakran együtt járnak a köztér átalakulásával, amennyiben a hatalom új birtokosa tudatosan igyekszik a teret az ideológiájával harmonizáló szimbólumok révén saját képére formálni (Hobsbawn 2015, Barna 2000). Ezen szimbolikus politikák különböző formát ölthetnek: az előző hatalom emlékeinek eltüntetését rendszerint az új hatalom szimbólumainak köztérbe helyezése követi, de esetenként a korábbi szimbólumok újraértelmezése vagy azok kisajátítása is megtörténhet (Harrison 1995).

A köztér szimbolikus tartalmaival valamint a szimbolikus politikákkal és térfoglalási eljárásokkal széleskörű szakirodalom foglalkozik, mely a különböző földrajzi terekben (például Kezer 2009, Yeoh 1992, Njoh 2017, Kliot – Mansfield 1994) és történelmi időszakokban (van der Wusten 2000, Atkinson – Cosgrove 1998, Azaryahu – Kook 2002, Harvey 1979) vizsgálja, hogyan alakítja és használja a politika a földrajzi teret, illetve a közteret fennhatóságának kifejezésére, illetve az aktuális ideológia megjelenítésére. A települések köztérnevekből, szobrokból és emlékművekből álló szimbolikus tere⁴ egy-egy politikai fordulat alkalmával jelentősen átalakul.

⁴ Írásunkban a szimbolikus tér fogalmat használjuk, mivel az angol nyelvű szakirodalomban használt symbolic landscape magyar fordítása (szimbolikus tájkép) véleményünk szerint nem ugyanazt jelenti, illetve tekintve a magyar földrajz angolszásztól eltérő sajátosságait, félreértelmezésre adhat okot. Szimbolikus térként értelmezzük a tér köztérnevekből, szobrokból, emlékművekből, emléktáblákból álló hálóját. Ezen, a fizikai térben létező, megfogható elemek mellett értelmezésünkben a szimbolikus tér magába foglalja mindazokat a politikákat, cselekvéseket, rítusokat, amelyek a térhez kapcsolódnak és a térben nyilvánulnak meg. A szimbolikus tér meghatározásáról illetve a magyar nyelvű fogalomhasználat problematikájáról lásd bővebben Eröss 2018.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

kul (Light 2004). Jelen írás tárgyához legszorosabban az egykori keleti blokk országokban – jórészt az 1990-es évek első felében lezajlott – dekommutáció elemző tanulmányok kapcsolódnak. Bukarest (Light 2004), Budapest (Palonen 2008, Póttó 2003) vagy Berlin (Till 1999, Azaryahu 1997) esetében egyaránt megfigyelhető, hogy a kommunista ideológia és múlt emlékeinek eltávolítása együtt járt a nemzetfogalom és a nemzeti identitás újraértelmezésével, és annak köztérben megnyilvánuló reprezentációjával. Ezen kutatások továbbá felhívják a figyelmet arra, hogy az átalakulás az emlékezés és a felejtés dinamikájában formálódik: az aktuális, jelenbeli élethelyzet- és körülmények alapvetően befolyásolják azt, ahogyan és amire/akire emlékezünk a múltból. Fontos megjegyezni, hogy az egyéni emlékezethez hasonlóan az emlékezetpolitika is szelektív jellegű, vagyis a múlt eseményei, alakjai közül az aktuális hatalom számára kívánatosak kerülnek be a nemzeti ünnepek, emléknapok, nemzeti hősök sorába. (Azaryahu 1996, Nadkarni 2003, Palonen 2008, Diener – Hagen 2013). Az Euromajdan és az azt követő társadalmi-politikai események bemutatására illetve értékelésére számos tanulmány és kötet tett kísérletet az elmúlt években (Olszański 2016, Hale – Orttung 2016. Kulyk 2014, 2016, Fedinec 2016, Shveda – Park 2016, Kuzio 2015).⁵

Írásunkban az Euromajdant mint politikai értelemben vett választóvonalat, hatalomváltást értelmezzük, amely nyomán a korábbi oroszbarát, a szovjet múlt emlékeiből is táplálkozó emlékezetpolitikát az ukrán nemzeti tartalmak újradefiniálása és a nacionalista diskurzus előtérbe kerülése jellemzi. Függetlenül attól, hogy mennyiben azonos vagy eltérő az Euromajdan előtti és az azt követő politikai vezetés személyi összetétele vagy a hatalomgyakorlás módja, a szimbolikus politikák, a nemzeti tartalmak köztérben való megjelenítése, illetve az emlékezetpolitika szempontjából korszakhatárnak tekintjük az Euromajdant és a 2015-ben elfogadott dekommutációról rendelkező törvénycsomagot.

Az Euromajdant követően hatalomra került ukránai politikai vezetés igyekezett körülhatárolni saját legitimitásának formai és tartalmi kereteit, amelyben a nemzetfogalom és a nemzeti tartalmak újraértelmezése kiemelt szerepet kapott (Tsyba 2017). A nemzet újradefiniálásában a Fredrik Barth (1969) által leírt cso-

⁵ Euromajdan névvel azt a tüntetéssorozatot illetik, amely 2013. november 21-én indult a kijevi Függetlenség téren (Majdan Nezalesnosztyi). A tiltakozást közvetlenül Ukrajna Európai Unióval kötendő társulási egyezménye aláírásának elhalasztása váltotta ki, amely nem csupán Ukrajna euroatlanti integrációjának jövőjét érintette, hanem az Oroszországhoz fűződő kapcsolatainak erősítését is jelentette (Kulyk 2014). A kezdeti európai integráció melletti tüntetés fokozatosan hatalomellenessé vált, az Euromajdan így az egész Méltóság forradalmának nevezett mozgalomra is vonatkoztatható (Fedinec 2016). Az azóta eltelt időszakban számos politikai-gazdasági-társadalmi változás zajlott Ukrajnában, amelyek eredményei és megítélése vitatott (Olszański 2016, Hale – Orttung 2016). Ezen események és viták ismertetése nem képezi tárgyát írásunknak. A kutatók között abban sincs egyetértés, hogy minek tekinthető az Euromajdan: egyesek tüntetésként (protest), eseményként (event) említik (Kulyk 2014, Kuzio 2015), míg máshol forradalomként hivatkoznak rá (Shveda – Park 2016).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

portképzés dinamikája fedezhető fel, amely szerint a társadalmi csoportok a belső kohézió és a külvilágtól, az egyéb csoportoktól való elhatárolódás dialektikus folyamatában formálódnak. Az Euromajdan utáni Ukrajna esetében az előbbi egyrészt új nemzeti hősök teremtésében vagy korábbi átértelmezésében érhető tetten, de ebben a viszonyrendszerben kerül értelmezésre a Méltóság forradalmának halálos áldozatokat követelő eseményei, a Krím-félsziget annexiója és a 2014 óta eszkalálódó kelet-ukrajnai fegyveres konfliktus is. Amíg a költők, Tarasz Sevcsenko vagy Leszja Ukrajinka korábban is tagjai voltak az ukrán nemzeti panteonnak, addig az utóbbi években megfigyelhető a kozák hetmanok⁶ (pl. Dorosenko, Kalnisevszkij) vagy egyéb, az I. vagy II. világháború idején harcolók beemelése a nemzeti hősök közé. Fontos megjegyezni, hogy az Euromajdan összecsapásai során elesettek, az ún. Mennyei Század (Небесна Сотня) tagjai (Yurchuk 2014) vagy a jelenleg is zajló kelet-ukrajnai harcokban elesett katonák (ATO katonák)⁷ igen hamar beépülnek a hatalom emlékezetpolitikájába és mára a fényképeikből készített tablók a köztér megkerülhetetlen elemei (lásd 1., 3. fotó). Egy nemrégiben készült felmérésből tudható, hogy a közelmúlt áldozatainak gyors glorifikálása az ukrán társadalom széles rétegei számára is elfogadott (Kulyk 2016). Fontosnak tartjuk idézni Fedinec Csilla 2016-os tanulmányát is, amelyben egyrészt megállapítja, hogy az ukrán „történelem elbeszélése gyakran alapszik mártírológián vagy olyan ellenségképen, amely az országon belüli és kívüli jelenkori politikai erőkre asszociál.” Másrészt kiemeli, hogy a történelem interpretálása része a politikai küzdelmeknek és a politikai érdekek mentén kialakított nemzetkonceptióknak (Fedinec 2016: 30).

A más csoportoktól való elhatárolódás, amely ugyancsak a belső csoportkohézió erősítését hivatott szolgálni, a gyakorlatban elsősorban az Oroszországtól való elszigetelődést jelenti. A folyamat Ukrajnában a Szovjetunió felbomlása után vette kezdetét (Kuzio 1998) majd a „Leninhulláskor”⁸, új lendületre kapott (Kobchenko 2016, Kiridon 2017, Pokatayev 2018) és számos feszültséggel és ellentmondással teli (Kulyk 2014, Fedinec – Cserniczkó 2016). Mindezen komplex folyamatot tükrözi az ukrán parlament által 2015. április 9-én elfogadott, Porosenko ukrán elnök által 2015. május 15-én aláírt ún. „kommunizmustalanító törvénycsomag”⁹, mely

⁶ Yekelchik (2015) megjegyzi, hogy a kozáksághoz kapcsolódó kitalált tradíció a nyugat-ukrajnai területeken a 19. század vége óta jelen van.

⁷ ATO, azaz Anti Terrorist Operation = Антитерористична Операція. A 2014 óta zajló kelet-ukrajnai fegyveres konfliktust 2018 áprilisáig az ukrán fél hivatalosan ezzel a névvel illette (azóta: egyesített erők művelete, ukránul: Операція об'єднаних сил), kerülve a háború szó használatát. Az Ukrajna területén harcoló ellenséges alakulatokat hivatalos szóhasználatban terroristáknak nevezik. Írásunkban – az egyszerűség kedvéért – ATO katonákként vagy ATO harcosokként kerülnek említésre a hibrid háborúban harcolók vagy elesettek.

⁸ Ukránul: Ленінопад. A Lenin szobrok tömeges ledöntése a Méltóság forradalma után. 2014 folyamán több mint 500 Lenin szobrot távolítottak el/döntöttek le országszerte (Kiridon 2017).

⁹ Fedinec Csilla és Cserniczkó István 2016-os tanulmányukban a „kommunizmustalanító csomag” kifejezést használja (Fedinec – Cserniczkó 2016: 73). Írásunkban a dekomunizációs törvény kifejezést használjuk.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

összesen négy törvényt foglal magába. Vizsgálatunk tárgyát „A kommunista és a nemzetiszocialista totalitárius rezsimek elítéléséről és jelképeik propagandájának betiltásáról” c. törvény¹⁰ (mely a négy dekommunizációs törvény egyike) nyomán végrehajtott gyakorlati intézkedések képezik, amelyek jelentős mértékben átalakították az összehasonlíttani kívánt települések nyelvi és szimbolikus tájképét.

Tanulmányunkban áttekintést kívánunk nyújtani a dekkommunizációs törvények területi, térbeli vonatkozásairól Kijev illetve a kiválasztott kárpátaljai települések, közigazgatási egységek példáján. Célunk rávilágítani arra, hogy milyen eltérések figyelhetők meg a szimbolikus politika különböző mintázataiban az ukrán központi hatalom helyszínén Kijevben, valamint a kelet-ukrajnai harcoktól távol fekvő, az Ukrajnában politikailag és gazdaságilag is perifériális helyzetben lévő Kárpátalján (Jordan – Klemenčič 2003).

2. A vizsgálati terek bemutatása, módszertan

A vizsgálat egyik színtere Ukrajna fővárosa, a csaknem 3 millió fős lakossággal rendelkező Kijev, továbbá Kárpátalja megye székhelye Ungvár (115 ezer fő), ahol az ukrán többség mellett (78%) az orosz (9,6%) és a magyar (6,9%) népesség aránya is számottevő (Molnár – Molnár D. 2005). A harmadik település Beregszász (24 ezer fő), ahol többé-kevésbé kiegyenlítették a nemzetiségi arányok: 48,1% a magyarok részesedése, 38,9% az ukránoké, míg 5,4% az oroszoké. A városok mellett röviden kitérünk a dekkommunizáció nyomán a Beregszászi járásban bekövetkezett változásokra is, mely Kárpátalja (és Ukrajna) egyetlen magyar többségű járása (a magyarok a népesség 76,1%-át adják) (Molnár – Molnár D. 2005).

Munkánkban kiemelten foglalkozunk a köztérnevek változásaival, tekintve, hogy az utcák el-, vagy átnevezése egyike a leggyakrabban alkalmazott szimbolikus politikáknak. Az utcanévek szimbolikus erejét hétköznapiságuk adja: mivel egyértelmű, praktikus funkcióval rendelkeznek (elősegítik a tájékozódást) ezért az emberek magától értetődően használják ezeket (David 2013). Így beszélők – akár akarattuktól függetlenül – a hivatalos utcanévek kiejtése által az aktuális hatalmi narratívát ültetik át hétköznapi beszédszituációkba. Következésképpen az utcanévek “közvetítenek a politikai elitnek és az átlagemberek között” (Azaryahu 2009: 54). A kommemoratív utcanévek különösen fontos eszköznek bizonyulnak a város szimbolikus tájképében: az utcanévben megörökített (vagy onnan eltüntetett) személy az aktuális hatalom történelem és/vagy nemzetfelfogását közvetíti, így az utcanévek révén lehetővé válik, hogy egyfajta hatalmi narratíva épüljön be a társadalmi élet intimebb szféráiba és interakcióiba (Azaryahu 1996).

¹⁰ Fedinec – Cserniczkó 2016.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

Kutatásunk során elsőként létrehoztunk egy adatbázist, amelyben összegyűjtöttük a köztér és településnevek változására vonatkozó adatokat. Kijev vonatkozásában az adatok egy részét az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Földrajzi Intézete által rendelkezésünkre bocsájtott lista képezte, amelyet interneten elérhető forrásokkal egészítettünk ki.¹¹ A Kárpátalján történt átnevezéseket ukrán és magyar nyelvű helyi, az interneten elérhető dokumentumok és sajtóhírek alapján összegeztük.¹² A köztérnévváltozásokat tartalmazó adatbázisokat ezután több szempontból elemeztük. Az utcaneveket egyrészt etnikai vonatkozásuk alapján minősítettük, tehát azok a történelmi személyiségek, művészek vagy események, akik vagy amelyek az ukrán történelemhez, kultúrához kapcsolódnak (pl. Sevcsenko) ukrán minősítést kaptak, akik a magyarhoz következésképpen magyart (pl. Ady). Az etnikai jelentéssel nem bíró nevek etnikailag semlegesként kerültek az adatbázisba (pl. Virág) (Erőss – Tátrai 2010). Az értékelés során külön figyelmet fordítottunk a személynevek számbavételére, tekintve, hogy ezek bírnak a legnagyobb szimbolikus erővel. Az adatbázis elemzése mellett 2016 májusa és 2017 szeptembere között Kijevben és Kárpátalján több ízben végeztünk terepkutatást is. Ennek révén munkánkat terepi megfigyeléssel is kiegészítettük, amelynek eredményeként a köztérben zajló változásokat dokumentáló fotók is fontos részét képezik cikkünknek.

3. A dekomunizációs törvény Ukrajnában

A kommunizmus hagyatékának minden korábbinál szélesebb körű száműzését „A kommunista és a nemzetiszocialista totalitárius rezsimek elítéléséről és jelképeik propagandájának betiltásáról” című törvény mondja ki. A törvény – egyebek között – elrendelte a szovjet totalitárius rendszer szimbólumainak eltávolítását a közterekről, miközben előírta a 20. században az ukrán függetlenségért harcolókra való megemlékezést (Riabchuk 2016). A rendelkezés részletesen meghatározta a betiltandó önkényuralmi jelképek, szimbólumok, intézmények és elnevezések körét (Fedinec – Csernicskó 2016). Végrehajtásával az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézetét bízták meg (Інститут Національної Пам’яті; a továbbiakban UNEI), amely elkészített és kiadott egy 520 személynevet tartalmazó listát.¹³ Az ezen szereplő személyekről elnevezett településeket, utcákat és köztereket a törvény értelmében kötelező volt átnevezni. A listára főként a szovjet korszakhoz köthető történelmi és politikai szereplők (pl. Molotov, Marx, Lenin, Brezsnyev, Osztrovszkij) kerültek, de megtalálhatóak

¹¹ Az adatforrások pontos hivatkozását lásd az 1. táblázatnál.

¹² A sajtóhírek hivatkozásait lásd a tanulmány további alfejezeteinél, illetve a felhasznált irodalom „Internetes források” részénél.

¹³ UNEI: Список осіб, які підпадають під закон про декомунізацію. Elérhető: <http://www.memory.gov.ua/publication/spisok-osib-yaki-pidpadayut-pid-zakon-pro-dekomunizatsiyu>. Letöltés: 2017. 11. 15.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

voltak rajta művészek, illetve kevésbé ismert forradalmár diákok, gyári dolgozók is. A törvény hatálya kiterjedt azokra a fogalmakra, szimbólumokra is, amelyek a döntéshozó értelmezése szerint a szovjet időszakra emlékeztetnek (pl. Komszomol, Októberi, Vörös Hadsereg stb.). A gyakorlatban a kommunizmus vagy kommunista gyűjtőfogalom használatát és alkalmazását jelentős mértékben befolyásolta a 2014 óta elmérgesedett orosz-ukrán viszony. Ezt példázza az egykori szovjet úrhajósnő Tereskova esete, akinek az ukrainai közterekről való eltüntetése inkább a jelenlegi orosz Dumában elfoglalt képviselői szerepének tudható be, mintsem a Szovjetunió idején elért pozíciójának. A dekommunizáció egyes értékelések szerint valójában úgy értelmezhető, mintegy jó alkalom a de-russzifikáció végrehajtására (Kozyrska 2016).

Hasonló folyamat, vagyis a kommunista múlt és emlékek köztérből való eltávolítása a többi volt szocialista országban az 1990-es években ment végbe, felemás sikerrel (Light 2004, Palonen 2008). A kommunista jelző relativizálásával újabb és újabb személyek, történelmi események kerülhetnek fel a dekommunizációs listára, ami igazolja a köztérnek váltakozásának aktuálpolitikai beágyazottságát (Palonen 2012). Másrészt a szovjet múlt felszámolása nemcsak a valamtól való elhatárolódás aktusa, de a valamihez való tartozás szimbólumaként is megjelenhet, ahogy ezt a tallini a II. világháborúban elhunyt szovjet katonáknak emelt hősi emlékmű elköltöztetése kapcsán Melchior és Visser (2011) megjegyzi.

Ukrajnában a dekommunizációs törvény térbeli következményeit a szovjet/orosz múlthoz kapcsolódó szobrok (Fedinec – Csernicskó 2016), emlékművek, település- és egyéb köztérelnevezések eltüntetésében érhetjük tetten. Az UNEI honlapja szerint¹⁴ 2016 júliusáig 987 települést és 25 járást neveztek át a fentebb megnevezett törvény értelmében, melyek túlnyomó része Ukrajna keleti megyéiben található. Közöttük volt például Dnipro (korábban Dnipropetrovorsz), Horisni Plavni (korábban Komszomolszk) és Kropivnickij (korábban Kirovográd) városa is. Az átnevezett települések közül 133 az 1917-es októberi orosz forradalomhoz, 108 Lenin, 69 Petrovorszki, 48 Kirov, 35 pedig Csapajev nevéhez fűződt.

A dekommunizációs törvény végrehajtása Ukrajnában több lépcsőben zajlott. A fentebb említett, UNEI által összeállított listában szereplő személyekről elnevezett utcákat, tereket és más helységneveket 2015. november 21-ig kötelező volt megváltoztatni. A névváltoztatásról (vagyis arról, hogy mi legyen a köztér új neve) a helyi tanácsok (járási/városi/községi) dönthettek. Az új elnevezésekre javaslatot tehettek az adott település lakosai, civil szervek, ukrán vagy külföldi állampolgárok, amit a helyi szintű bizottságok bíráltak el. A megadott határidő után (2016.02.22.) a megye vezetőjéhez került a közterek átnevezésének joga.¹⁵ A megváltoztatott utca- és

¹⁴ Деконунізація. Elérhető: <http://memory.gov.ua/page/dekonunizatsiya-0> (Letöltés: 2018.06.11.)

¹⁵ Sajtóértesülések szerint Kárpátalja kormányzója, Hennadij Moszkal volt az első az ukrainai megyei kormányzók közül, aki elkezdte ezen átnevezéseket. (Novynarnia.com: Москаль перейменував 20 вулиць на Закарпатті на честь загиблих в АТО: <https://novynarnia.com/2016/04/05/moskal-pereyemenuvav-20-vulits-na-zakarpatti-na-chest-zagiblih-v-ato/> (Letöltés: 2016.04.05.)

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

köztérneveket nem volt szükséges kötelező jelleggel átvezetni a lakosok hivatalos okmányaiba, ezek anélkül is érvényesek maradtak (UNEI 2017¹⁶, Kozyrska 2016)

Érdekesség, hogy helyi szinteken több olyan köztér átnevezéséről is döntöttek, melyek nem szerepeltek a kötelezően megváltoztatandó nevek listáján. Ilyen például az ukrán fővárosban található egykori Moszkva sugárút, melyet a kijevi városvezetés Sztepan Bandera¹⁷ sugárútra keresztelt. Bandera megítélése heves vitákat vált ki, mind ukrán, mind nemzetközi körökben, az ukrán történelem egyik legmegosztóbb személyisége.¹⁸ Vezetésével kiáltották ki 1941. június 30-án Lembergben (Lvivben) a független Ukrajnát, a német megszállás miatt azonban ez a lépés sikertelen maradt. Amíg Nyugat-Ukrajnában nemzeti hősnak tartják (Wylegała 2017), addig a keleti országrészben náci kollaboránsként tekintenek rá. Éppen ezért Kijev egyik legforgalmasabb sugárútjának, a Moszkva sugárútnak átnevezése Bandera sugárútra jól példázza a jelenlegi politikai vezetés nemzetépítését jellemző dialektikát: egyszerre erősíteni a belső kohéziót egy, a nyugati országrészben elismert személyiség köztérben való szerepeltetésével, miközben ez a lépés az elhatárolódást is jelenti azoktól, akik számára Bandera nem elfogadható. Mintegy az országot jellemző kelet-nyugati megosztottság (Karácsonyi et al. 2014) egyik indokátoraként is tekinthetünk a Bandera szobrok és utcanevek megjelenésére: Banderáról elnevezett köztereket és szobrokat kizárólag Kijevtől nyugat-északnyugatra találhatunk (Kobchenko 2016). Fontos azonban kiemelnünk, hogy a legnyugatibb megyében, Kárpátalján egyetlen utcát sem neveztek el róla, illetve egyetlen emlékművét sem találjuk (Fedinec – Csernicskó 2016).

A dekomunizáció végrehajtása Ukrajnában nem ütközött jelentősebb társadalmi ellenállásba. Sőt, felmérések szerint a lakosságot csak mérsékelten foglalkoztatta a dekomunizáció. Ennek okaként Shevel három tényezőt említ. Elsőként az Oroszországgal 2013–2014 óta fennálló konfliktus megerősítette az ukrán nemzetudatot és a patrióta érzelmek nagyban megkönnyítették a kommunista múlttal való végleges szakítást. Másrészt a dekomunizáció hatálya alá tartozó változások több helyen spontán lezajlottak, részben az 1990-es évek óta, részben az Euromajdan eseményeivel egyidőben (lásd feljebb a Leninopadot). Harmadrészt a helyi lakosokat gyakran sokkal inkább a dekomunizáció anyagi vonatkozásai aggasztották.

¹⁶ UNEI: <http://memory.gov.ua/news/faq-use-shcho-vi-khotili-diznatisya-pro-dekomunizatsiyu> (Letöltés: 2017. 11.15.)

¹⁷ Viktor Juscsenko, a „narancsos forradalommal” hatalomra kerülő elnök, 2010-ben Banderát Ukrajna hőisévé nyilvánította, amivel nemzeti konszenzus nélkül beemelte őt az ukrán nemzeti hősök panteonjába. Később az elnöki rendeletet eltörölték, arra hivatkozva, hogy Bandera soha nem volt ukrán állampolgár (Fedinec – Csernicskó 2016).

¹⁸ Bandera vitatott megítélésének mintegy bizonyítékeként említik, hogy 25 évvel a rendszerváltás után sem létezik alapos monográfia róla (Fedinec – Csernicskó 2016, Yekelchik 2015). Egy felmérés eredményei szerint Bandera megítélése javult 2012–2014 között, de még mindig többen vélik negatív szereplőnek, mint pozitívna (Kulik 2016). Yekelchik (2015) az ukrán diaszpóra szerepére is felhívja a figyelmet a vitában.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

A mérsékelt érdeklődés tetten érhető abban is, hogy általában párszáz lakos vett részt az új elnevezésekről döntő online szavazásban és még kevesebben javasoltak új neveket (Shevel 2016).

A továbbiakban a dekomunizációs törvény gyakorlati végrehajtásának eredményeit és azok területi sajátosságait kíséreljük meg bemutatni a különböző szinteken lévő, eltérő kulturális és történelmi örökséggel bíró, etnikailag vegyes összetétellel rendelkező települések példáján.

4. Változások Kijev szimbolikus tájképében

Kijevben a kommunista vonatkozású köztérnevek száműzését célzó első átnevezési hullám 1991–1996 között zajlott. Ekkor főként a központi utcákat és tereket neveztek át, mely a fővárosi köztérnevek csupán 1%-át jelentette (körülbelül húsz utca). A függetlenség első éveiben zajló átnevezésekkel ellentétben az Euromajdan utáni köztérnévváltozások már az egész fővárost érintették (Males 2016/a). A Kijevben található 2715 utca és tér közül 2016 végéig összesen 152 kapott új nevet. Az új utcanevek csaknem kétharmada, 99 személynévre változott. Ezek túlnyomó többsége (89) ukrán vonatkozású személyiségnek, a legtöbb esetben az ukrán történelem és kultúra kiemelkedő alakjának állít emléket.

Az új utcaneveket vizsgálva a névadás két jellemzőjét emelhetjük ki, amelyek visszatükrözik az Euromajdan utáni ukrainai politikai vezetés fentebb bemutatott emlékezetpolitikájának és nemzetfelfogásának preferenciáit. Egyrészt megfigyelhető a korábban ellentmondásos megítélésük miatt csak az ország egyes területein (jellemzően Nyugat-Ukrajnában) tisztelt hősök megjelenése Kijev utcanevei között (például Bandera). Másrészt mind az új köztérnevek mind a köztéri szobrok, emlékművek tanúsítják, hogy az Euromajdan áldozatai a nemzet új hőseiként kerültek be a hivatalos emlékezetpolitikába. A jelenlegi ukrán vezetés a Méltóság forradalmának is nevezett Euromajdan halálos áldozatokat is követelő, erőszakos eseményei után került hatalomra. Az áldozatokról való megemlékezés, alakjuk heroizálása és beemelése a nemzeti hősök sorába így mintegy hozzájárul az aktuális hatalom legitimitásának kialakításához, növeléséhez. A Majdanon elesettek, azaz a Mennyei Század-ként emlegetett áldozatok tablóba rendezett fotóival, mécsesekkel, virágokkal díszített emlékműve ma már a kijevi városkép szerves része (1. fotó). Ez az eleven emlékműként (Erőss 2016) is felfogható kegyeleti hely a város egyik központi fekvésű utcáján található. Az utcát, amely a Függetlenség térről (Майдан Незалежності), a harcok színteréről a kormányzati negyed, így az országgyűlés épülete felé vezet, a Mennyei Század Hősei utcává keresztelték (2. fotó). A Mennyei Század fotói, az ukrán nemzeti színekkel ábrázolt angyallal díszített tabló országszerte sokfelé megtalálható, mintegy a nemzeti gyász és összetartozás központi szimbólumaként is értelmezhető (3. fotó).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

A köztérnévváltozások térbeli vonatkozása kapcsán megemlítenéd, hogy Kijevben az átnevezések ugyanúgy érintettek forgalmas sugárutakat (mint például a fentebb bemutatott egykori Moszkva sugárút), mint kisebb utcaközöket. A lecserélt nevek között találunk két magyar vonatkozású személynevet is: Gavró Lajosét, aki az UNEI honlapja szerint Kijev katonai parancsnoka volt 1919-ben a bolsevik megszállás idején, valamint Zalka Mátéét, aki a szovjet hatalom Ukrajnában való létrehozásának résztvevője volt. Előbbi a Jordanszka,¹⁹ utóbbi az Arhipenko Olekszander²⁰ nevet kapta.

1. *fotó.* Részlet a Majdanon elesettek tiszteletére emelt emlékműből.
Az áldozat arcképe mellett rövid ismertető olvasható életéről (Kijev, 2016. szeptember)
Fotó: Eröss Ágnes

¹⁹ A Jordanszka-tó közelében található.

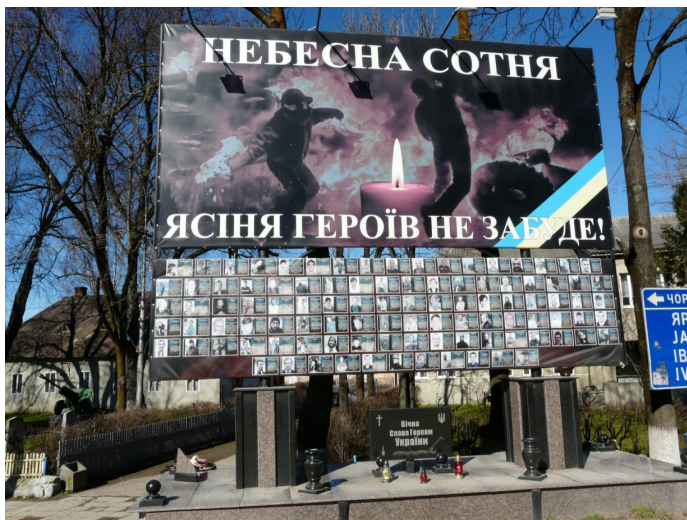
²⁰ Ukrán-amerikai szobrászművész.

ТЕМАТИКУС TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

2. fotó. Utcanévtábla a Mennyei Század Hősei utca egy szakaszán. A fotók és virágok személyessé és élővé teszik a különböző emlékhelyeket (Kijev, 2016. szeptember)

Fotó: Eröss Ágnes

3. fotó. A Mennyei Századra emlékező tabló Körösmezőn. Hasonló tabló, különböző méretetekben sokfelé látható Ukrajna szerte (2016. április). Fotó: Eröss Ágnes

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

5. Változások Kárpátalja szimbolikus tájképében

Kárpátalján eredetileg két település (Zsovtneve a Huszti járásban és Komszomolszk a Técsői járásban), valamint 558 utca neve esett a dekkommunizációs törvény hatálya alá (Fedinec – Csernicško 2016). Az egyik átnevezendő település, Komszomolszk visszatért az 1947-ig használt Nyimecka Mokra (Németmokra) helységnévhez. Zsovtneve község helyi önkormányzata azonban megtagadta a névváltoztatást. Indoklásuk szerint a község nem az 1917-es pétervári puccsról, hanem a helyi, jellegzetesen sárgás színű agyagos talajáról kapta a nevét (lásd még Fedinec – Csernicško 2016).

Elemezve a kutatásba vont településeken történt átnevezéseket (1. táblázat) elmondható, hogy a különböző hierarchikus szinteken (főváros, megyeszékhely, járási székhely) lévő városokban az átnevezett utcák arányai többé-kevésbé megegyezők: Beregszászban ugyanúgy 5% körüli a dekkommunizációs törvény hatálya nyomán módosított utcanevék aránya, mint a fővárosban.

1. táblázat. A 2014 – 2016 között átnevezett közterek számának alakulása a kiválasztott kutatási terepeken (darab)

Közterület jellege	Kijev		Ungvár		Beregszász	
	Összes	Átnevezett	Összes	Átnevezett	Összes	Átnevezett
Utca	1962	113	518	26	147	7
Köz	524	30	87	–	5	–
Tér	55	5	19	1	6	1
Sugárút	32	3	8	–	1	–
Sétány	20	1	1	–	1	–
Átnevezett utcák aránya (%)	5,8		5		4,7	

Forrás: Az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Földrajzi Intézete által rendelkezésünkre bocsátott lista:

1. Suprunenko O: Міські депутати затвердили список вулиць та площ Берегова. Berogovo. Today http://berogovo.today/NewsOpen/id_news_281310 (Letöltés: 2017. 09. 19.)
2. Переїменування від Москаля: у Берегові нове ім'я навіть у вулиці Свободи. <http://uzhgorod.net.ua/news/92585> (Letöltés: 2017. 09. 19.)
3. UNEI: Як перейменувати вулицю. <http://www.memory.gov.ua/page/yak-pereimenuvati-vulitsyu> (Letöltés: 2017. 10. 10)

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

A dekomunizáció kárpátaljai vonatkozásai közül az ATO katonákra emlékező utcaelnevezéseket emeljük ki. Egyrészt, mert sajtóbeszámolók alapján²¹ Kárpátalja az egyetlen olyan ukrajnai megye, ahol minden, a térségből származó elhunyt ATO katonáról megemlékeztek a köztérben, azaz utcát, parkot neveztek el róluk (vagy folyamatban van az átnevezés) több esetben emlékművön örökítették meg nevüket és arcképüket (4. fotó). Másrészt úgy véljük, hogy a településről származó elhunyt ATO katonákra való emlékezés hozzájárulhat a Kárpátaljától távol zajló háború helyi narratívájának kialakításához, megteremtve a helyi hősök panteonját.²²

4. fotó. Az ATO katonák emlékműve, Nagyszőlős (2017. július) Fotó: Erőss Ágnes

Kárpátalján az ATO katonákról megemlékező átnevezések zöme 2016-ban zajlott le, a legtöbb a megyei kormányzó, Hennadij Moszkal határozata nyomán. 2017-ig összesen 36 ilyen átnevezés történt (ebből 9 Ungváron, három Beregszászon). Az esetek többségében korábban etnikailag semleges jelentésű utcák névadói lettek az elhunyt katonák (pl. Fő utca, Mező utca); mindössze 9 utcanév volt korábban szovjet vonatkozású. Fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy minden kárpátaljai elhunyt ATO katona emlékét utcanévben örökítik meg azon a településen, ahonnan száрма-

²¹ Novynarnia.com: Москаль перейменував 20 вулиць на Закарпатті на честь загиблих в АТО <https://novynarnia.com/2016/04/05/moskal-pereyemenuvav-20-vulits-na-zakarpatti-na-chest-zagiblih-v-ato/> (Letöltés: 2016.04.05.)

²² Hasonlóan az országszerte megtalálható, a világháborúk helyi hősi halottainak, áldozatainak emlékhelyeihez.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

zott. Ezáltal az ATO-ban, szülőföldjüktől távol elhunyt katonák helyi hőssé válnak. Mindez esetenként visszatükröződik a köztéri emlékezeti helyek kialakításában is. Beregszászon a város forgalmas pontján, a piac fala elé helyezték el az ATO áldozatainak emlékművét, amelynek központi alakjai az áldozatok felnagyított fényképei (6 fotó). Ezek mellett látható a Mennyei Század fentebb említett tablója is, azonban a méretbeli különbség és a térbeli elhelyezés módja a helyi áldozatokra irányítja a figyelmet, akik így (etnikumtól függetlenül) a teljes közösség hőseiként kerülnek megőrkítésre.

Amennyiben adott településen nem volt elhunyt ATO katona akinek egy utcánévvel emléket állíthattak volna, akkor a dekomunizációs törvény hatálya alá eső utcák – a legtöbb esetben – az ukrán múlt kiemelkedő alakjairól kapták új nevüket. Ritkább esetben visszakapták egy-egy korábbi időszakban hivatalos, történelmi megnevezéseiket, esetleg semleges nevet kaptak.

5.1. UNGVÁR

Kárpátalja megyeszékhelyén összesen 26 utca és egy tér kapott új nevet, a legtöbb átnevezés 2016-ban történt. Az új köztérnevek közül 9 az Ungváron vagy az Ungvári járásból származó, az ATO-ban elesett katonák emléke előtt tiszteleg. További 12 új elnevezés az ungvári vagy kárpátaljai politikai, kulturális vagy tudományos élet kiemelkedő alakjaihoz (pl. Potusnyák, Hosovszkij, Komendar, Dobos), három pedig a térség történetéhez (pl. Klocsurák, Suhevics, Blisztiv) kötődik.²³ Tehát mindössze három utca kapott olyan új nevet, melynek nincs közvetlenül helyi vonatkozása. Ebből két új név a Méltóság Forradalmáról emlékezik meg (Mennyei Század utca és a Majdan Hőseinek tere) míg egy harmadik a Krut Hőseinek utcája nevet kapta.²⁴

Külön figyelmet érdemel, hogy Ungváron nincs központi megemlékezési hely az Euromajdan eseményeiről valamint annak áldozatairól. Egyetlen emlékmű található a megyeszékhely egy félreesőbb közterén, azonban ez sem kapcsolható közvetlenül a Méltóság Forradalmához. A 2016-ban állított emlékmű – mely az Ungvárról vagy az ungvári járásból származó, a kelet-ukrajnai harcokban elesett katonák neveit tar-

²³ Uzhgorod.net.ua: *Переименовання від Москаля: у Берегові нове ім'я навіть у вулиці Свободи:* <http://uzhgorod.net.ua/news/92585> (Letöltés: 2017.09.19)

Andriiv B: *Рішення про перейменування вулиць міста. Ужгородська міська рада:* http://rada-uzhgorod.gov.ua/web/uploads/old_docs/rada/PR_pro_perejmenyv_vyluc_26.01.16.pdf (Letöltés: 2017.09.20.)

Ungvár város honlapja: *В Ужгороді перейменовали вулиці Джамбула, Краснодарців, Лаврищева та інші:* <https://www.0312.ua/news/1159214> (Letöltés: 2017.09.23)

²⁴ A kruti csata 1918-ban, Krut városának közelében zajlott, az ukrán diákok és kozákok, valamint a jelentős fölényben lévő orosz bolsevik erők között. Az útközetben, a jelentős fölény ellenére, a szovjet katonai erők visszaszorulni kényszeredtek. (A kruti csata Euromajdan utáni megítéléséről lásd részletesen: Yurchuk 2014)

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

talmazza – elkészítésének és felállításának költségeit az áldozatok családtagjai gyűjtötték össze.²⁵

A dekomunizációs törvény gyakorlati végrehajtásának vizsgálatakor Ungvár esetében az állapítható meg, hogy a lokalitás, a helyi kultúra alakjairól való megemlékezés igen fontos szerepet játszott az új köztérnevek kiválasztásakor. A térség, Ungvár és Kárpátalja helyi kultúrája és történelmi eseményei elsőbbséget élveznek az országos hősök vagy események megjelenítésével szemben.

5.2. A BEREKSZÁSZI JÁRÁS

A magyar többségű Beregszászi járásban²¹ köztér átnevezése történt meg (Beregszász városa nélkül). Ezek közül 11-ről a helyi községi tanácsok döntöttek, a többiről megyei szinten, a kormányzó (Moszkal) hozott határozatot, zömében 2016-ban.²⁶ A közterekről „számúzótték” listájában megtalálható Tereskova (összesen négy utca), Lenin (két utca), Csapajev (két utca) vagy Karl Marx is (egy utca).

Figyelemre méltó, hogy a 21 újonnan átnevezett utcából kilenc valamely magyar történelmi személyiség vagy kimagasló író, költő nevét kapta (pl. Zrínyi Ilona, Ady Endre, Rákóczi Ferenc). Ezek közül hat Moszkal rendelete értelmében nyerte el új, magyar vonatkozású nevét. Emellett az új utcanevek közül mindössze egy köthető kimondottan az ukrán történelemhez (Szahajdacsnij²⁷ utca). További 9 utca etnikailag semleges nevet kapott (pl. Fő utca, Iskola utca, Erdei út), míg Bátyúban egy utca neve a település ATO-ban elesett szülöttjéről, Szerhij Kuzmenkoról került átnevezésre (ugyancsak Moszkal rendelete értelmében).

Az adatok alapján megállapítható, hogy a Beregszászi járásban a dekomunizációs törvény gyakorlati végrehajtása során a járás népességének többségét alkotó magyar nemzetiségű csoporthoz köthető, magyar etnikai konnotációjú elnevezések jóval nagyobb arányban jelennek meg az új utcanevek között, mint az egyértelműen ukrán vonatkozásúak.

5.3. BEREKSZÁSZ

A többé-kevésbé kiegyenlített etnikai arányokkal jellemezhető Beregszászon hét utca és egy tér került átnevezésre, amelyekről a beregszászi városi tanács hozott

²⁵ Держ.Закарпаття: В Ужгороді відкрили меморіал загиблим в АТО військовим: <https://zak.depo.ua/ukr/zak/v-uzhgorodi-vidkrili-memorial-zagiblim-v-ato-viyskovim-29062016104800> (Letöltés: 2017.10.25.)

²⁶ Uzhgorod.net.ua: Переименовання від Москаля: у Берегові нове ім'я навіть у вулиці Свободи: <http://uzhgorod.net.ua/news/92585> (Letöltés: 2017.09.19)

²⁷ Ukrán katonai vezető és politikus, a Zaporozsjei Szics kozák hetmanja.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

határozatot.²⁸ Megyei szinten csak két névadásról, a kelet-ukrajnai fronton elhunyt néhai beregszászi lakosok, Timoscuk Mihály és Tóth Sándor köztérben való megemlékezéséről döntöttek (5. fotó).²⁹

5. fotó. Timoscuk Mihály utcanevtábla Beregszászon. Alatta még látható a korábbi utcanevtábla helye (2017. július). Fotó: Erőss Ágnes

A nyolc átnevezett utcából csak négy (Kutuzov, Szuvorov, Radhoszp, Belinszkij) tartozott azok körébe, melyeknek megváltoztatása kötelező volt a dekommunizációs törvény értelmében. További egy orosz (Puskin)³⁰ illetve egy ukrán (Karmeljuk)³¹ vonatkozású, kettő pedig semleges nevet viselt (Görbe, Szabadság). Beregszász példáján azt is érdemesnek tartjuk kiemelni, hogy négy esetben az utca az 1914 előtti, a Magyar Királyság idején viselt nevét nyerte vissza. Ezek a Széna, az Oroszlán, a Hársfa és a Rövid utcák. Ezen köztérnevek a helyi magyarok számára hordozhatnak többjelentést, hiszen a város magyar múltjából táplálkoznak, akkor voltak hivatalosak, amikor Beregszász a Magyar Királyság része volt. Mivel jelentéstartalmukat tekintve etnikumsemlegesek, ugyan kisebb szimbolikus tőkét képviselnek, ellenben kevésbé is vitathatóak mind az ukrán, mind a magyar közösség számára. Beregszászon két

²⁸ Suprunenko O: Миські депутати затвердили список вулиць та площ Берегова. Beregovo. today: http://beregovo.today/NewsOpen/id_news_281310 (Letöltés: 2017.09.19.)

²⁹ Uzhgorod.net.ua: Перейменування від Москаля: у Берегові нове ім'я навіть у вулиці Свободи: <http://uzhgorod.net.ua/news/92585> (Letöltés: 2017.09.19)

³⁰ Orosz költő, író, drámaíró.

³¹ Ukrajna nemzeti hőse, nacionalista, paraszt felkelővezér.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

utca az ATO helyi áldozataira emlékezik (5. fotó), míg további kettő semleges nevet kapott (Határmenti, Templom).

6. Konklúzió

Az Euromajdan eseményei nyomán lezajlott politikai változások együttjártak az ukrán nemzetfogalom újraértelmezésével (Kulyk 2016), amely egyrészt a szovjet/ orosz múlttól való elhatárolódással, másrészt új vagy korábban kevésbé preferált történelmi személyiségek és események előtérbe állításával törekszik körülbástyázni és a belső kohéziót növelve erősíteni az ukrán nemzeti identitást. Mindennek formai és tartalmi kereteit a 2015-ben elfogadott, a dekomunizációt elrendelő törvények szabályozzák, amelyek a szovjet múlt emlékeinek száműzése mellett az Ukrajna függetlenségéért harcoló történelmi (pl. hetmanok) vagy közelmúltbeli/kortárs személyek (pl. Mennyei Század, ATO katonák) heroizálását is célozza, így alkotva meg az ukrán nemzeti identitás új, 21. századi alapjait. Ez a kettős folyamat a hatalom közterpolitikájában, a városok szimbolikus terében is tükröződik.

Írásunkban a dekomunizációt elrendelő törvény hatásait elemezve elsősorban az utcanevekben bekövetkezett változásokat elemeztük. Megállapítottuk, hogy mind Kijevben mind Kárpátalja vizsgált települése in a köztérnevek megközelítően 5%-a változott a rendelkezések nyomán. Ugyan a mennyiségi változások megegyeznek a főváros és a legnyugatabbi megye esetében, azonban az új köztérnevek merőben eltérő irányokról és preferenciákról árulkodnak. Amíg a főváros új köztérnevei túlnyomórészt az ukrán nemzeti történelem és kultúra szereplői mellett vitatott megítélésű politikai alakokról nyerték nevüket, addig Kárpátalján a helyi és regionális történelem, közélet, kultúra kiemelkedő személyiségei váltak névadóvá. Így az utóbbi két-három év köztérátnevezései következtében Kárpátalja-szerte immár több utca viseli Zrínyi vagy Rákóczi nevét. Beregszász esetében felhívtuk a figyelmet arra, hogy több olyan semleges jelentésű köztérnév (pl. Rövid, Széna) is visszaállításra került, amely a 19. század végén, 20. század elején volt hivatalos, tehát a város magyar időszakához, magyar múltjához kötődik.

Az új utcanevek mellett az Euromajdani tüntetésekre illetve az ATO-ban elesettekre való emlékezés különféle formái képezik a másik jelentős átalakulást a szimbolikus térben. Kijevben az Euromajdan során elesettek, a város helyi áldozatai egyben a nemzet hősei is lesznek, a nemzeti panteon részévé válnak. A fotóikból összeállított tabló nem csupán a főváros közterein, de Kárpátalja szerte is megtalálható. Emellett azonban Kárpátalján a megye, illetve a települések helyi áldozatairól mindenhol megemlékeznek (6. fotó). A több mint 1000 km távolságban zajló háborúban elhalálozottak így a kárpátaljai falvak, városok áldozataivá, helyi hőskkké válnak. A kelet-ukrajnai konfliktus így kialakuló helyi narratívája, lokális emlékezete ezáltal a nemzeti szint mellett, részben annak alternatívájaként is formálódik.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

Kutatásaink alapján úgy véljük, hogy Kárpátalján mind a dekomunizációs törvény végrehajtása során zajló köztérátnevezések, mind az ATO helyi hőseire való emlékezés azt bizonyítja, hogy a helyi szint képes a központi emlékezetpolitikát saját képére formálni. Az adott település, régió jeles történelmi személyiségeire vagy az ATO helyi áldozataira való emlékezés révén az Euromajdan utáni, a szimbolikus tér átformálására irányuló, Kijevből elrendelt átalakulás Kárpátalján a helyi örökség részbeni újrafelfedezését, gazdagítását és köztérben való megjelenítését is lehetővé tette.

6. fotó. A Beregszászi járásból származó ATO-ban elesettek emlékműve Beregszász főterén.
Fotó: Erőss Ágnes

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

Irodalom

- Atkinson, D. – Consgrove, D. (1998): Urban Rhetoric and Embodied Identities: City, Nation, and Empire at the Vittorio Emanuele II Monument in Rome, 1870–1945. *Annals of the Association of American Geographers*, 88 (1): 28–49.
- Azaryahu, M. (1996): The power of commemorative street names. In: *Environment and Planning D: Society and Space*, 14 (3): 311–330.
- Azaryahu, M. (1997): German reunification and the politics of street names: the case of East Berlin. In: *Political Geography*, 16 (6): 479–493.
- Azaryahu, M. (2009): Naming the past: the significance of commemorative street names. In: Berg L. D. – Vuolteenaho, J. (eds.): *Critical toponymies: the contested politics of place naming*. Ashgate, Aldershot: 53–70.
- Azaryahu, M. – Kook, R. (2002): Mapping the nation: street names and Arab-Palestinian identity: three case studies. *Nations and Nationalism*, 8 (2): 195–213.
- Barna G. (2000): Mentális határok – megduplázott világok. In: Balázs G. et al. (szerk.): *Folklorisztika 2000-ben: folklór – irodalom – szemiotika: tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest: 689–701.
- Barth, F. (1969): *Ethnic groups and boundaries: the social organization of culture difference*. Little, Brown, Boston
- Bourdieu, P. (1989): Social space and symbolic power. In: *Sociological Theory*, 7 (1): 14–25.
- David, J. (2013): Street Names – Between ideology and cultural heritage. In: *Acta Onomastica*, LIV.: 1–8.
- Diener, A.C. – Hagen, J. (2013): From Socialist To Post-Socialist Cities: Narrating The Nation Through Urban Space. In: *Nationalities Papers*, 41 (4): 487–514.
- Erőss, Á. (2018): Szimbolikus terek és térhasználat többnemzetiségű városokban: Beregszász és Nagyvárad példája. (Doktori disszertáció, elbírálás alatt)
- Erőss, Á. (2016): „In Memory Of Victims”: Monument And Anti-Monument On Liberty Square, Budapest. In: *Hungarian Geographical Bulletin*, 65 (3): 237–254.
- Erőss, Á. – Tátrai, P. (2010): Ethnic features of symbolic appropriation of public space in changing geopolitical frames: the case of Oradea/Nagyvárad. In: *Hungarian Geographical Bulletin*, 59 (3): 51–68.
- Fedinec, Cs. – Cserniczkó, I. (2016): Az Ukrajnából száműzött Lenin: Európai út a kommunizmus öröksége nélkül? In: *Regio*, 24(1): 73–124.
- Fedinec, Cs. (2016): Szalagok, hősök, szobrok. A II. világháború emlékezet Ukrajnában 1991 után. Kommentár. http://kommentar.info.hu/attachment/0001/669_kommentar-1606-04-fedinec.pdf. (Utolsó letöltés: 2018.05.22.)

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

- Hale, H. E. – Orttung, R. W. (2016): Beyond the Euromaidan. Comparative Perspective on Advancing reform in Ukraine. Stanford University Press
- Harrison, S. (1995): Four types of symbolic conflict. In: The Journal Of The Royal Anthropological Institute, 1 (2): 255–272.
- Harvey, D. (1979): Monument and Myth. Annals of the Association of American Geographers, 69 (3): 362–381.
- Hobsbawm, E. (2015): Introduction: Inventing traditions. In: Hobsbawm, E. – Ranger T. (eds.): The invention of tradition. Cambridge University Press, Cambridge: 1–14.
- Jordan, P. – Klemenčić, M. (2003): Transcarpathia – Bridgehead Or Periphery? In: Eurasian Geography And Economics, 44 (7): 497–513.
- Karácsonyi, D. – Kocsis, K. – Kovály, K. – Molnár, J. – Póti, L. (2014): East-West dichotomy and political conflict in Ukraine – Was Huntington right? Hungarian Geographical Bulletin, 63 (2): 99–134.
- Kezer, Z. (2009): An imaginable community: the material culture of nation-building in early republican Turkey. Environment and Planning D: Society and Space 2009, 27 (3): 508–530.
- Kiridon, A. (2017): Dekomunizacia v Ukraini: priroda ta sutnisth kharakteristiki protsesu (Декомунізація в Україні: природа та сутність характеристики процесу). In: M. Mihailuca (Eds.): Pivden Ukraini: etnoistorichnii, movnij, relihij-nij ta kulturnii vimiri, Odessza: 157–163.
- Kliot, N. – Mansfield, Y. (1997): The political landscape of partition: The case of Cyprus. Political Geography, 16 (6): 495–521.
- Kobchenko K. (2016): Dekomunizacia v Ukraini: postkolonialnii aspekt (Декомунізація в Україні: постколоніальний аспект), Ukrainoznavchii almanah, 19, Kijev, 66–70.
- Kozyraska, A. (2016): Decommunisation of the Public Space in Post-Euromaidan Ukraine. Polish Political Science Yearbook, 45: 130–144.
- Kulyk, V. (2014): Ukrainian Nationalism Since the Outbreak of Euromaidan. In: Ab Imperio, 3: 94–122.
- Kulyk, V. (2016): National identity in Ukraine: impact of Euromaidan and the war. In: Europe-Asia Studies, 68 (4): 588–608.
- Kuzio, T. (1998): Ukraine. State and nation building. Routledge Studies Of Societies In Transition 9., Routledge, London, New York
- Kuzio, T. (2015): Competing Nationalism, Euromaidan, and the Russian-Ukrainian Conflict. Studies in Ethnicity and Nationalism, 15 (1): 157–169.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

- Light, D. (2004): Street names in Bucharest, 1990–1997: exploring the modern historical geographies of post-socialist change. In: *Journal of Historical Geography*, 30 (1): 154–172.
- Males, L. (2016/a): Dekomunizacia stolici: zmini urbanomimii (metodi, persi rezultati) (Декомунізація столиці: зміни урбанонімії (методи, перші результати)). In: *Sociolohichni doslidzenia sutchasnoho suspilstva: metodolohia, teoria, metodi*, 36, Harkiv: 62–67.
- Males, L. (2016/b): Diskurs dekomunizacii v Kievi (Дискурс декомунізації в Києві). In: *Sotciolohichni studii*, 2 (9): Luck: 16–21.
- Massey, D. (1994). *Space, place and gender*. University Of Minnesota Press, Minneapolis
- Melchior, I. – Visser, O. (2011): Voicing past and present uncertainties: the relocation of a soviet world war II memorial and the politics of memory in Estonia. In: *Focaal—Journal Of Global And Historical Anthropology*, 59: 33–50.
- Mitchell, D. (2003): *The right to the city: social justice and the fight for public space*. Guilford Press, New York
- Molnár, J. – Molnár, D.I. (2005): Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. *Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, Ungvár*
- Nadkarni, M. (2003): The death of socialism and the afterlife of its monuments. Making and marketing the past in Budapest's Statue Park Museum. In: Hodgkin, K. – Radstone, S. (eds.): *Contested Pasts. The Politics Of Memory*. Routledge, London: 193–207.
- Njoh, A. J. (2017): Toponymic Inscription as an Instrument of Power in Africa: The case of colonial and post-colonial Dakar and Nairobi. *Journal of Asian and African Studies*, 52 (8): 1174–1192.
- Olszański, T. A. (2016): Aftermath of the Maidan. Ukrainian society two years after the revolution. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2016-03-04/aftermath-maidan-ukrainian-society-two-years-after-revolution> (Utolsó letöltés: 2018.06.11.)
- Palonen, E. (2008): The city-text in post-communist Budapest: street names, memorials, and the politics of commemoration. In: *Geojournal*, 73 (3): 219–230.
- Palonen, E. (2012): Transition to crisis in Hungary: Whistle-Blowing On The Naked Emperor. In: *Politics & Policy*, 40(5): 930–957.
- Pokatayev, P. (2018): Protsesi dekomunizacii v Ukraini: sutchasni problemi ta perspektivi podalshoi realizatsii (Прицеси декомунізації в Україні: сучасні проблеми та перспективи подальшої реалізації). In: *Investichii: praktika ta dosvid*, 2, Kijev: 78–81.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

- Pótó, J. (2003): Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika. Osiris, Budapest: 310.
- Riabchuk, M. (2016): Dekomunizacia tsi dekolonizacia? Scho pokazali politischni diskusii z privodu „dekomunizaciinih zakoniv”? (Декомунізація чи деколонізація? Що показали політичні дискусії з приводу «декомунізаційних» законів?). In: Naukovi zapiski IPIEND, 82(2): 104–117.
- Shveda, Y. – Park. J. H. (2016): Ukraine’s revolution of dignity: The dynamics of Euro-maidan. Journal of Eurasian Studies, 85–91.
- Shevel, O. (2016): Decommunization in Post-Euromaidan Ukraine. Law and Practice. PONARS Eurasia Policy Memo. <http://www.ponarseurasia.org/memo/decommunization-post-euromaidan-ukraine-law-and-practice> (Utolsó letöltés: 2018. 05. 02.).
- Till, K. (1999): Staging the Past: Landscape Design, Cultural Identity and Erinnerungs politik at Berlin’s Neue Wache. *Ecumene*, 6 (3): 25–283.
- Tsyba, V. (2017): “Dekomunizacia” i lehitimacia pravliachoi eliti v Ukraini («Декомунізація» і легітимація правлячої еліти в Україні). In: *Visnik Dnipropetrovskoho Universitetu. Seria philosophia, Sotsiologia, Politologia*, 1(35), Dnipropetrovsk: 152–171.
- Yekelchuk, S. (2015): National heroes for a new Ukraine: Merging the Vocabularies of the Diaspora, Revolution and Mass Culture. *Ab Imperio*, 3: 97–123.
- Yeoh, B. (1992): Street names in colonial Singapore. *Geographical Review*, 82 (3): 313–322.
- Yurchuk, Y. (2014): Reordering of meaningful worlds: Memory of the organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army in post-soviet Ukraine (Phd Dissertation). In: *Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm* [Http://Urn.Kb.Se/Resolve?Urn=Urn:Nbn:Se:Sh:Diva-25432](http://Urn.Kb.Se/Resolve?Urn=Urn:Nbn:Se:Sh:Diva-25432)
- Van der Wusten, H. (2000): Dictators and their capital cities: Moscow and Berlin in the 1930s. *GeoJournal*, 52: 339–344.
- Wylegała, A. (2017): Managing the difficult past: Ukrainian collective memory and public debates on history. *Nationalities Papers*. 45 (5): 780–798.

INTERNETES FORRÁSOK:

- Andriiv B: Рішення про перейменування вулиць міста. Ужгородська міська рада: http://rada-uzhgorod.gov.ua/web/uploads/old_docs/rada/PR_pro_perejmenyv_vyluc_26.01.16.pdf (Utolsó letöltés: 2017.09.20.)

ТЕМАТИКУС TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

- Деро.Закарпаття: В Ужгороді відкрили меморіал загиблим в АТО військовим: <https://zak.dero.ua/ukr/zak/v-uzhgorodi-vidkrili-memorial-zagiblim-v-ato-viyskovim-29062016104800> (Utolsó letöltés: 2017.10.25.)
- Novynarnia.com: Москаль перейменував 20 вулиць на Закарпатті на честь загиблих в АТО: <https://novynarnia.com/2016/04/05/moskal-pereymenuvav-20-vulits-na-zakarpatti-na-chest-zagiblih-v-ato/> (Utolsó letöltés: 2016.04.05.)
- Suprunenko O: Міські депутати затвердили список вулиць та площ Берегова. Beregovo. today: http://beregovo.today/NewsOpen/id_news_281310 (Utolsó letöltés: 2017.09.19.)
- Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézet (UNEI): Список осіб, які підпадають під закон про декомунізацію: <http://www.memory.gov.ua/publication/spisok-osib-yaki-pidpadayut-pid-zakon-pro-dekomunizatsiyu> (Utolsó letöltés: 2017.11.15.)
- Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézet (UNEI): Як перейменувати вулицю: <http://www.memory.gov.ua/page/yak-pereimenuvati-vulitsyu> (Utolsó letöltés: 2017.10.10.)
- Ungvár város honlapja: В Ужгороді перейменували вулиці Джамбула, Краснодонців, Лавріщева та інші: <https://www.0312.ua/news/1159214> (Letöltés: 2017.09.23).Uzhgorod.net.ua: Перейменування від Москаля: у Берегові нове ім'я навіть у вулиці Свободи: <http://uzhgorod.net.ua/news/92585> (Utolsó letöltés: 2017.09.19)

Az oktatási rendszer kulcsszereplői: pedagógusok Kárpátalján az ukrán válság éveiben

FERENC VIKTÓRIA¹

ABSZTRAKT

2017 tavaszán 338 kárpátaljai gyakorló pedagógus között végeztünk felmérést anyagi és szakmai elégedettségükről, illetve a migrációval kapcsolatos terveikről. A kutatási eredmények rámutattak, hogy az egyik legsúlyosabb probléma az alacsony keresetekkel van összefüggésben. A migrációt fontolgatók leginkább az anyagi elégedetlenség miatt hagynák el az országot, ezt követően a családi, párkapcsolati okok a mérvadók. Szakmai kiégésről azonban nem beszélhetünk a pedagógusok között. A megkérdezettek 72%-a, bár elégedetlen helyzetével, nem gondolkodik a kitelepedésen, vagy elutasítja ennek a gondolatát is. A veszélyeztetettebb kategóriát az a 84 fő jelenti (25%), akinek már vannak elképzelései a kitelepedéssel kapcsolatban, illetve az az 5 fő (2%) aki már konkrét lépéseket is tett. Ebben a két kategóriában főleg a fiatalabb pedagógusok képviselik magukat. A legfontosabb célországának Magyarország számít. A maradék és a menni szándékozók között is magas a magyar állampolgársággal rendelkezők aránya, ezért ezt nem tekinthetjük a kivándorlás egyértelmű katalizátorának a pedagógusok között.

KULCSSZAVAK: pedagógusok, válság, szakmai és anyagi elégedettség, elvándorlás

ABSTRACT

**Key players of the education system:
teachers in Transcarpathia in the years of the Ukrainian crisis**

In spring 2017 a survey was carried out among 338 practicing Transcarpathian Hungarian teachers about their material and professional satisfaction and migration plans. The study highlighted that one of the most crucial problems of the teachers is the low salary. Among those who are contemplating migration the main push factor is material dissatisfaction, followed by family and partnership reasons. However, we cannot speak about professional burn-out in their case. 72% of the respondents, without being satisfied with their situation, still does not think about migration, or is pretty sure about staying at the homeland. 84 persons (25%) belong to an endangered group, in which people embrace the idea of migration. Only 5 persons have done concrete steps in this direction. In these two groups we find mainly younger teachers. The

¹ Nemzetpolitikai Kutatóintézet, kutató, PhD.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

most important destination country is Hungary. Among the respondents there is high number of Hungarian citizenship holders, however it is not an obvious catalyst of migration: people who are willing to go or willing to stay cannot be differentiated according to this aspect.

KEYWORDS: *teachers, crisis, professional and material satisfaction, migration*

1. Bevezetés – A pedagógus mint kulcsszereplő

A kisebbségi közösségek megmaradása, az identitás megtartása és átörökítése szempontjából az oktatási rendszer működésének jellemzői mindig meghatározóak. A kisebbségi oktatási struktúrát több szempontból vizsgálhatjuk, amire Kárpátalja tekintetében az utóbbi években számos kutatás tett kísérletet. E kutatások közül jó néhány rámutatott, hogy a pedagógusokat méltán nevezhetjük az oktatási rendszer kulcsszereplőinek.

A kisebbségi magyar szülők iskolaválasztási motivációinak feltárása során, amelyek az etnikailag semleges, praktikus érvek és az etnikailag meghatározott, kifejezetten a kisebbségi létből fakadó motivációk beazonosítására törekedtek, kiderült, hogy az etnikailag semleges motivációk közül *a pedagógus személye* fontos vonzóerőt jelent a szülők számára, különösen a beiskolázás alsóbb szintjein (óvoda, kisiskola) (Ferenc – Séra 2012: 489). Tudjuk, hogy a szülők egy része a pedagógusok munkához való hozzáállása alapján ítéli meg az iskola színvonalát, s választja ki a számára megfelelő intézményt (Ferenc 2013: 105). Egy másik Kárpátalján végzett kutatásból arra is fény derült, hogy nem feltétlenül azok a diákok teljesítenek jobban, akik jobb családi háttérrel rendelkeznek: vagyis az egyes intézményekben folyó pedagógiai munka bizonyos esetekben a családi háttérből megjósolható eredményeket kihasználatlanul hagyja, máskor viszont képes a gyerek családi háttéréből fakadó rosszabb esélyeit javítani (Ferenc 2014, Papp 2013). A pedagógus személye és a munkája során létrehozott pedagógiai hozzáadott érték úgy tűnik, kulcsfontosságú az oktatási rendszer hatékony működése szempontjából. Ebből kifolyólag a kutatókat nem véletlenül foglalkoztatja, hogy milyen alapvető tulajdonságokkal rendelkezik a jó tanár (Korthagen 2004). A támogató személyiségjegyek mellett ugyanakkor számos olyan környezeti tényező is létezik, ami a tanárok teljesítményét jó vagy rossz irányban billentheti. A pedagógus szakmát világszinten jellemző nehézségek – a hallgatók körében a bizonytalan pályára állás, a gyakorló pedagógusok között a kiegészítő, pályaelhagyás – mellett az ukrán válság következményeként Kárpátalján jelenleg érezhető gazdasági, politikai viszonyok miatt a magyar pedagógusok helyzete az átlagosnál nehezebbé vált.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

2. A kutatás módszertana

A Kárpátaljai Magyar Pedagógus Szövetség, a Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont és a Nemzetpolitikai Kutatóintézet együttműködésével 2017 tavaszán kérdőíves vizsgálattal a kárpátaljai magyar tannyelvű intézmények pedagógusainak szakmai és anyagi elégedettségét, biztonságérzetét, a szülőföldön maradásra vagy annak elhagyására vonatkozó terveit próbáltuk meg feltárni.² A pedagógusokat a Kárpátaljai Magyar Pedagógus Szövetség adatbázisán alapuló 400 fős reprezentatív minta kiválasztása után kerestük meg, amely a megye teljesen, illetve részben magyar tannyelvű iskoláiban és óvodáiban 2016/17-ben tanító pedagógusokra vonatkozott. A minta kiválasztása közben figyelemmel voltunk a teljes pedagógustársadalom eloszlásának települési sajátosságaira (falu vagy város), az oktatási intézménytípusokra (óvodák, elemi, általános és középiskolák), a nemek megoszlására, valamint az életkorra.³ A kérdőív névtelen és önkéntes volt. Az önkéntességre hivatkozva, a kérdések érzékenysége miatt a mintába beválogatott pedagógusok egy része visszautasította a kutatásban való részvételt. Az így megüresedett helyeket igyekeztünk más pedagógusokkal pótolni, de még így is kevesebb kérdőívet sikerült gyűjtenünk, mint amennyit terveztünk.

Összesen 338 gyakorló pedagógussal sikerült a kérdőívet kitöltenünk. A kitöltött kérdőíveket SPSS program segítségével rögzítettük, az így létrejövő adatbázist pedig azzal a fő céllal elemeztük, hogy ismereteket nyerjünk a pedagógusok migrációs terveiről, valamint ezen tervek háttértényezőiről, úgy mint a szakmai és anyagi elégedettség, a családi helyzet, a kor, a nyelvtudás, a magyar állampolgársággal való rendelkezés, vagy a tágabban értelmezett társadalmi-politikai környezet. A viszonylag alacsony elemszámra való tekintettel az egyes tényezők egymásra való hatásának vizsgálatokor a szignifikáns eltérést jelző Khí-négyzet próba értékét az általános 0,001-ről 0,005-re emeljük elemzésünkben.

3. Elméleti háttér

Az Ukrajnában kialakult gazdasági és politikai válság szinte természetes módon hozta magával a kifelé irányuló migráció növekedését, egyrészt a katonai behívók előli meneküléssel összefüggésben (ami főleg katonaköteles férfiakat érint), másrészt a kilátástalan gazdasági körülmények miatt. A kárpátaljai magyar pedagógusok többségében nő, ezért a behívók előli menekülés csak egy szűk réteget érint, de a gazdasági ellehetetlenülés esetükben is reális kockázatot jelent a migrációra, illetve

² A kutatás támogatója a Nemzetpolitikai Államtitkárság megbízásából a Bethlen Gábor Alap volt.

³ A kutatás alapjául szolgáló mintavételt Molnár József készítette. A kérdőívezés helyi koordinációjában Darcsi Karolina vállalt oroszlanrészlet.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

a családtagjaik kényszerű migrációja miatt maguk is érintetteké válhatnak (pl. követik férjüket, gyerekeiket).

Egy 2014-ben készült nemzetközi kutatás a pedagógus migráció egyre növekvő trendjével foglalkozott, amelynek számos különböző típusa és motivációja létezik a szakmai továbblépés példaértékű formájától az anyagi kizsákmányoláson át (Caravatti et al. 2014: 4). A kutatás 1358 kérdőív alapján arra jut, hogy a nő nemű pedagógusok számára a szakmai fejlődés jelenti az elsődleges motivációt a migrációra, a férfiak körében viszont a jobb megélhetés a legfontosabb. Nyitott kérdésekből az is kiderül, hogy a tanárok saját (vallási, szexuális) szabadságukat is keresik amikor elhagyják a kibocsájtó országot, és az is jellemző, hogy belefáradnak az otthoni oktatási rendszer nehézkes működésébe. A családi okok is fontosnak tűntek a nemzetközi szinten: az adatközlők nagy része már kint lévő családtagot követett a kivándorláskor, illetve a fontosabb motivációk között említették, hogy gyermekeiknek jobb körülményeket tudnak a migráció által biztosítani. A befogadó országban őket ért főbb kihívások során is az első helyen jelenik meg a család kérdése: a családtól való elszigeteltség a legnagyobb nehézség, amellyel a befogadó országban szembesülnek (Caravatti et al. 2014: 31–32).

Azt látjuk tehát, hogy a stabil családi helyzet, a gyermekek megléte egyrészt a migráció ellen ható erő, hiszen családdal együtt mozogni sokkal nagyobb kockázatot jelent; gondoskodni kell a lakhatásról, munkahelyekről, a gyermekek iskoláztatásáról. Ugyanakkor a már külföldön lévő családtagoktól való elszigeteltség érzése jelenthet komoly toló tényezőt is a migrációra, a már kitelepült rokonság, az előőrsök és a korábbi utazási tapasztalatok az első lépések megtételében sokat segíthetnek (Grassi – Ferreira 2016).

E globális migrációs trendek hatása a pedagógusokra valahol természetesnek is vehető, ezzel párhuzamosan pedig világszerte a pedagógusi pálya elnőiesedése is tetten érhető (Menter 2010). Ennek egyik okaként azt a tradicionális világszemléletben gyökerező érvet szokták említeni, miszerint a pedagógusi szakma tulajdonképpen ún. félprofesszióvá vált az idők során, hiszen anyagi megbecsültsége túl alacsony ahhoz, hogy a családfenntartó férfi számára is vonzó maradjon, a gyermekneveléssel viszont sok nő jól összeegyeztethetőnek tartja. Különösen igaz ez a megállapítás az oktatás alsó szintjeire (óvoda és elemi iskola), ahol egyenesen „szokatlan”, „különc” és „deviáns” jelenségként tekintenek a férfiak jelenlétére (Carrington 2002).

A migráció vizsgálatok a nyelvtudás kérdésére is kitérünk. Már korábbi kutatások⁴ is kimutatták, hogy a kárpátaljai magyarok államnyelvtudása Kárpát-medencei összehasonlításban alacsonynak számít. A jelenség hátterében található okok beazonosítására is történtek kísérletek: a leginkább a rossz módszertani alapokon

⁴ A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén (1996), vagy a Kárpát Panel (2007) c. kutatási programok eredményeit (lásd pl. Csernicskó 2009a, Papp – Veres 2007).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

nyugvó, nem elég hatékony iskolai államnyelvoktatás, és a magyarlakta tömb elszigeteltsége a legfőbb akadályozója az államnyelv magasabb szintű elsajátításának (Csernicskó 2009b). A alacsony államnyelvtudása a szakmai előmenetel során is komoly problémát okozhat, hiszen a pedagógus továbbképzések a többségi pedagógusokkal közösen szerveződnek, az előadások, foglalkozások nyelve legtöbb esetben az államnyelv. A munkahelyen az iskolai adminisztráció nyelve szintén az ukrán. Ha a pedagógusi kategóriájuk megerősítésére, vagy új kategória megszerzésére kerül a sor, a nyíltórák megtartása, amelyen külső értékelők is részt vesznek, ugyan történhet a tannyelv szerinti nyelven, de a kiértékelés, a szakmai megbeszélés már államnyelven folyik. Vagyis a nyelvtudás (hiánya) akadályozhatja a szakmai-társadalmi integrációt, ami szintén jelenthet toló tényezőt a elvándorláskor.

Tátrai és kutatótársai szerint Kárpátalján a magyar állampolgárság megszerzése az egyik legfontosabb egyéni/családi (migrációs) stratégia a gazdasági ellehetetlenülés és a besorozások elkerülésére, és a magyar útlevél egyben a kivándorlás katalizátora is (Tátrai et al 2016: 89). Kérdőívünkkel mi is megvizsgáltuk, hogy e speciális csoportban, hogyan alakul az állampolgársággal rendelkezés és a migrációs szándék összefüggése.

2016 közepére – a migráció következtében – jelentős tanárhiány alakult ki a kárpátaljai magyar iskolákban.⁵ Már egy korábbi, 2015-ös pedagógus-hallgatókat vizsgáló kutatás is rámutatott, hogy különösen a fiatalabb, pályakezdés előtt álló pedagógusok vannak a migrációs nyomásnak kitéve: bár a pedagógusjelöltek 75%-a a képesítés megszerzése után szeretne pedagógusként elhelyezkedni, de az elhelyezkedés földrajzi dimenzióit tekintve a mintának csak 43%-a maradna a szülőföldjén, 39% már a külföldre (főleg Magyarországra) költözés gondolatát fontolgatja. Mindez azonban egy lappangó, még visszafordítható jelenségként testesül meg, és a dilemmát jól érzékelteti, hogy 15% az olyan válaszok aránya, ahol mindkét ország (Magyarország és Ukrajna) egyszerre szerepelt a jövőbeli munkavállalás célországaként (Ferenc 2015: 122). A korcsoportok migrációs tervei közötti különbségeket a jelen kutatás adatain is teszteljük.

4. Hipotézisek

Feltételezésünk szerint inkább a fiatalok és az egyedülálló pedagógusok vannak jobban kitéve a migráció toló és húzó tényezőinek. A toló tényezők között, úgy gondoljuk, jelentős szerepe van a megélhetésnek, a pedagógus szakma alacsony anyagi

⁵ Ezt jól érzékelteti, hogy a Kárpátaljai Magyar Pedagógus Szövetség a megüresedett állásokat honlapján meg is hirdette: <http://kmpsuz.uz.ua/oktatasi-intezmenyek/allasajanlatok.html> (Utolsó megtekintés: 2018.01.13.)

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

megbecsültségének. Kutatásunkkal a magyar állampolgársággal való rendelkezés és a nyelvtudás hatását is megvizsgáljuk a migrációs szándékokra: egyúttal azt a hipotézist fogalmazzuk meg, hogy a magyar állampolgársággal járó európai uniós útlevel megkönnyíti és előmozdítja a migrációt, az alacsony ukrán nyelvtudás, illetve más nyugati idegen nyelvek ismerete szintén a migrációt felerősítő faktorok.

5. Általános szociodemográfiai jellemzők

A kérdőívet kitöltők nemi megoszlása a pedagógusi szakma elnőiesedését mutatja Kárpátalján is: 15% a férfiak aránya és 85% a nőké. Ugyan a nemzetközi példák érdekes különbségeket tártak fel férfiak és nők között, az alacsony elemszám miatt ebben a kutatásban nemi összehasonlítást nem áll módunkban végezni.

A pedagógusok 73%-a falusi, 27%-a városi lakos, ami leginkább arra vezethető vissza, hogy a kárpátaljai magyarok döntően falusi környezetben élnek. A kérdőív kitöltői öt nagyobb földrajzi körzet között oszlanak meg (1. táblázat), azt is leképezve, hogy hol a legsűrűbb a magyar nyelvű oktatási hálózat.

1. táblázat. Az adatközlők megoszlása földrajzi térségek között (fő/%)

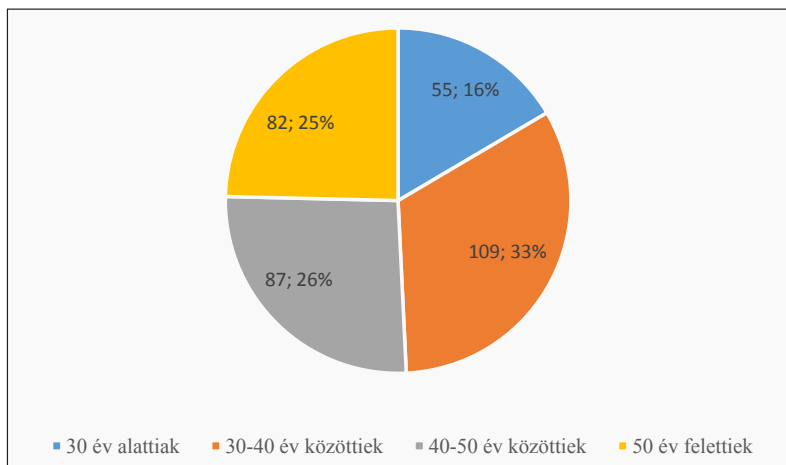
Körzet	Pedagógusok száma	%
Beregszászi járás	152	45,0
Felső-Tisza-vidék	17	5,0
Munkácsi járás	43	12,7
Nagyszőlősi járás	54	16,0
Ungvári járás	72	21,3
Összesen	338	100,0

Forrás: Saját szerkesztés

A megkérdezett pedagógusok átlagéletkora: 42 év. A legkevesebben a 30 év alatti, pályakezdő pedagógusok vannak, a legtöbben pedig 30-40 év közöttiek. Ukrajnában a nyugdíjkorhatár 60 (nők esetében 58,5) év. Ez alapján megállapíthatjuk, hogy a megkérdezett pedagógusok majd 10%-a, vagyis 33 fő érte már el a nyugdíjas kort, de mellette folytatta pedagógusi munkáját.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

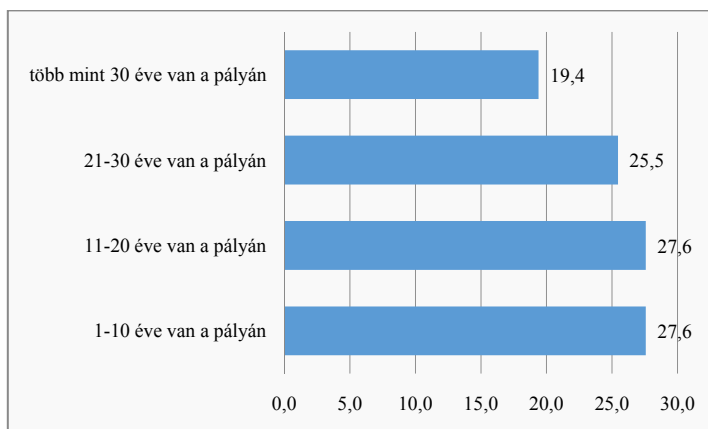
1. ábra. A pedagógusok életkor szerinti csoportosítása (%; N=333)

Forrás: Saját szerkesztés

A pályán eltöltött idő átlaga 19 év, szélső értékei az 1 éve dolgozó és az 57 éve dolgozó pedagógus. Az igazán pályakezdők, akik még öt éve sem dolgoznak pedagógusként, viszonylag kevesen vannak, ezért 10 évenként bontottuk az adatainkat, hogy viszonylag kiegyensúlyozott alcsoportokat kapjunk a pályán eltöltött évek tekintetében, azzal a megalkuvással, hogy a 30 évnél több időt a pályán eltöltőket (a 30–57 év tartományt) egy csoportba soroljuk a kevés elemszám miatt.

2. ábra. A pedagógusok pályán eltöltött idő szerinti megoszlása (%; N=330)

Forrás: Saját szerkesztés

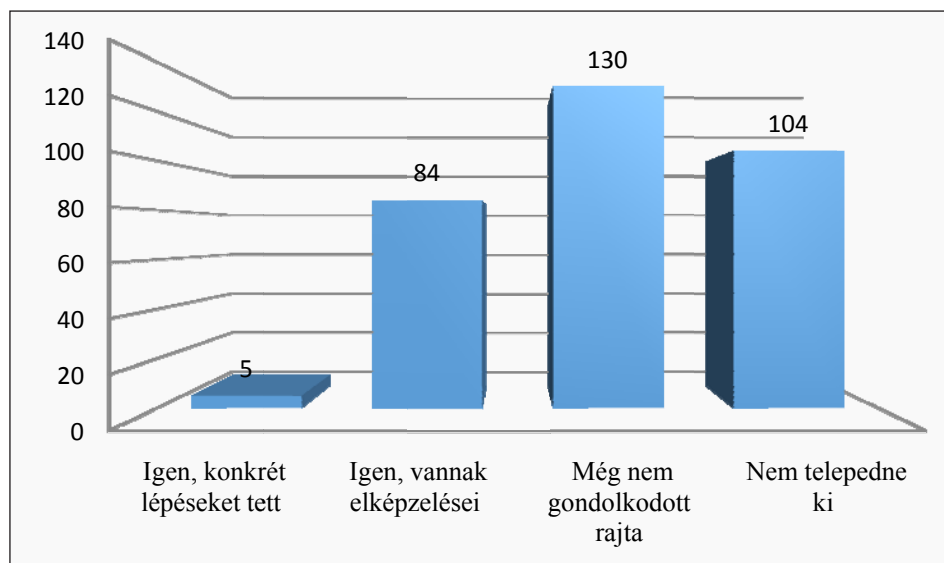
TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

A megkérdezett pedagógusok több mint fele (56%) felső tagozatos tanár, 22%-uk alsó tagozatos, és 13% dolgozik óvodapedagógusként. Az egyéb kategóriát jelölték (9%) be azok a pedagógusok, akik napköziben tanítanak, vagy szervező-tanárként dolgoznak.

6. Elvagyódás, elvándorlás a pedagógusok között

Mivel kutatásunk egyik fő célja annak feltárása, hogy a kárpátaljai pedagógusok elvagyódása, elvándorlása szülőföldjükről folytatódott-e 2017-ben, megkérdeztük őket, hogy mennyire foglalkoztatja őket a végleges kitelepedés gondolata? A kérdésre 323 válaszadó közül 32%, vagyis 104 fő mondta azt kategorikusan, hogy nem telepedne ki. További 130 fő (40%) még nem gondolkodott rajta. Ez mindenképpen azt jelzi, hogy a kárpátaljai pedagógusok 72%-a, bár elégedetlen helyzetével, de nem gondolkodik a kitelepedésen, vagy nem telepedne ki külföldre. A veszélyeztetettebb kategóriát az a 84 fő jelenti (26%), akinek már vannak elképzelései a kitelepedéssel kapcsolatban, de még nem tett konkrét lépéseket. A kitelepedés érdekében már konkrét lépéseket is tett pedagógusok száma alacsony, mindösszesen 5 főt (2%-ot) azonosítottunk be.

3. ábra. Gondolt-e már arra, hogy végleg kitelepedjen külföldre? (fő, N=323)

Forrás: Saját szerkesztés

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

Az adatok azt mutatják, hogy szignifikáns eltérés (KHI-négyzet próba: 0,002) van a korcsoportok között: bár a 40 év feletti, két legidősebb korcsoport között oszlik el az öt főnyi „konkrét lépéseket tett” csoport, de a lappangó, még csak elképzeléssel rendelkezők/vagy ezen nem gondolkodók között minél fiatalabb valaki annál inkább vannak migrációs elképzelései: pl. a legfiatalabb, 30 év alatti korosztály teszi ki közel a felét (49%) annak a teljes mintára vetített 26%-nak, aki rendelkezik migrációs elképzelésekkel.

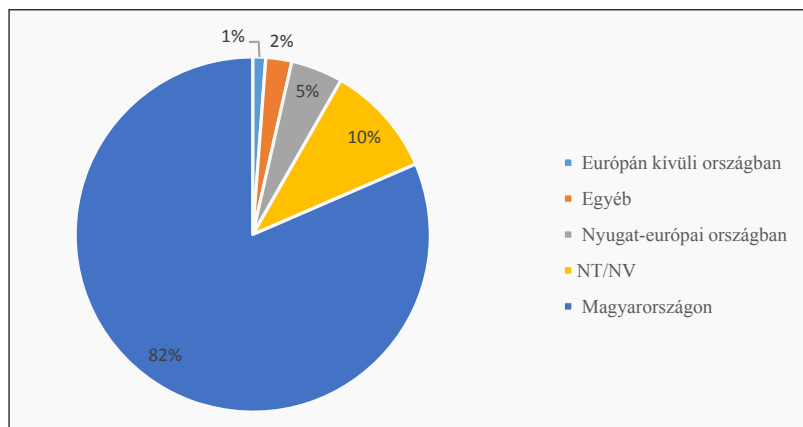
2. táblázat. Kitelepedési tervek korcsoportok szerint (%; N=321)

Korcsoport	Igen, konkrét lépéseket tett	Igen, vannak elképzelései	Még nem gondolkodott rajta	Nem telepedne ki
30 év alattiak	0,0%	49,1%	24,5%	26,4%
30-40 év közöttiek	,9%	27,1%	37,4%	34,6%
40-50 év közöttiek	2,4%	18,3%	51,2%	28,0%
50 év feletti	2,5%	16,5%	43,0%	38,0%

Forrás: Saját szerkesztés

Az elvándorlási tervek 82%-ban Magyarországra vonatkoznak. Ugyanakkor a mintegy 10%-nyi „nem tudom” válasz is jelzi, hogy sokan még olyan mértékben sem haladtak előre a tervezésben, hogy az országot meg tudják nevezni, ahová kitelepednének. A konkrét tervekkel vagy elképzelésekkel rendelkező 89 főnél a kivándorlás célországa nagyrészt Magyarország: a konkrét lépéseket már megtettek közül mindenki, az elképzelésekkel rendelkezők közül pedig 86% jelölte meg ezt az opciót.

4. ábra. A migráció célországa (%; N=254)

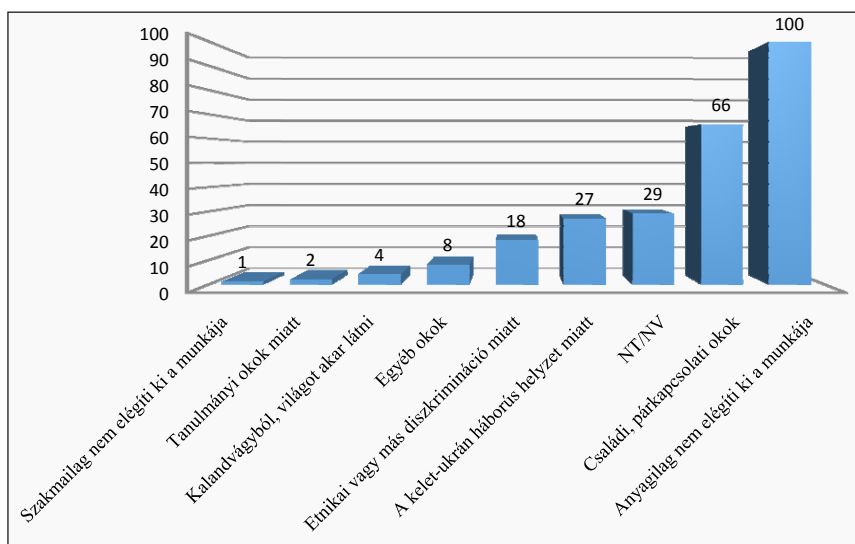
Forrás: Saját szerkesztés

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalmá

A migrációt fontolgatók a legtöbben az anyagi elégedetlenség miatt hagynák el az országot, ezt az okot a mintából majdnem minden harmadik személy megjelölte. Azt látjuk tehát, hogy az ukrán válság éveiben a megélhetési kérdések a legégetőbbek Kárpátalján. Ezt követi a családi, párkapcsolati motiváció. A következőkben ezt a két nagyobb motivációs témakört járjuk körül részletesebben.

5. ábra. Milyen okból hagyná el Kárpátalját? (N=255)

Forrás: Saját szerkesztés

A kelet-ukrajnai háborús helyzet és az etnikai diszkrimináció miatt is többen a külföldre költözést látják reális opciónak. A kalandvágy, a tanulmányi okok, vagy a szakmai elégedetlenség kevés esetben jelent motivációt a külföldre költözésben a kárpátaljai pedagógusok számára.

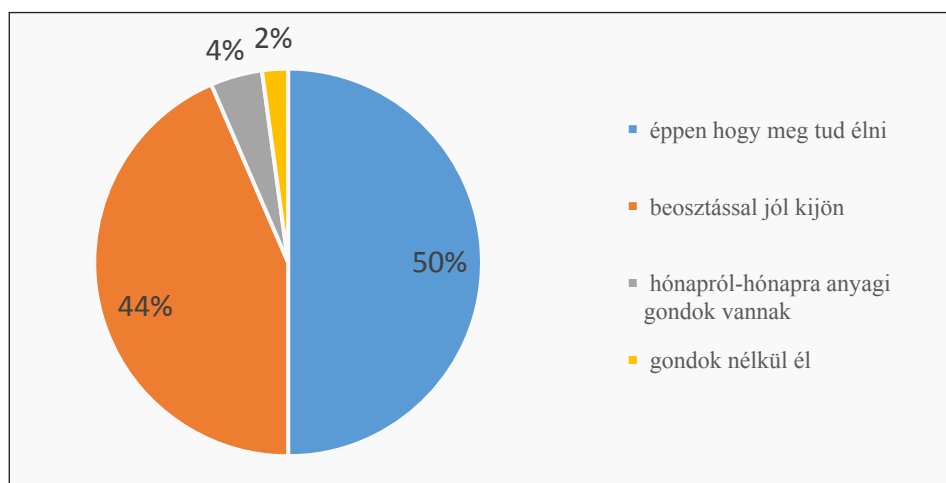
6.1. MEGÉLHETÉSI KÖRÜLMÉNYEK, ANYAGI HELYZET

A megélhetési körülmények felmérésére használtuk az alábbi, önbevalláson alapuló, szubjektív anyagi helyzetre vonatkozó kérdést. A válaszadók fele úgy véli, épp a határán van a megélhetésnek, 4% viszont úgy érzi, már ez a leírás is túlzás a helyzetére, hiszen hónapról-hónapra anyagi gondjai vannak. 44% csak beosztással tud kijönni a havi bevételeiből. Mindössze 2% azok aránya, akik anyagi gondok nélkül élnek. A havi bevételre vonatkozó kérdésünknel azt az eredményt kaptuk, hogy a pedagógusok átlagosan havi 5000 hrvnyából (kb. 44 650 forint) gazdálkodnak. Az egész

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

családra vonatkozó átlag havi kereset pedig 8000 hrvnyára (kb. 71 440 forintra) tehető.⁶

6. ábra. Hogy érzi, családja anyagilag... (% , N=324)

Forrás: Saját szerkesztés

Ugyan nem szignifikáns a különbség a pedagógusok migrációs szándéka és a megélhetésük között, de azt látjuk, hogy aki gond nélkül meg tud élni, arra leginkább a kitelepedés elutasítása jellemző (71%). Ugyanez jellemző azokra, akik beosztással jól kijönnek: 38%-uk még nem gondolkodott a kitelepedésen, 41% pedig elutasítja azt. Azok között, akik épp meg tudnak élni, vagy hónapról hónapra gondjaik vannak, akad 15-23% olyan, aki még így sem telepedne ki. Ebben a két anyagilag nehezebb kategóriában azt látjuk, hogy közel 50%-uk inkább nem gondolkodik a kitelepedésen, de minden harmadik ember már rendelkezik elképzelésekkel.

⁶ A forintosítás alapjául az MNB kutatás idejére vonatkozó középárfolyama szolgált: <https://www.mnb.hu/arfolyamok>. A havi bevételre vonatkozó kérdés esetén adatközlőink jelentős része (19%) élt a válaszmegtagadás lehetőségével, és feltételezhetjük, hogy az itt megadott összegek is a valóságnál alacsonyabb értékeket tükröznek. A nehéz gazdasági viszonyok miatt adatközlőink félnek bevallani tényleges keresetüket, mert ezek egy része nem feltétlenül törvényes keretek között (pl. külföldi, nem bejelentett vendégmunka, határ menti kereskedelem) teremődik meg, a kiugró érték pedig a környezet rosszallását váltaná ki.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

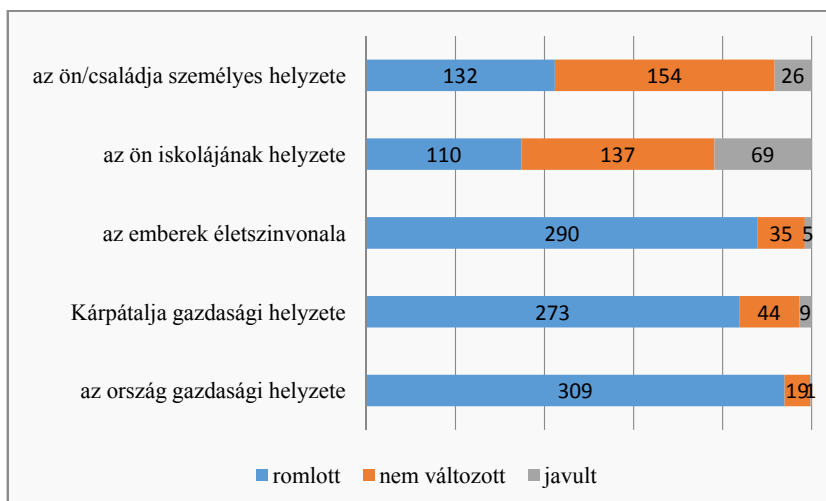
3. táblázat. A család anyagi helyzetének hatása a migrációs szándékokra (% , N=313)

	Igen, konkrét lépéseket tett	Igen, vannak elképzelései	Még nem gondolkodott rajta	Nem telepdedne ki
Gondok nélkül él	0,0%	14,3%	14,3%	71,4%
Beosztással jól kijön	0,0%	20,6%	38,2%	41,2%
Éppen hogy meg tud élni	3,2%	30,6%	43,3%	22,9%
Hónapról hónapra anyagi gondok vannak	0,0%	38,5%	46,2%	15,4%

Forrás: Saját szerkesztés

Adatközlőink személyes anyagi helyzetét természetesen a teljes ukrainai kontextusban érdemes megítélni. A pedagógusok – a fenti adatok ellenére is – úgy érzik, személyes és munkahelyi helyzetük kevésbé romlott, mint az országban élő emberek életszínvonalá általában, vagy a régió és az ország gazdasági helyzete az elmúlt öt évben. A kárpátaljai pedagógusok több mint fele a személyes körülményeinek és iskolája helyzetének közelmúltbeli alakulására inkább optimistán (stagnáló vagy javuló perspektívából) tekint.

7. ábra. Az elmúlt öt évben hogyan alakult...?

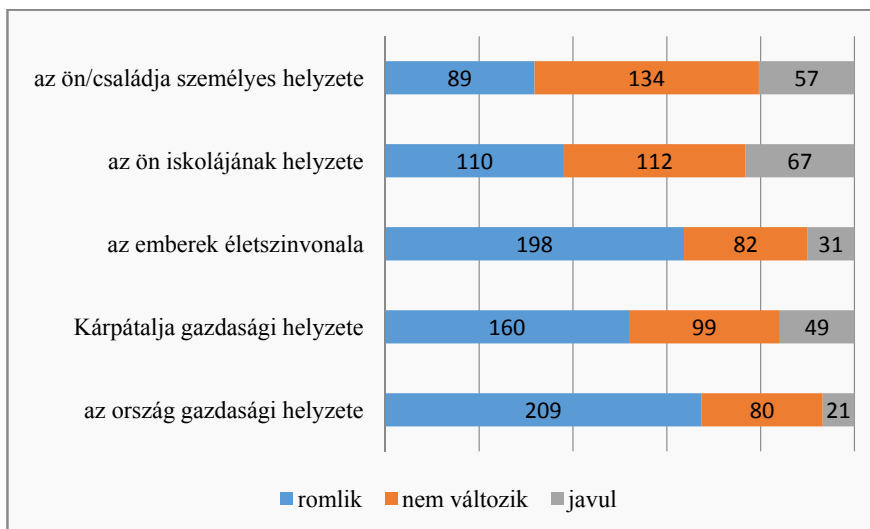
Forrás: Saját szerkesztés

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

A jövő megítélése is fontos szempont a kárpátaljai pedagógusok helyzetének megismerésében. Úgy tűnik, adatközlőink optimisták a jövőt illetően: a javulást jelző szürke oszloprészek az előző diagramhoz képest, visszafogottan ugyan, de növekedni kezdtek. A személyes helyzet megítélésével összehasonlítva, az előbbiekhöz hasonlóan a régiós-országos viszonyok változását illetően kevésbé optimisták az emberek, de mint a közelmúlt, úgy a közeljövő tekintetében jobb megítélést kapott a gazdasági helyzet Kárpátalján, mint országosan.

8. ábra. A következő öt évben hogyan alakul...?

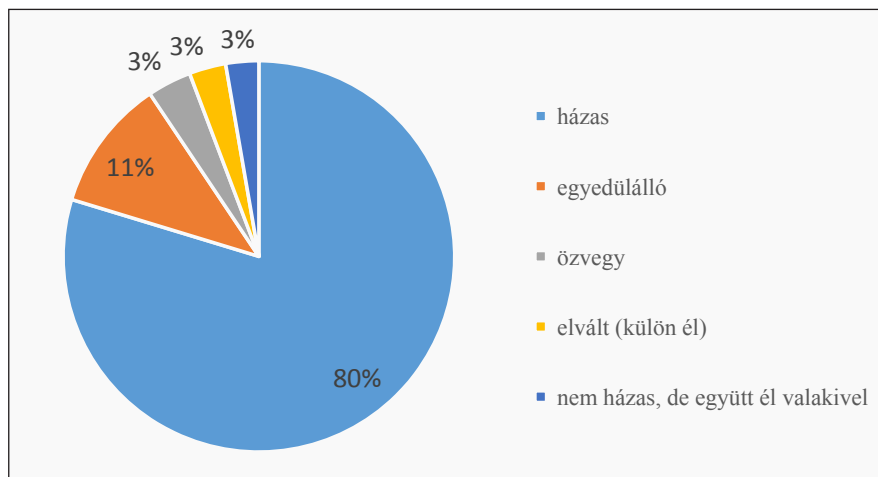
Forrás: Saját szerkesztés

6.2. CSALÁDI HELYZET

A biztonságérzet, a szülőföldön maradás vagy az elvagyódás – főleg egy olyan tradicionális értékekkel rendelkező régió, mint Kárpátalja tekintetében – sok esetben a családi állapottal szoros összefüggésben értelmeződik. A kárpátaljai (85%-ban nő nemű) pedagógusok döntő többsége, pontosan 80%-a házas, további 3% együtt él valakivel. Az egyedülállók (11%), az özvegyek (3%) és elváltak (3%) aránya összesen 17%.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

9. ábra. A pedagógusok családi állapota (% , N=330)

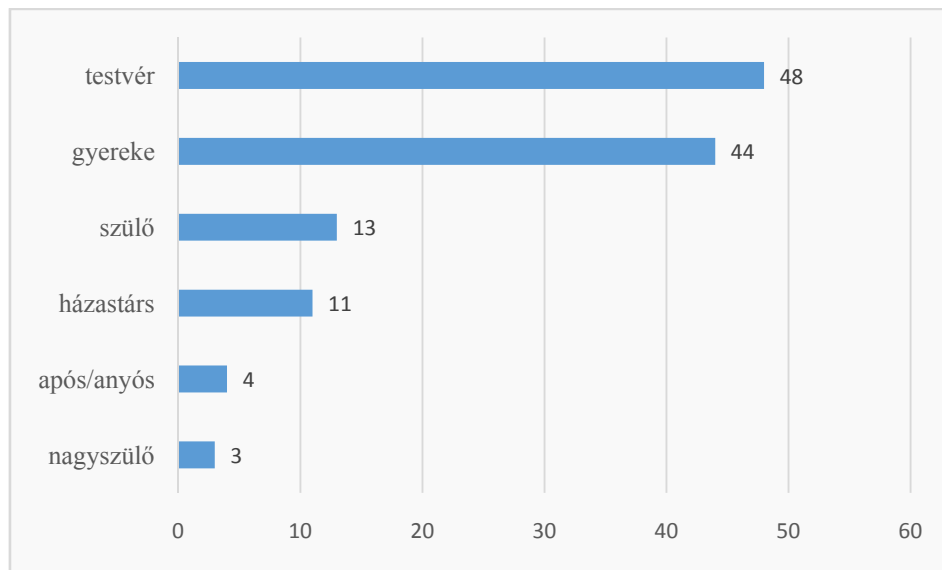

Forrás: Saját szerkesztés

A családi, párkapcsolati ok volt a második legfontosabb migrációs motiváció: 66 fő mondta azt, hogy ilyen okokból hagyná el az országot, ami összefügghet az-
zal, hogy a családtagok, az ukrainai anyagi helyzet miatt már korábban elkezdtek
külföldön dolgozni, s most a család is követi őket. Alanyaink közül 135-en (41%)
választották igennel arra a kérdésre, hogy él külföldön családtagjuk. Négy országot
említettek ezen belül a pedagógusok: a legtöbb családtag (104) Magyarországon él,
ezután Németország következik (10), majd Csehország és Anglia (6-6 fő). A külföldön
élő családtagok 73%-a munka céllal van külföldön, 11% tanul. A legtöbb pedagógus-
nak (39%) a testvére (vagyis saját generációja) van külföldön, amit a gyermekek kö-
vetnek (36%). A külföldön dolgozó házastárs viszonylag ritka (9%). A külföldön élő
családtagok általában évente többször látogatnak haza, kevesebben vannak a havi
rendszerességgel hazalátogatók. Ugyanakkor adatközlőink durván 60%-a úgy véli,
ezek a családtagok már soha nem fognak visszatelepülni Kárpátaljára. A külföldön
élő családtagok 40% esetében anyagilag támogatják a családot, de majdnem ekkora
arányban jellemző az is, hogy nem küldenek és nem is kapnak anyagi támogatást a
Kárpátalján élő családtagok a külföldön élőtől.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

10. ábra. Külföldön élő családtagok (fő, N=123)

Forrás: Saját szerkesztés

Ha a fenti migrációs adatokat a pedagógusok családi állapotával összevetjük, akkor ugyan nem találunk az egyedülállók és a családosok viszonylatában szignifikáns eltérést, de a táblázat adatai azt mutatják, hogy mintegy 5%-kal többen vannak a családos kategóriában a kitelepülni vágyók (28%) az egyedülállókhoz képest (23%). Ezen kívül 77% egyedülálló és 72% családos mond inkább nemet a kitelepedésre (együtt a „még nem gondolkodott rajta” és a „nem telepedne ki” kategóriák). Vagyis, úgy tűnik a kitelepedés inkább a családosokat vonzza.

4. táblázat. Kitelepedési tervek a családi állapot szerint (% , N=318)

	Igen, konkrét lépéseket tett	Igen, vannak elképzelései	Még nem gondolkodott rajta	Nem telepedne ki
Egyedülálló	0,0%	22,8%	31,6%	45,6%
Családos/együtt él	1,9%	26,4%	42,5%	29,1%
Összesen	1,6%	25,8%	40,6%	32,1%

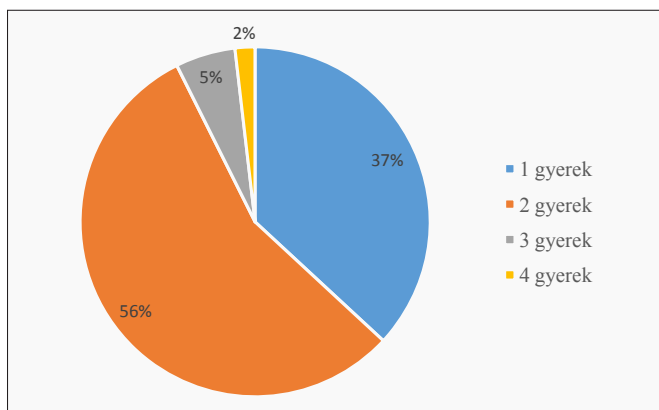
Forrás: Saját szerkesztés

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

A pedagógusok 81%-nak (272 főnek) már gyereke is van, több mint fele arányban kettő, vagy annál több gyermek.

11. ábra. Hány gyereke van? (%; N=272)

Forrás: Saját szerkesztés

A stabil családi helyzet, a gyermekek megléte egyik oldalról lehet a migráció ellenható erő, ugyanakkor a másik oldalról, kialakulhat olyan nehéz megélhetési helyzet, amikor épp a gyermekek jövőjének biztosítása érdekében⁷ döntenek egész családok a migráció mellett. A gyermekkel való rendelkezés szerint sincs szignifikáns különbség az egyes csoportok kitelepedési szándékai között, de egy picivel többen vannak a gyerekesek (73%) a gyerekekkel nem rendelkezőknél (70%) a két kitelepedést ellenző kategóriában. Ugyanakkor a nem telepedne ki kategóriában jóval többen vannak a gyerektelenek (39% a 31%-kal szemben).

5. táblázat. Kitelepedési tervek a gyermekkel való rendelkezés szerint (%; N=322)

	Igen, konkrét lépéseket tett	Igen, vannak elképzelései	Még nem gondolkodott rajta	Nem telepedne ki	Összesen
Van gyereke	5	65	111	80	261
	1,9%	24,9%	42,5%	30,7%	100,0%
Nincs gyereke	0	18	19	24	61
	0,0%	29,5%	31,1%	39,3%	100,0%

Forrás: Saját szerkesztés

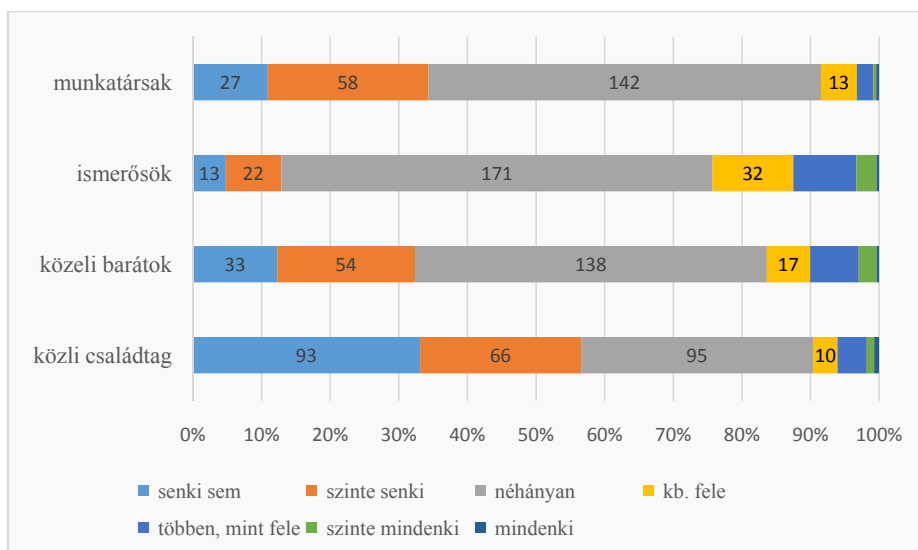
⁷ Lásd később a magyar állampolgárság igénylése mögött is ez az egyik leginkább jellemző motiváció.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

Arra vonatkozóan, hogy adatközlőink környezetükben milyen hangulatot tapasztalnak a menni vagy maradni dilemmájában, szintén foglalmaztunk meg kérdést. Láthatjuk, hogy a családi, baráti, munkatársi környezetben csak „néhányan” (szürke oszlop) tervezik a külföldre költözést. Érdekes módon a közeli családtagok körében igen magas a „szinte senki” és a „senki” kategóriák részaránya, ami ellentmondásos lehet azzal a korábbi megállapítással, hogy családi okokból készülnek egyesek elhagyni az országot. Lehetséges, hogy a már elköltözött családtagokra az adatközlők nem vonatkoztatták ezt a kérdést.

12. ábra. A környezet migrációs hajlandósága (%)

Forrás: Saját szerkesztés

A (még otthonlévő?) munkatársak és a közeli barátok egyharmadára szintén az az állítás igaz, hogy senki, vagy szinte senki nem készül külföldre közülük. A legmagasabb migrációs hajlandóság az adatközlők távolabbi ismerősi körére jellemző.

7. Társadalmi-politikai környezet

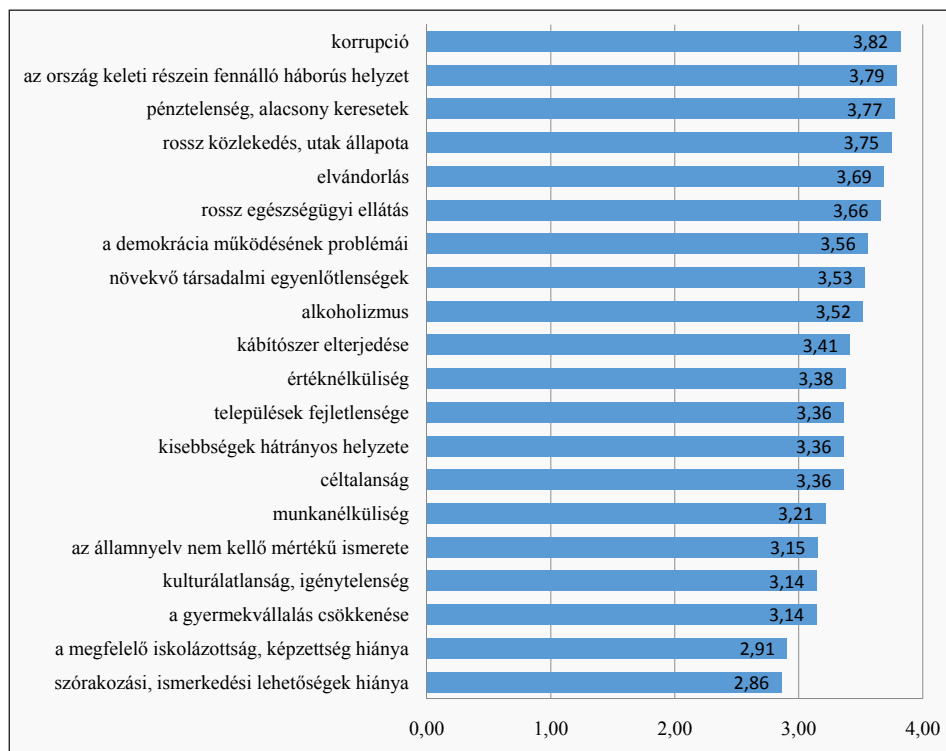
Az eddig elemzett, inkább személyes életkörülmények mellett a tágabb társadalmi-politikai környezet vizsgálatára is érdemes figyelmet fordítanunk. Különösen azért, mert a a kelet-ukrajnai háborús helyzet és az etnikai diszkrimináció is megjelent a migrációt kiváltó okok között. A kérdőívezés során megkértük a pedagóguso-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

kat, hogy mondják el, melyek a kárpátaljaiak legégetőbb, aktuális problémái. Az előre megfogalmazott problémalistát egy négyfokú skálán értékelték az adatközlők. Az így kapott értékek hierarchiáját az alábbi diagram szemlélteti. Minél jobban közelít az adott probléma átlaga a 4-es skálaértékhez, annál inkább tartják jelentősnek azt a kárpátaljai pedagógusok. A négyfokú skála felezőértéke 2,5-nél van, vagyis minden ennél nagyobb átlag azt jelzi, a pedagógusok az adott kérdést problematikusnak látják: így kijelenthetjük, hogy az általunk felsorolt szempontok tekintetében gondok vannak, de a problémák súlyossága jól kivehető az átlagok hierarchiájából. A három legfontosabb probléma a pedagógusok szerint (1) a korrupció, (2) a kelet-ukrajnai háborús helyzet és a korábbiakban is elemzett (3) pénztelenség és alacsony keresetek.

13. ábra. Melyek a kárpátaljaiak legsúlyosabb problémái?
(1-4-es skálán kapott átlagok, ahol 1= egyáltalán nem ért egyet, 4=teljes mértékben egyet ért)

Forrás: Saját szerkesztés

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

14. ábra. Az Ön iskolájában a felsorolt dolgok mennyire számítanak problémának?
(1-4-es skálán kapott átlagok, ahol 1 = egyáltalán nem ért egyet,
4 = teljes mértékben egyet ért)

Forrás: Saját szerkesztés

Az általános szinten túl a pedagógusokat arra is megkértük, hogy mondják el, mit tartanak a legsúlyosabb problémának a kárpátaljai magyar oktatást illetően, a saját iskolájuk szűrőjén keresztül szemlélve azt. Felmérésünk épp 2017 elejére, arra az időszakra esett, amikor több kisebbségellenes törvénytervezet is az ukrán parlament elé került, ezért nem meglepő, hogy a problémák között első helyen említették (1) a kisebbségellenes politikai döntéseket, amelyek a kisebbségi nyelveken folyó

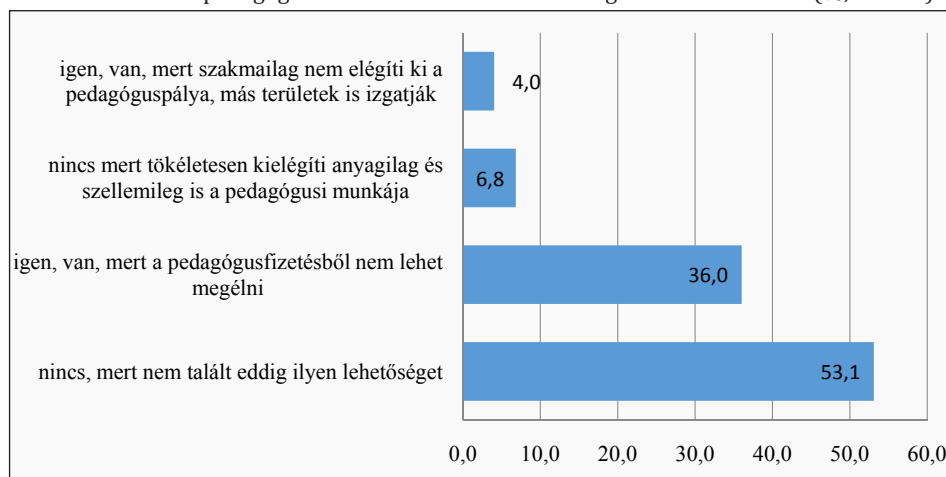

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

oktatást próbálja ellehetetleníteni.⁸ A problémák sorrendje (2) az alacsony pedagógusbérekkel és (3) a túlzott bürokráciával folytatódik. Viszonylag magas átlagértéket kapott még (azaz problémának számít) az intézmények karbantartására, fejlesztésére jutó összegek alacsony volta.

Elgondolkodtató, hogy amíg a pedagógusok megélhetési és politikai problémákkal vannak elfoglalva, addig az iskolai feladatokra (a diákok családi háttérének kezelésére, a pedagógusok motiválására, a pályakezdekők mentorálására, az önfejlesztésre szakmai továbbképzéseken) nehezebb fókuszálni.

15. ábra. Van-e a pedagógus munkakör mellett másik megélhetési forrása is? (%; N=322)

Forrás: Saját szerkesztés

Az eddig elemzett kérdések rámutattak, hogy az egyik legsúlyosabb probléma az alacsony keresetekkel van összefüggésben. Ugyanakkor fontos látni, hogy a pe-

⁸ A kutatás idején érzékelhető oktatáspolitikai problémák összefoglalásaként lást pl. Orosz 2017. A felmérés óta a kisebbségi nyelvű oktatás lehetőségeinek korlátozása még negatívabb irányba fordultak. 2017. szeptember 28-án hatályba lépett az az oktatási kerettörvényt, amely a kisebbségek jogai kapcsán súlyos visszalépéseket tartalmaz. A 7. cikkely, amely az oktatás nyelvéről szól, ugyanis a tizenkét éves középfokú oktatásból csak az alsó harmadban (az óvodai és az elemi iskolai szinten, 1-4. osztály) engedélyezi a nemzeti kisebbségek anyanyelven történő oktatását. Az általános, a középiskola és a felsőoktatás tannyelvűvé viszont kizárólag az ukránt teszi. Ezeken a szinteken a törvény külön engedélyhez köt minden ettől eltérő tannyelvű oktatást. Vagyis, elméletben, lehetséges a nemzeti kisebbségek nyelvének használata valamilyen mértékben itt is, ha összegyűlnék erre vonatkozóan a „megfelelő számú” kérelmek, de arra nincs semmilyen garancia, hogy ezeket el is fogadják, s ha igen, milyen mértékben tesznek neki eleget. Emellett a középső és felsőbb szinteken az állam csupán a „kisebbség nyelvének tanulásához” garantál jogot. A törvény magyar nyelvű fordítását lásd: Dokumentum. Ukrajna 2017. szeptember 5-én kelt 2145-VIII. sz. törvénye „Az oktatásról”.

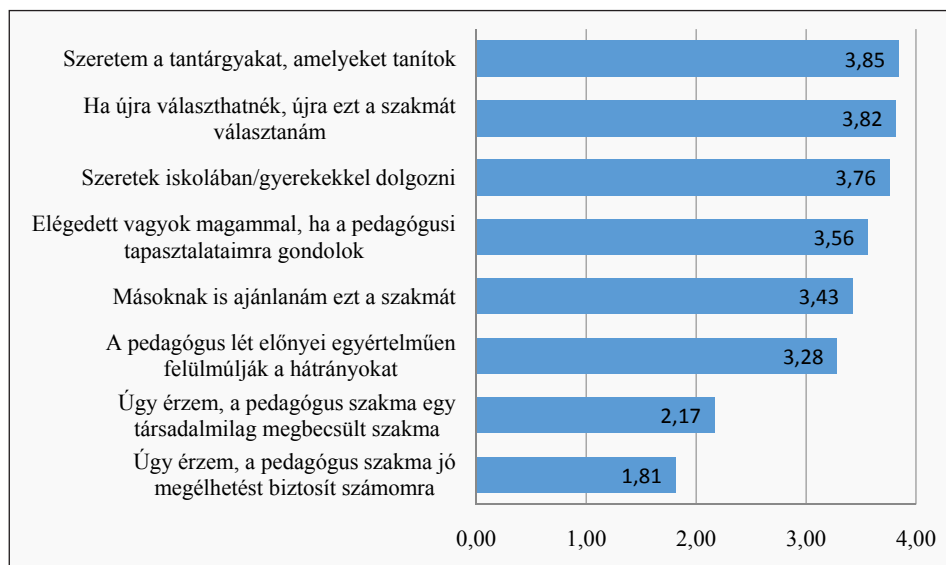
TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

dagógusok szakmai elégedettségével kapcsolatban mit mutat a felmérés. Ugyanis a pályaelhagyást, vagy a migrációt nem csak az anyagi elégedetlenség, hanem a szakmai kiégés is nagyban előmozdíthatja. A kárpátaljai pedagógusokat megkérdeztük, hogy van-e más megélhetési forrásuk a pedagógusi munka mellett, s ha van, akkor azt anyagi vagy szakmai megfontolásból tartják fenn. Láthatjuk, hogy a két „igen, van más munkája is” állításra összesen 40%-nyian válaszoltak megerősítően: ezek közül azonban 36% azok aránya, akik megélhetési szempontokból tartanak igényt a kiegészítő keresetre, s csupán 4%-nyian tekintenek a másik munkára olyan szakmai erőforrásként, amit a pedagógusi pályától nem kapnak meg.

60%-nyian vannak azok, akiknek nincs kiegészítő munkájuk, de látni kell, hogy közülük kevés az, aki nem is szeretne ilyen munkát találni, mert anyagilag és szellemileg is kielégítően a munkája (7%). Sokkal többen vannak azok (53%), akiknek azért nincs másodállása, mert még nem talált ilyen lehetőséget.

Kutatásunk feltárta azt is, hogy a kárpátaljai pedagógusok pedagógiai identitásának egyik legfontosabb eleme a tanított tantárgyak szeretete, de nem sokkal ezután, a még „nagyon fontos” (3,5-4 közötti értéktartomány) kategóriában szerepel a gyerekekkel való közös munka szeretete.

16. ábra. A pedagógusok szakmai elégedettsége
(1-4-es skálán kapott átlagok, ahol 1= egyáltalán nem ért egyet,
4=teljes mértékben egyet ért)

Forrás: Saját szerkesztés

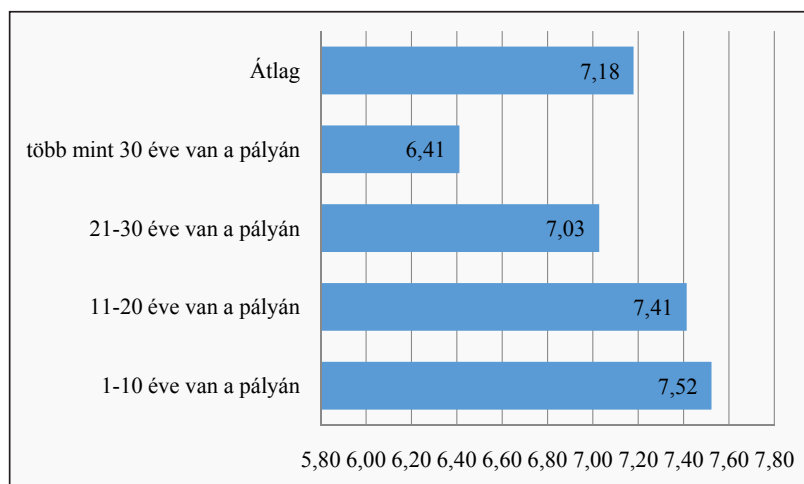

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

Alanyainknak, ha választaniuk kellene, újra ezt a szakmát választanák. Elégedettek, ha pedagógusi tapasztalataikra gondolnak. Szakmai kiégésről így nem beszélhetünk. A pedagógiai hivatás nehézségeivel azonban jól láthatóan tisztában vannak. Azzal már kevesebben értenek egyet, hogy mások számára is ajánlanák ezt a hivatást. Azzal is csak visszafogottabban tudnak egyetérteni a megkérdezettek, hogy több előnye volna a pedagógusi létnek, mint amennyi hátránya van. A két utolsó állítással kapcsolatban azonban egyértelmű az egyet nem értés: a pedagógus szakma társadalmi megbecsültsége és jó megélhetést biztosító voltaival inkább nem értenek egyet a kárpátaljai pedagógusok. Egy 2015-ös pedagógus-hallgatókat vizsgáló kutatás még azt állapította meg, hogy a Kárpát-medencében ebben a régióban érzik leginkább megbecsültnek szakmájukat a pedagógusjelöltek (Ferenc 2015: 122), ami a gyakorló pedagógusok között 2017-ben már inkább nem volt igaz. Egy 2005–2006-ban készült másik kutatásból (Molnár 2009: 143) az derült ki, hogy a pedagógusok nem érzik úgy, hogy munkájukat nagyon hátráltatná az alacsony fizetés (egy 1–4 terjedő skálán – ahol 1 nagymértékben nehezíti és 4 egyáltalán nem nehezíti – a tanári fizetés 2,2 és 2,8 átlagértékeket kapott egyházi és állami iskolákban dolgozó pedagógusok körében), e trend azonban bő tíz év alatt megfordult. Veszélyként jelenik meg, hogy a korábbi felmérés adataihoz képest, megélhetési szempontból 2015–17-ben már nem érezték magukat elégedettnek sem a pályára készülő hallgatók (Ferenc 2015), sem a gyakorló pedagógusok. Mindez arra figyelmeztet, hogy a pedagógus szakma anyagi és társadalmi megítélésének javítására is szükséges figyelmet fordítani Kárpátalján.

17. ábra. Mennyire érzi magát boldognak? (N=301)

(1–10-es skálán kapott átlagok, ahol 1 = egyáltalán nem boldog, 10 = teljes mértékben boldog)

Forrás: Saját szerkesztés

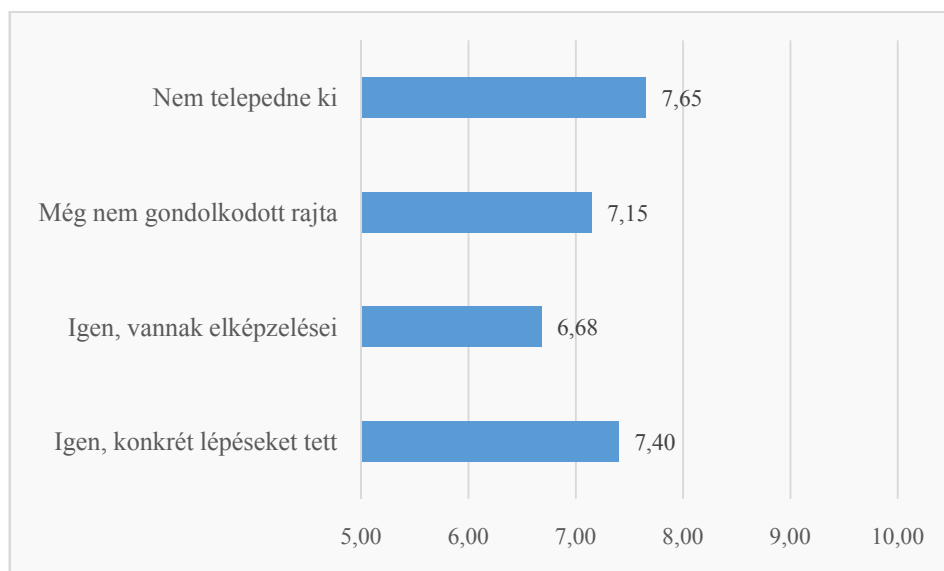

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

Bár banális kérdés, de sok esetben árulkodó lehet az egyes társadalmi csoportok boldogság-indexe. Ezért a kárpátaljai magyar pedagógusokat is megkértük rá, hogy egy tízfokú skálán jelöljék, mennyire érzik magukat boldognak.

A tízfokú skálán az mutatható ki, hogy a pedagógusok átlagosan 7,2-es szinten, az inkább boldog kategóriába sorolják magukat. Mindössze 60 fő, azaz körülbelül a válaszadók 20%-a sorolta magát az 5-ös felezőérték alatti (inkább boldogtalan) tartományba. A nemmel és a korcsoporttal nem, de a pályán eltöltött évekkal szignifikáns összefüggést mutat, hogy mennyire érzik magukat egy 10-es skálán boldognak a pedagógusok. Itt az a megállapítás tehető, hogy minél több időt töltött el a pedagógus a pályán, annál alacsonyabb a boldogság-érzete, ami minden bizonnyal nem csak ezzel van összefüggésben. A pedagógusok boldogság-indexe nem befolyásolja szignifikánsan a kitelepedési szándékokat, bár a migráción gondolkodók boldogtalanabbnak tűnnek (6,68), mint azok, akik még nem gondolkodtak ezen az opción (7,15), illetve azok a legboldogabbak (7,65), akik elutasítják a kiköltözés gondolatát.

18. ábra. Boldogság-index a kitelepedési szándék szerint (N = 290).
(1-10-es skálán kapott átlagok, ahol 1 = egyáltalán nem boldog,
10 = teljes mértékben boldog) (fő, N = 290)

Forrás: Saját szerkesztés

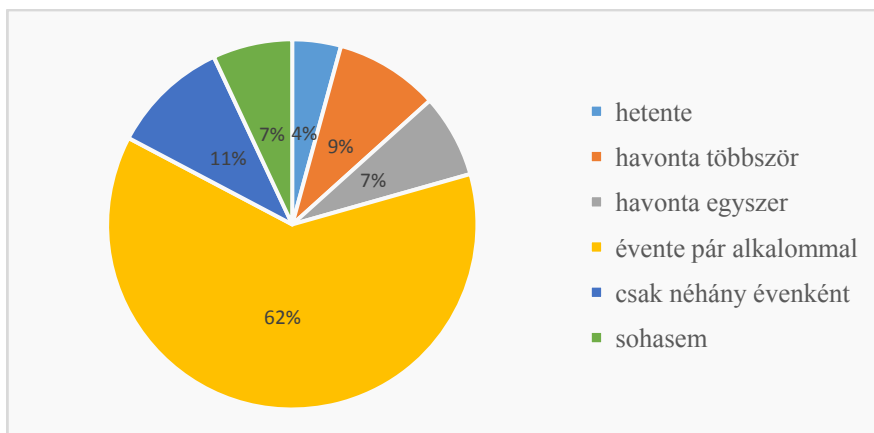

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

8. A migráció segítő tényezői: korábbi utazások, nyelvtudás és egy európai uniós útlevél

A pedagógusok elvagyódási/elvándorlási szándékát abból a szempontból is vizsgáltuk, hogy mennyire mobilis ez a réteg: vagyis az elmúlt egy évben milyen gyakorisággal hagyták el az országot hosszabb-rövidebb időre. A 330 válaszadó között csupán 7%-nyi azok aránya, akik az elmúlt egy évben nem utaztak külföldre. További 11%-ra az jellemző, hogy nem utazik minden évben, csupán néhány évenként. Ugyanakkor a megkérdezettek több mint fele (62%) évente több alkalommal utazik külföldre. Ennél gyakrabban: vagyis havonta többször, hetente egyszer vagy többször a megkérdezettek egyötöde utazik külföldre.

19. ábra. Az elmúlt egy évben milyen gyakran lépte át az országhatárt? (%; N=330)

Forrás: Saját szerkesztés

A pedagógusok nagy része tehát rendelkezik saját gyakorlati mobilitási tapasztalatokkal, van reális elképzelése más országok megélhetési színvonaláról, feltehetően vannak baráti, családi hálózataik Ukrajna határain túl is. Az ilyen kapcsolatok, előőrsek megléte felerősítheti a migrációs tendenciákat. A pedagógusok között is azt találtuk, hogy a külföldi utazások gyakoriságának van hatása a kitelepedési szándéokra (Khí-négyszet próba: 0,001). Az alábbi táblázatból azt láthatjuk, hogy azok nagy része (91%), akik sohasem utaznak, még nem gondolkodtak a kitelepedésen, vagy kategorikusan elutasítják azt. A csak néhány évente utazók között is 84% azok aránya, akik inkább nem telepednének ki. Érdekes módon az állítás fordítva nem igaz: a gyakran utazók nem feltétlenül a leginkább elvándorlók, hiszen nem a leggyakrabban utazók közül kerül ki az a néhány fő, aki már konkrét lépéseket tett a kivándorlásra vonatkozóan. A gyakori utazók inkább a gondolkodók táboraát erősítik (45%), de majdnem

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

ekkora arányban vannak közöttük, akik még nem gondolkodtak a kitelepedésen (41%), és 14% azok aránya, akik elutasítják a kitelepedést.

6. táblázat. A külföldi utazások gyakoriságának hatása a kitelepedési szándékra (%; N=318)

Utazások az elmúlt egy évben/kivándorlás	Igen, konkrét lépéseket tett	Igen, vannak elképzelései	Még nem gondolkodott rajta	Nem telepedne ki
Heti, havi rendszerességgel	0,0%	45,3%	40,6%	14,1%
Évente pár alkalommal	2,0%	24,6%	39,7%	33,7%
Csak néhány évenként	0,0%	15,2%	33,3%	51,5%
Sohasem	4,5%	4,5%	50,0%	40,9%

Forrás: Saját szerkesztés

A migrációt elősegítő vagy hátráltató faktorok között a nyelvtudást is vizsgálni szokták, általában a célországban való boldoguláshoz szükséges nyelvismeret tekintetében. Esetünkben, mivel kisebbségi helyzetben élő adatközlőkről van szó két szempontból is érdekes a nyelvtudás kérdése: egyrészt a maradáshoz szükséges megfelelő nyelvtudási szintet is vizsgálnunk kell (ukrán nyelvtudás), másrészt a Magyarországon túlnutató migrációt erősítheti, ha az adatközlők a magyaron kívül még valamilyen nyugati idegen nyelvet, vagy a célország államnyelvét is beszélik.

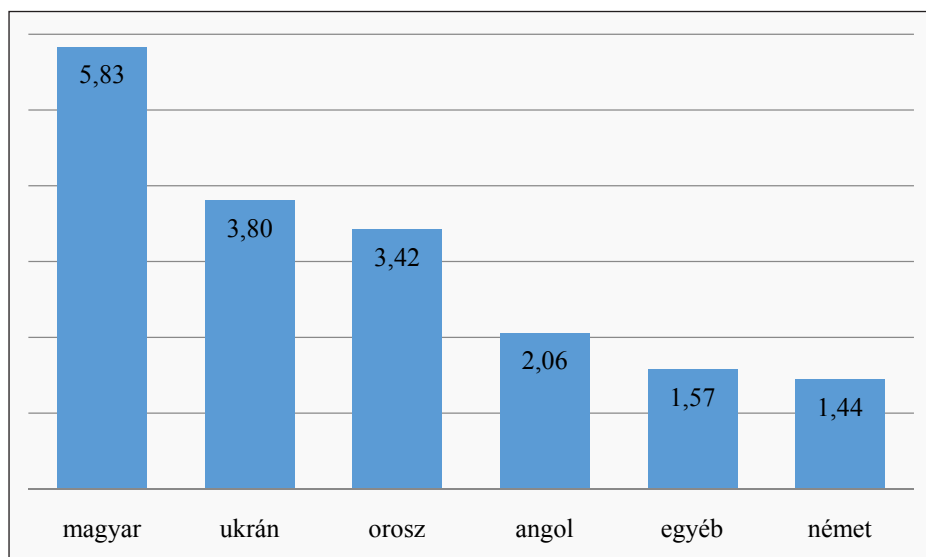
Az alábbi nyelvtudásra vonatkozó diagramon kapott átlagokat egy hatfokú skálán kell értelmeznünk, ahol az 1-es fokozat a „nem érti és nem beszél” kategóriájú nyelvtudást jelenti, a 6-os pedig az anyanyelvi szintet. Nem meglepő, hogy azt láthatjuk, a magyar nyelv esetében anyanyelvi nyelvtudásról számoltak be az adatközlők. A maradáshoz szükséges államnyelvet, az ukránt, a pedagógusok átlagosan a 4-es szinthez közelítően, vagyis jól beszélik, kisebb hibákkal. Az orosz nyelv is viszonylag magas értékkel, de a skála eggyel lentebbi lépcsőjén, a 3-as értékhez közel jelenik meg, vagyis az oroszot ugyan még beszélik a pedagógusok, de már kifejezési nehézségekkel.

A nyugati idegen nyelvek ugyanakkor nagyon elmaradnak az előző átlagoktól. Az angol nyelvtudás átlagos szintje a 2-es értékhez közelít, ami azt jelenti, hogy angolul a kárpátaljai pedagógusok értenek, de nem beszélnek. A német nyelv ettől még jobban lemarad, inkább a már „nem érti, nem beszél”, 1-es érték felé húz. Az egyéb nyelvek esetében kevés értékelhető választ kaptunk, itt főleg a franciát említették, valamint ketten a szlovák és a cseh nyelvet. Azt találtuk azonban, hogy a nyelvtudásnak egyik nyelv esetében sincs szignifikáns hatása a kivándorlásra.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

20. ábra. A pedagógusok nyelvtudása önbevallás alapján
(1–6-os skálán kapott átlagok, ahol 1 = nem érti és nem beszéli, 6 = anyanyelve)

Forrás: Saját szerkesztés

Ha korcsoportok szerint is megvizsgáljuk a nyelvtudási szinteket, azt tapasztaljuk, hogy az orosz, az ukrán és az angol nyelv esetében szignifikáns különbségek vannak az életkori csoportok átlagai között. Az ukrán esetében enyhe emelkedés mutatható ki az életkor előrehaladtával: a 30 év alattiak 3,5-ös átlaga és az 50 feletti-ek 4,1-es átlaga közötti 0,6-es különbség ugyan egyazon nyelvi szinthez (4) tartozik, mégis fontos megjegyezni: hogy az idősebb generáció nem is tanulta az ukrán nyelvet formális oktatási keretek között, mégis jobban beszélik a nyelvet, mint a fiatalok. Az orosz nyelv esetében is ugyanez a generációs különbség figyelhető meg, csak sokkal nagyobb a két szélsőérték között különbség: ugyanis a fiatal generáció mintegy két egész szinttel rosszabbul beszéli az orosz nyelvet.

Az angol nyelvet ugyanolyan rosszul beszélik a fiatalabbak, mint az orosz, de itt az látszik, hogy idősebb pedagógus kollégáikhoz képest egy akkora előny írható a javukra, mint amekkorát az államnyelv esetén a legidősebbek tudhattak magukénak velük szemben.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

7. táblázat. Az adatközlők nyelvtudása korcsoportok szerint (átlagok)

Korcsoportok	magyar	ukrán	angol	német	orosz	egyéb
30 év alattiak	5,9	3,5	2,2	1,4	2,1	1,0
30-40 év közöttiek	5,8	3,6	2,5	1,3	2,8	1,4
40-50 év közöttiek	5,9	4,0	1,8	1,4	4,1	1,5
50 év felettek	5,8	4,1	1,6	1,7	4,3	2,2
Szignifikancia szint	,834	,001	,001	,059	,000	,026

Forrás: Saját szerkesztés

Megállapítható, hogy a migrációt leginkább tervező fiatalabb generáció államnyelvtudása a legalacsonyabb, ezért a helyi integráció esetükben a leginkább korlátozott. Idegen nyelvtudásuk ugyan a legmagasabb a teljes vizsgált populációban, de alacsony ahhoz, hogy egy Magyarországon túli Nyugat-Európai országban boldoguljanak vele.

Az is megvizsgáltuk, hogy a pedagógusok közül mennyien rendelkeznek magyar állampolgársággal, s akik éltek az igénylés lehetőségével, milyen motivációkból tették ezt, illetve hogyan köthető mindez össze a migrációs hajlandósággal. Természetesen, a kérdés érzékenysége miatt, többen éltek a nem válaszolás jogával, de még így is 270 adatközlő válasza alapján tudjuk vizsgálódásainkat folytatni. A válaszadók nagy többsége (87%) azt mondta, élt ezzel a lehetőséggel, további 10% a jövőben kívánja a magyar állampolgárságot igényelni. Mindösszesen 3% vallotta azt, hogy nem is áll szándékában a jövőben sem a magyar állampolgárságot igényelni.

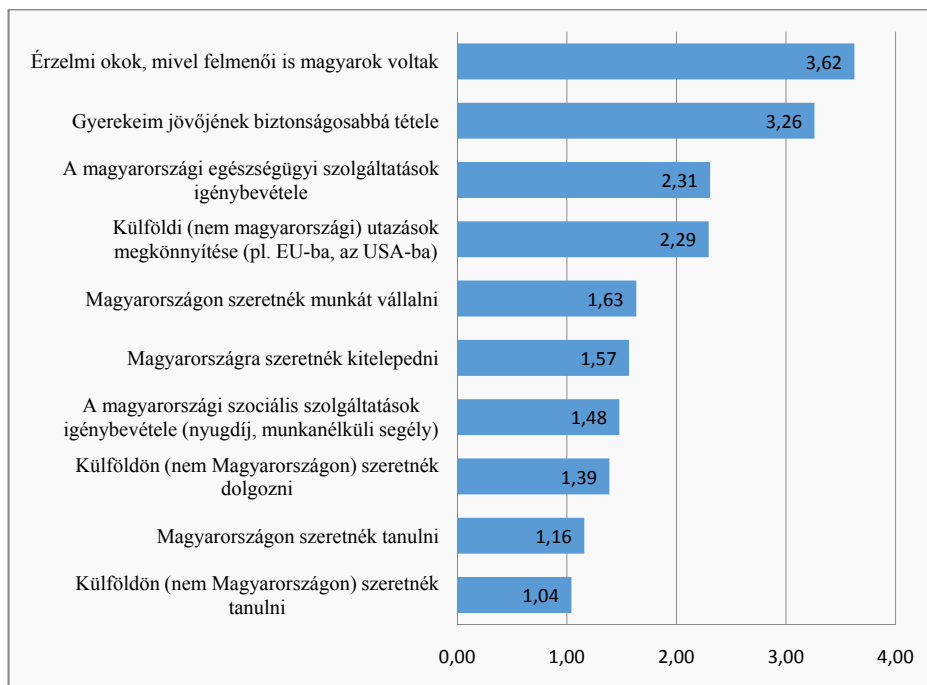
Korcsoportok szerinti bontásban a legtöbb igénylő a 30–40 éves korosztályból került ki: összlétszámukhoz viszonyítva 78% azok aránya, akik igennel válaszoltak a kérdésre. A 30 év alattiak 71%-a, a 40-50 évesek 69%-a, az 50 év felettek 60%-a válaszolt igennel.

Az állampolgárság igénylése mögött álló motivációkra is rákérdeztünk az igénylők körében. A négyfokú skálán kapott értékek értelmezésénél a skála felezőértékét, vagyis a 2,5-öt elérő tényezők valamilyen szinten fontosak voltak adatközlőink számára, míg a felezőérték alatti faktorok már a negatív, nem fontos, egyáltalán nem fontos mezőbe esnek. Láthatjuk, hogy az első helyen megjelenő, nagyon nagymértékben fontos tényező a pedagógusok állampolgárság igénylése mögött az érzelmi indíttatás, a felmenők magyarsága. Nagymértékben fontos tényező volt adatközlőink számára a gyermekeik jövőjének biztosítása az állampolgárság által. Ez lett a második helyezett a motivációk között. A harmadik helyen, szinte egyforma átlagértékkel végzett két tényező, amelyek a felezőérték alatt helyezkednek el, a kismértékben fontos kategóriánál: ezek a magyarországi egészségügyi szolgáltatások igénybevétele, valamint az olyan külföldi utazások megkönnyítése, amelyekhez egy magyarországi (európai uniós) útlevel jól szolgál.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

21. ábra. A magyar állampolgárság megszerzésének motivációi (1–4-es skálán kapott átlagok, ahol 1= egyáltalán nem ért egyet, 4 = teljes mértékben)

Forrás: Saját szerkesztés

A magyarországi munkavállalás, kitelepedés is csak kismértékben fontos a pedagógusok számára. A magyarországi szociális szolgáltatások igénybevétele, a külföldi (nem magyarországi) munkavállalás, és a magyarországi valamint külföldi tanulmányi célú migráció egyáltalán nem játszottak szerepet abban a döntésben, hogy a pedagógusok igényelték a magyar állampolgárságot.

Az állampolgársággal rendelkező és nem rendelkező pedagógusok kitelepelési szándékai szignifikánsan különböznek (Khí-négyzet próba: 0,002).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

8. táblázat. Kitelepedési szándék a magyar állampolgársággal rendelkezés szerint
(%; N=265)

Állampolgárság/ kitelepedés	Igen, konkrét lépéseket tett	Igen, vannak elképzelései	Még nem gondol- kodott rajta	Nem telepedne ki
igényelte az állam- polgárságot	1,7%	28,8%	42,8%	26,6%
nem igényelte, de szándékában áll	0,0%	3,6%	42,9%	53,6%
nem igényelte, és nem is áll szándékában	0,0%	0,0%	25,0%	75,0%

Forrás: Saját szerkesztés

Az állampolgársággal rendelkezők közül a legtöbben (43%) nem gondolkodnak a kitelepedésen és körülbelül azonos arányban vannak a magyar állampolgársággal rendelkező pedagógusok között a kiköltözést kategorikusan elutasítók (27%), mint a migrációs elképzelésekkel rendelkezők (29%). A magyar állampolgársággal való rendelkezés így nem tekinthető a kiköltözés egyértelmű katalizátorának a megvizsgált pedagógusok körében: mindösszesen az állampolgárságot felvevők kicsivel több mint 30%-a gondolkodik a kitelepedésen, és ebből 2% konkrét lépéseket is tett. Az állampolgárságot a jövőben igényelni szándékozók és az igénylést elutasítók körében elenyésző a migrációs potenciál (az állampolgárságot a jövőben igényelni kívánók 3,6 %-ának vannak elképzelései a kitelepedést illetően).

Összegzés

Kárpátaljai magyar gyakorló pedagógusok között végzett kérdőíves felmérésünket (N=338) e tanulmányban azzal a fő céllal elemeztük, hogy ismereteket nyerjünk a pedagógusok migrációs terveiről, valamint ezen tervek háttértényezőiről, mint a szakmai és anyagi elégedettség, a családi helyzet, a kor, a nyelvtudás, a magyar állampolgársággal való rendelkezés, vagy a tágabban értelmezett társadalmi-politikai közérzet.

Általánosságban a pedagógusok 32% nem telepedne ki Kárpátaljáról. További 40% pedig még nem gondolkodott rajta. Ez mindenképpen azt jelzi, hogy a kárpátaljai pedagógusok 72%-a, bár elégedetlen helyzetével, de nem gondolkodik a kitelepedésen, vagy elutasítja annak gondolatát. A veszélyeztetettebb kategóriát az a 89 fő jelenti, akinek már vannak elképzelései a kitelepedéssel kapcsolatban (84 fő) vagy már konkrét lépéseket is tett (5 fő).

A migráció toló tényezői között, úgy gondoltuk, jelentős szerepe van a megélhetési gondoknak, a pedagógus szakma alacsony anyagi megbecsültségének, illetve

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

a krízis miatti gazdasági ellehetetlenülés tendenciájának. Ez a feltevésünk beigazo-
lódott, hiszen a migrációt fontolgatók a legtöbben az anyagi elégedetlenség miatt
hagynák el az országot: ezt az okot a mintából majdnem minden harmadik személy
megjelölte. A válaszadók fele úgy véli, épp a határán van a megélhetésnek, 44% pedig
csak beosztással tud kijönni a havi bevételeiből. A gazdasági válság és a politikai
krízis súlyos kombinációja rányomja a bélyegét a pedagógusok mindennapjaira: a
kárpátaljaiak három legfontosabb problémája (1) a korrupció, (2) a kelet-ukrajnai
háborús helyzet és (3) a pénztelenség és alacsony keresetek. Az oktatási rendszer
problémái között első helyen jelennek meg a kisebbségellenes politikai döntések,
de máris nyomában van az alacsony pedagógusbérek kérdése. A pedagógus szakma
társadalmi megbecsülésével és jó megélhetést biztosító voltával inkább nem
értenek egyet a kárpátaljai pedagógusok, ami negatív irányú változásra figyelmeztet
a korábbi évek felméréseihez viszonyítva. Ugyanakkor szakmai kiégésről nem be-
szélhetünk.

Kutatásunk során azt feltételeztük, hogy inkább a fiatalabb korosztály számára
vonzó a kitelepedés gondolata, illetve családi helyzet szempontjából az egyedülálló
pedagógusok vannak jobban kitéve a migráció kísértésének. Szignifikáns eltérést ta-
láltunk a korcsoportok között a migrációra való hajlandóság tekintetében: bár a 40
év feletti, két legidősebb korcsoport között oszlik el az öt főre tehető „már konkrét
lépéseket tett” elvándorlók köre, de a legfiatalabb, 30 év alatti korosztály teszi ki
közel a felét (49%) a migrációs elképzelésekkel rendelkezőknek.

Családi helyzet szempontjából a minta 80%-a házas, 81%-nak már gyereke is
van. Úgy feltételeztük, hogy a stabil családi helyzet, a gyermekek megléte egyik ol-
dalról mindenképpen a migráció ellen ható erő, hiszen családdal együtt mozogni
sokkal nagyobb kockázatot jelent. Ez azonban nem igazolódt be egyértelműen.
Nem találunk az egyedülálló és a családosok viszonylatában szignifikáns eltérést
a kitelepedési terveket illetően, mint ahogyan a gyerekesek és a gyerekekkel nem
rendelkezők között sem. Ugyanakkor mintegy 5%-al többen vannak a családos ka-
tegóriában a kitelepülni vágyók (28%) az egyedülállókhöz képest, és 5%-al több
egyedülálló (77%) mond inkább nemet a kitelepedésre,⁹ mint a családosok (72%).
Emellett picivel többen vannak a gyerekesek (73%) a gyerekekkel nem rendelkezők-
nél (70%) a két kitelepedést ellenző kategóriában. Ugyanakkor a „nem telepedne
ki” kategóriában többen vannak a gyerektelenek (39% a 31%-kal szemben). A fenti
tendenciára részben magyarázattal szolgál, hogy a második legfontosabb migrációs
motiváció (66 fő válasza alapján) a családi, párkapcsolati ok. Alanyaink 41%-nak
él külföldön családtagja (testvér és gyerek leginkább), közülük legtöbben (104 fő)
Magyarországon.

⁹ A „nem gondolkodott rajta” és „nem telepedne ki” kategóriák együtt.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

Hipotézisként fogalmazzuk meg azt is, hogy a magyar állampolgársággal járó európai uniós útlevél megkönnyíti és előmozdítja a migrációt, valamint az alacsony ukrán nyelvtudás, illetve más nyugati idegen nyelvek magas szintű ismerete szintén a migrációt felerősítő faktorok.

Azt találtuk, hogy az állampolgársággal rendelkező és nem rendelkező pedagógusok kitelepedési szándékai szignifikánsan különböznek. A kivándorlásba kezdő 5 fő közül 4-nek van magyar állampolgársága. Az állampolgársággal rendelkezők közül ugyanakkor a legtöbben (43%) nem gondolkodnak a kitelepedésen és körülbelül azonos arányban vannak a magyar állampolgársággal rendelkező pedagógusok között a kiköltözést kategorikusan elutasítók (27%), mint a migrációs elképzelésekkel rendelkezők (29%). A magyar állampolgársággal való rendelkezés így nem tekinthető a kiköltözés egyértelmű katalizátorának a megvizsgált pedagógusok körében: mindösszesen az állampolgárságot felvevők kicsivel több mint 30%-a gondolkodik a kitelepedésen, és ebből 2% konkrét lépéseket is tett. Az állampolgárságot a jövőben igényelni szándékozók és az igénylést elutasítók körében elenyésző a migrációs potenciál (az állampolgárságot a jövőben igényelni kívánók 3,6 %-ának vannak elképzelései a kitelepedést illetően).

A nyelvtudásnak egyik nyelv esetében sincs szignifikáns hatása a kivándorlásra. Ugyanakkor megállapítható, hogy a migrációt leginkább tervező fiatalabb generáció államnyelvtudása a legalacsonyabb, ezért a helyi integráció esetükben a leginkább korlátozott. Idegen nyelvtudásuk ugyan a legmagasabb a teljes vizsgált populációban, de alacsony ahhoz, hogy egy Magyarországon túli nyugat-európai országban boldoguljanak vele.

Irodalom

- Carrington, B. (2002): 'A quintessentially feminine domain? Student teachers' constructions of primary teaching as a career'. In: *Educational Studies*, 3: 287–303.
- Caravatti, M. – McLeod Lederer S. – Lupico A. – Van Meter N. (2014): Study on teacher migration: Getting Teacher Migration & Mobility Right. Education International. <https://issuu.com/educationinternational/docs/teachermigrationstudy>
- Csernicskó, I. (2009a): Tények, adatok a kárpátaljai magyarok nyelvtudásáról. In: *Együtt*, 3: 70–77.
- Csernicskó I. (2009b): Проблемні питання викладання української мови у школах з угорською мовою навчання. In: Герцог Ю. (ed): Державотворча й об'єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи. Поліграф центр Ліра, Ужгород: 105–116.
- Dokumentum. Ukrajna 2017. szeptember 5-én kelt 2145-VIII. sz. törvénye „Az oktatásról” (2017). In: *Regio*, 3: 260–277.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Kárpátalja társadalma

- Ferenc, V. – Séra, M. (2012): Iskolaválasztás Kárpátalján. In: *Kisebbségkutatás*, 3: 473–513.
- Ferenc V. (2013): Nyelvet tanulni, továbbtanulni, „létesülni” – többségi iskolaválasztási stratégiák Beregszászban. In: *Kisebbségkutatás*, 4: 98–121.
- Ferenc V. (2014): Ami a nemzetközi mérésekben nem látszik: tanulói kompetenciák Kárpátalján. In: *Kisebbségkutatás*, 4: 188–221.
- Ferenc V. (2015): Kik lesznek a jövő pedagógusai? – egyéni tényezők és intézményi hatás a kárpátaljai magyar nyelvű pedagógusképzésben. In: *Kisebbségkutatás*, 4: 89–123.
- Grassi, Marzia – Tatiana Ferreira (eds.) (2016): *Mobility and Family in Transnational Space*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne
- Korthagen, F. (2004): In search of the essence of a good teacher: towards a more holistic approach in teacher education. In: *Teaching and Teacher Education*, 77–97.
- Menter, I. (2010): *Teachers – formation training and identity: a literature review*. Creativity, Culture and Education Series
- Molnár, E. (2009): A kárpátaljai magyar pedagógustársadalom egy kérdőíves vizsgálat tükrében. In: Molnár, E. – Orosz, I. (szerk.): *Oktatásügy határon*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár: 125–149.
- Orosz, I. (2017): A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás helyzetéről és minőségéről. In: Pusztai, G. – Márkus, Zs. (szerk.): *Szülőföldön magyarul. Iskolák és diákok a határon túl*. Debreceni Egyetem Kiadó, Debrecen: 42–71.
- Papp, Z. A. (2013): Pedagógiai hozzáadott érték a roma tanulói arány függvényében a magyar iskolarendszerben. In: Bárdi, N. – Tóth, Á. (szerk.): *Önazonosság és tagság*. Argumentum, Budapest: 69–88.
- Papp, Z. A. – Veres, V. (2007) (szerk.): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái*. MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest
- Tátrai P. – Erőss Á. – Kovály K. (2016): Migráció és versengő nemzetpolitikák Kárpátalján az Euromajdan után. In: *REGIO*, 24, 3: 82–110.

OLVASS FELESLEGESET!

– SIK ENDRE ÁLLANDÓ ROVATA –

Amióta a szakmában vagyok, harcolok a túlzásba vitt specializáció, a semmiről való mindentudás irányába mutató szakszerűség eluralkodása ellen. Természetesen a kudarc elkerülhetetlen, de kedvenc fegyverem ennek ellenére hasznossá válhat mások kezében is. Arról van szó, hogy világeletemben vigyáztam arra, hogy ha nyaralni mentem vagy feleslegesnek tűnő konferencián üldögéltem, akkor olyan tanulmányokat olvassak, amelyeknek semmi köze nem volt ahhoz, amivel akkor éppen foglalkoztam. Gondosan mindig valamilyen feleslegeset olvastam. Ezek között sok volt olyan, amibe beleszerettem, s félretettem, hogy valaha talán valakinek a kezébe adhatom, hogy foglalkozzon vele behatóbban, mert a mű valamilyen szempontból zseniális.

Az alábbi ismertetés/elemzés egy olyan kutatási irányzatba illeszkedik, amelyik alig létezik Magyarországon: jobb híján nevezzük válságszociológiának. A válsággal foglalkozó szociológusokat az foglalkoztatja, hogy hogyan reagál a társadalom (vagy annak egy kisebb csoportja) egy válságra, egy katasztrófára, egy csapásra.¹ A Debreceni Egyetem kiváló doktorandusza egy olyan művet elemez², amely egy katasztrófa³ „készen kapott adatainak”⁴ elemzésén keresztül vizsgálja az emberi társadalom működését.

¹ A válság szociológiai vonatkozásairól lásd még Sik Endre (1995) Itt van a válság, itt van újra, s mély, mint mindig énnekem... In: *Mozgó Világ*, 4: 49-57. http://www.academia.edu/36160156/Itt_a_v%C3%A1ls%C3%A1g_itt_van_%C3%BAjra_s_m%C3%A9ly_mint_mindig_%C3%A9nnekem.

² Bruno S. Frey – David A. Savage – Benno Torgler (2011): Who perished on the Titanic? The importance of social norms. In: *Rationality and Society*, 23(1): 35–49. DOI: 10.1177/1043463110396059

³ A szerzőhármas egy másik – az itt elemzettel nagyban átfedő tartalmú – művében (Bruno S. Frey – David A. Savage – Benno Torgler: Behavior under Extreme Conditions: The Titanic Disaster. In: *Journal of Economic Perspectives*, 25 (1): 209–222. <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/jep.25.1.209>) a katasztrófa időtartamának hatását is vizsgálta oly módon, hogy a Titanic katasztrófáját a Lusitána gyorsabb (torpedó általi) elsüllyedésével veti egybe. Azt találták, hogy a gyorsabb süllyedés, vagyis a nagyobb katasztrófa túlélésére a fiatalabbak, az erősebbek esélye nagyobb, ilyenkor a magasabb osztályhelyzet, illetve a társadalmi normák kevésbé érvényesülnek.

⁴ A módszerről lásd A diszkrimináció mérése készen kapott kísérletek (KKK) segítségével (2012) (Horzsa Gergellyel) In: Sik Endre – Simonovits Bori (szerk.): *A diszkrimináció mérése*. TáTK, Budapest: 186–201. http://issuu.com/tarki_research/docs/diszkriminacio_merese_sik_simonovits/1

OLVASS FELESLEGESET!

Ki veszett oda a Titanic katasztrófájában?, avagy a társadalmi norma fontossága¹

BALUJA PETRA²

A válságszociológia alapkérdése, hogy vajon mely egyéni és társadalmi faktorok kombinációja határozza meg a túlélést egy élet-halál helyzetben? Ilyen élet-halál helyzetre alkalmas példa a Titanic katasztrófája.

A Titanic 1914. április 14-én ütközött neki egy jéghegynek, majd 2 óra és 40 perc leforgása alatt elmerült az Atlanti-óceán habjaiban, okozva ezzel 1517 ember, azaz utasai közel 2/3-ának (teljes létszámuk, legénységgel együtt: 2223 fő volt) halálát. Ez volt a boldog békeidők történelmében a leghíresebbé vált tengeri katasztrófa. Annál is inkább, mert korában élen járó technikai felszereltsége, tapasztalt legénysége miatt általánosan elterjedt volt a gondolat, miszerint a Titanic „elsüllyeszthetetlen”. Napjainkban is valóságos mítosz lengi körül a katasztrófát.³

A vizsgált kutatásban azt az öt tényező szerepét elemzik, amelyekről feltételezték, hogy legerősebben hatottak a túlélés valószínűségére. Elsőként említik a fedélzeten utazók három egyéni jellemzőjét, ezek: a fizikai erőnlét, a birtokolt anyagi javak, a nemzetiség. Ezek mellett két társadalmi tényezőt határoztak meg: az egyén egyedül vagy csoportosan utazott, illetve társadalmi normákat. A kutatók hipotézisei a következők voltak:

1. A nagyobb fizikai erőnléttel, illetve anyagi erőforrásokkal rendelkező (kabinosztályok szintjei) és a brit nemzetiségű utasok túlélésének valószínűsége nagyobb, mint a gyengébb, szegényebb és nem brit nemzetiségű útitársaiknak.

¹ Bruno S. Frey – David A. Savage – Benno Torgler (2011): Who perished on the Titanic? The importance of social norms. In: *Rationality and Society*, 23(1): 35–49.

² Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola Szociológia és társadalompolitika doktori program, doktorandusz.

³ A legismertebb Titanic-kutató *Tim Maltin*, a 2010-es években végzett kutatásai során megállapította, hogy a katasztrófát szerencsétlen véletlenek összefüggő sorozata okozta: az 1912-es évben nagyobb jégzajlás volt jellemző az Atlanti-óceánon, a hajó készítéséhez nem megfelelő minőségű vascsavakat használtak fel, melyek rideg és merev anyagukból adódóan, terhelésre könnyen törékennyé váltak, továbbá a hajó 5 rekesz sérülése esetén maradt volna fent a vízen, ehelyett 6 rekesz sérült meg, és kevesebb mentőcsónakot építettek bele, mint az szükségeltetett volna (Bencze Áron (2012): Száz éve süllyedt el a Titanic – kiderült, mi okozta a katasztrófát. <http://www.csaladhalo.hu/cikk/szinek/szaz-eve-sullyedt-el-titanic-kiderult-mi-okozta-katasztrofat> (Utolsó letöltés: 2016.05.30.)

OLVASS FELESLEGESET!

2. Azok az egyének, akik barátaikkal, rokonaikkal utaztak, nagyobb eséllyel éltek túl a katasztrófát, mivel több emberi támogatásra számíthattak az élet-halál helyzetben. Katasztrófa esetében is érvényesül az az alapvető emberi norma, miszerint a „nőket és gyermekeket elsőként” kell megmenteni.

Az adatok

A Titanic katasztrófája interpretálható egy „majdnem természetes kísérlet”-ként. Azért bizonyulhat az eset „majdnem természetes” kísérletnek, mert minden fedélzeten utazó sokkos állapotba került a katasztrófa során, így képtelenek voltak meghatározni, hogy vajon bármelyik döntésükkel tényleg a túlélésüket segítik-e elő. Ez a tényező a kísérlet jellegéhez a kutatók egyik hipotézisével kapcsolható: a sülyedést megelőzően követett vagy követendő társadalmi normák érvényesek maradtak, vagy a körülmények extremitásából következő pszichés állapotváltozás felülírta-e azokat? A kutatásban szereplő adatbázis közel 100 éves feljegyzések alapján készült el, amely mivel nem volt túl részletes, a kutatók hozzákapcsolták a Titanic Enciklopédiájából és más kutatásból származó empirikus adatokat.

Az elemzés kiindulópontja az a táblázat, amelyben az utasok adatainak, az elemzés számára hasznos megoszlásai láthatók. Eszerint a fedélzeten levő utasok 32%-a élte túl a katasztrófát, 68%-uk veszett oda. A nők aránya az utasok között 22% volt, a 16 és 50 évesek közötti felnőtt korosztály arányát 89%-ra becsülték a rendelkezésre álló források alapján. Az utasok 15-15%-a az első és a második osztályon és a többség (32%) a harmadosztályon utazott.⁴ Az emberek 38%-a társaságban, tehát családdal vagy barátokkal, 22%-uk egyedül utazott. Az utasok társadalmi csoportokba sorolását a túlélők elbeszélései, jegyük azonosítója, és kabinjaik elhelyezkedése alapján végezték el. Az utasok között 43 alkalmazott volt. Az utasok több mint fele brit származású volt, ezenkívül viszonylag többen voltak az amerikaiak (19%), írek és svédek (5-5%).

A túlélést meghatározó tényezők

Az elemzés első lépésében a kutatók az egyének túlélésében lényegesnek becsült faktorok (fizikai erőnlét, „osztályhelyzet”, nemzetiség, csoporthatás) és a túlélési esély korrelációját vizsgálják.

A férfiak jobb erőnlétéből következő nagyobb túlélési esély hipotézise megdőlt: a férfiak túlélési esélye 50%-kal alacsonyabb az átlagosnál, s az 55 év feletti férfiak túlélési esélye alacsonyabb fiatalabb társaikénál.

⁴ A többiek a hajó legénysége, személyzete voltak, akik a fedélzeten, a hajtóműveket irányító szobában, illetve az utasokat kiszolgáló egységekben foglaltak helyet.

OLVASS FELESLEGESET!

A hajó süllyedésekor a legkedvezőbb helyzetben a fedélzeten lakó első osztályon utazó utasok voltak, ugyanis ők jutottak leghamarabb pontos információkhoz a személyzettől és ők tudtak a mentőcsónakok pontos helyéről, s jó anyagi helyzetükből adódóan ilyen esetben is a méltányos bánásmódot várták el a mentés során. A másod- és harmadosztályról sokkal nehezebben, vagy egyáltalán nem szereztek tudomást a fent zajló eseményekről. A vizsgálat kimutatta, hogy legelőnyösebb helyzetben a magas anyagi javakkal rendelkező nők és gyerekeik voltak a katasztrófa éjszakáján.

Mivel a hajó Nagy-Britanniában épült és brit legénység vezette, a szerzők hipotézise szerint a brit származású utasoknak nagyobb kellett, hogy legyen az esélye a túlélésre. Azonban a számítások szerint a brit utasoknak 11%-kal volt kevesebb esélyük az életben maradásra, mint a többi nemzetiségnek. Ennek oka az volt, hogy például az amerikaiak nagyobb valószínűséggel segítették egymás túlélését.

Összességében tehát a legnagyobb túlélési esélyeik a nőknek és a gyerekeknek voltak. Azok az utasok is előnyre tehetnek szert, akik gyerekekkel utaztak, mintegy 37%-kal nagyobb esélyük volt a túlélésre. A társas támogatás tényezője felbukkan, de egyértelműen nem támasztható alá a rendelkezésre álló források alapján.

Amikor a szerzők a kutatás során felállított hipotézisek mögötti ok-okozati összefüggéseket vizsgálták, az előzőekben ismertetett eredményeken túl azt találták, hogy:

A nőknek és a személyzetnek (ők csak az első osztályon dolgoztak) volt a legnagyobb esélye arra, hogy túléljék a katasztrófát.

A becslések megengedik, hogy elvessek a társadalmi normákhoz kapcsolódó hipotézist. Ugyanis ezen normák jelentősége elenyészik az extrém kényszerítő feltételek mellett. Az eredmények azt jelzik, hogy valóban a nőknek és gyermekeknek volt magasabb esélyük a túlélésre. Összhangban a regressziós eredményekkel (gyerekek: 15% és utasok gyerekekkel: 17%), a gyerekek és az utasok gyerekekkel 13% és 17%-kal nagyobb esélyük volt a felnőtt utasokhoz viszonyítva. Ez az eredmény megegyezik azzal a feltételezéssel, hogy a „nőket és gyermekeket elsőként” elv valóban a legfontosabb követendő norma volt a Titanic süllyedésekor.

Összefoglalóan

A Titanic katasztrófájának empirikus vizsgálata fontos példa arra, milyen tanulságos lehet a katasztrófahelyzetek valós adatai alapján vizsgálni a társadalmat. Meglátásom szerint, míg a világhírhedtté vált katasztrófa okainak széles skáláját tárták már fel a kutatók (mint az indulás körülményei, a hajó elkészítésének hibái, a süllyedés szerencsétlen és komplex módon összefüggő körülményei), addig a hajón utazó emberi felelősséggel és emberek közötti viszonyokkal alig foglalkoztak a társadalom-

OLVASS FELESLEGESET!

tudósok. Az 1997-ben elkészült, több Oscar-díjat elnyert film egyik jelenete utal arra, hogy a hajón utazó elitnek milyen nagy szerepe lehetett a katasztrófa kialakulásában: a hajóval minden tekintetben a legnagyobbak és a legelsőek szerettek volna lenni, így a tervezettnél korábbi időpontban akartak az Amerikai Egyesült Államokba megérkezni, ezért a hajó más irányt vett ennek érdekében.

A Titanic modernsége és fenségessége mellett, kicsiben modellezte a „boldog békeidők” társadalmi osztályok szerinti tagoltságát (külön utaztak az osztályok, a harmadosztályon haltak meg legtöbben, konzerválva azt a nézetet, mely szerint a társadalomnak kevésbé értékes tagjai ezek az emberek), a társadalmi mobilitás teljes kizárásával.

Abstracts

The impact of recent migration flows on the number of Hungarians in Transcarpathia, Ukraine

TÁTRAI PATRIK – MOLNÁR JÓZSEF – MOLNÁR D. ISTVÁN –
KOVÁLY KATALIN – ERŐSS ÁGNES – FERENC VIKTÓRIA – RÁKÓCZI KRISZTIÁN

According to the last Ukrainian census in 2001, 152 thousand people declared Hungarian ethnicity in Transcarpathia. Since that time, there is no reliable and up-to-date data on the ethno-demographic development of the region's population. It is especially hard to register the migration flows particularly salient since the outbreak of the armed conflict in East Ukraine in 2014. Based on four data sources (official Ukrainian and Hungarian statistics and two representative surveys), the present study aims at revealing the volume of the permanent and temporary migration of Hungarians in Transcarpathia and its impact on their number. We found that the same migration flow is associated with various figures by each of the data sources conducted with different methods and by different actors. According to the more reliable surveys, 9 to 14 thousand ethnic Hungarians emigrated from Transcarpathia since 2001; consequently, the number of Hungarians is estimated at approximately 130 thousand people in the beginning of 2017.

KEYWORDS: *Transcarpathia, ethnic Hungarians, emigration, demography, temporary migration*

The economic quickening role of the credit unions related to the execution of the Egán Ede-plan in Transcarpathia

RÓBERT BACSÓ – GÁBOR PATAKI

The purpose of this study was to submit the last years' particularities of the hungarian economical supports in ventures' improvements of competitiveness, representing through the transcarpathian business environment and a specific sector (credit unions). In the period when the study was being carried out there were not such statistic data at service as the efficiency of the supports could have been shown precisely, but in virtue of the first years' experiences those deviances and elements (which need minor corrections) have been clarified which can improve the plans' fulfilment. On the other hand – which means the central point of the study – the authors' realization is over the non-refundable aids to grant micro or so called co-operative credits which

makes independent the economics' process of quickening, which can give a long-term insurance to the capitalization's enhancement of the micro-, small- and medium-sized enterprises (ventures). For this a good tool can be the resurrection of the credit union system and the improvement of the infiltration to our economical system, which is widespread in Ukraine, endemic in Transcarpathia but not peculiar in our hungarian region nowadays. The system's estimate of situation and the principle proposal for the future is drafted in this study.

KEYWORDS: *Transcarpathia, enterprises, credit unions, support policy, economic efficiency, financial stability.*

A comparative study on the characteristics of rural tourism in Transcarpathia and in the Highland

ENIKŐ SASS

The article, after a short historical presentation of those Slovakian (the Highland) and Ukrainian (Transcarpathia) regions where Hungarians still play a major role in the population, focuses on the perspectives of rural tourism development in the mentioned areas. The research was conducted in more phases: 1) review of the relevant literature; 2) searching for the eligible hosts; 3) evaluation of the questionnaires distributed among the hosts involved in rural tourism in Transcarpathia and in the Highland; 4) processing and evaluation of data.

The main aim of this empirical research was to compare the Highland questionnaire survey findings with the Transcarpathian data to identify the similarities and differences in rural tourism of these areas that have been developing at different pace and under different socioeconomic conditions in the two countries.

KEYWORDS: *Transcarpathia, Highland, rural tourism, hosts, guest houses*

Linguistic Landscape of Turistical Attractions in Transcarpathia

ZOLTÁN KARMACSI

The change of the linguistic landscape is a sore spot for the minority population that can be driven out of the virtual language use. Linguistic landscape is not only indicative of the language vitality of an area or region's population, but can also reflect the real language ethnicity. Extralinguistic factors are as important as the two basic functions of linguistic texts and the models explaining the elements of the linguistic landscape. Such a factor is a small area or region's economic, in our case touristic development. The increased tourist demand of the majority brings about numerous phenomena that are of significant influence on the linguistic landscape of the minorities' territory. This research is aimed at revealing the influence a local economic investment makes (can make) on the formation of the territory's linguistic landscape. I would like to show

the changes in the linguistic landscape recorded by Hodinka Antal Research Centre in its photo database of 2011-2012, February and September of 2016, as well as of 2017 on the basis of my observations and photographs.

KEYWORDS: linguistic landscape, tourism, change of the linguistic landscape, economic influence, Transcarpathia, Hungarian minority.

Maintenance of minority languages and economic viability of minorities in the mirror of the transcarpathian linguistic landscape

ISTVÁN CSERNICKSÓ

The study examines the linguistic landscape of the territories of Transcarpathia (Ukraine) which are mostly inhabited by Hungarians in the context of language and economy. It will be presented how economically prestigious world languages, English and Russian are displayed in this region. We show that economic realities suppress the nationalism of the minority in the linguistic landscape. We note that the language policy in support of the language maintenance of the national minority can not be successful if it is not related to the development of the economy. If we want to improve the economic situation of the Hungarians of Transcarpathia in a multilingual environment, the teaching of languages is one of the areas where it is necessary to invest.

KEYWORDS: language and economy, linguistic landscape, language maintenance, English language, Russian language, Transcarpathia

Reconfiguration in Post Euromaidan symbolic landscape: comparison of Kyiv and Transcarpathia

ERŐSS ÁGNES – KOVÁLY KATALIN

The relation between power and public space has been one of the main interest of geographical research in the last decades (Massey 1994, Mitchell 2003). Researches have illustrated that following a regime change, the symbolic space of the city – compiled of street names, statues and monuments – usually gets reconfigured. Following the Euromaidan, in 2015, the laws on decommunization were accepted in Ukraine, which disposed more comprehensively than ever before the banishment of Communist symbols from the public space. The decommunization besides toponymy, entangled other elements of public space resulting in major shifts the urban landscape as well.

Main interest of present paper is to study the major shifts in symbolic landscape in the capital, Kyiv and compare it to the processes that have taken place in the westernmost periphery of the country, Transcarpathia. Based on the examples of

Uzhhorod, Berehove raion and Berehove, our further aim is to shed light on the role of locality and how local memory is represented in public space.

KEYWORDS: Decommunization, Transcarpathia, Kyiv, symbolic landscape, street name, public space

**Key players of the education system:
teachers in Transcarpathia in the years of the Ukrainian crisis**

VIKTÓRIA FERENC

In spring 2017 a survey was carried out among 338 practicing Transcarpathian Hungarian teachers about their material and professional satisfaction and migration plans. The study highlighted that one of the most crucial problems of the teachers is the low salary. Among those who are contemplating migration the main push factor is material dissatisfaction, followed by family and partnership reasons. However, we cannot speak about professional burn-out in their case. 72% of the respondents, without being satisfied with their situation, still does not think about migration, or is pretty sure about staying at the homeland. 84 persons (25%) belong to an endangered group, in which people embrace the idea of migration. Only 5 persons have done concrete steps in this direction. In these two groups we find mainly younger teachers. The most important destination country is Hungary. Among the respondents there is high number of Hungarian citizenship holders, however it is not an obvious catalyst of migration: people who are willing to go or willing to stay cannot be differentiated according to this aspect.

KEYWORDS: teachers, crisis, professional and material satisfaction, migration